

LINGDOK 19.
NYELVÉSZDOKTORANDUSZOK DOLGOZATAI

Szerkesztette: Scheibl György

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Szeged
2020

Sorozatszerkesztő
Kenesei István

Technikai szerkesztő
Nagy Ágoston

Letölthető az SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájának honlapjáról:
http://nydi.bibl.u-szeged.hu/SZTE_NYDI/

ISSN 2416-0601

TARTALOM

A szerzők adatai	5
Előszó	7
Bencze Norbert: Digitális eszközök a jegyzetkészítésben.....	9
Bódi Beatrix Babett: Tematikus folytonosság és tematikus progresszió Guy de Maupassant <i>Les Bijoux (Ékszerek)</i> című novellájában	25
Lantay Gyula: Elidegenítő hatás a magyar PC-játékokosok nyelv- használatában	43
Magyarné Szabó Eszter: Az irónia megjelenési formái Örkény <i>Egyperceseiben</i> és azok német fordításáiban	57
Németh Luca Anna: Nyelvi benyomáskeltési stratégiák a 19. század második és a 20. század első felének magyar nyelvű illem- irodalmában.....	69
Rosenberg Mátyás: A beás létige dialektális alakjai	91
Sitkei Dóra: Szubjektív vs. objektív indoklás magyarul tanuló koreai hallgatók köztesnyelvi elutasítási stratégiáiban	109
Tóth Bálint: Érvek a magyar vonatkozó mellékmondatok Párosításos Elemzése mellett	127

A SZERZŐK ADATAI

BENCZE Norbert: *benczenorbert@gmail.com*
ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott nyelvészet doktori program

BÓDI Beatrix Babett: *bodibabett@hotmail.com*
DE Nyelvtudományok Doktori Iskola
Romanisztika alprogram

LANTAY Gyula: *gyulalantay@hotmail.com*
SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet doktori program

MAGYARNÉ SZABÓ Eszter: *magyarne.eszter@gmail.com*
PTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott nyelvészeti doktori program

NÉMETH Luca Anna: *luca.neemeth@gmail.com*
ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Magyar nyelvészet doktori program

ROSENBERG Mátyás: *matyas.rosenberg@gmail.com*
ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Romanisztika doktori program

SITKEI Dóra: *sitkeidora@gmail.com*
ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott nyelvészet doktori program

TÓTH Bálint: *toth.balint.pte@gmail.com*
PPKE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészeti műhely

ELŐSZÓ

A LingDok néven rövidített és nyelvészdoktoranduszok dolgozatait tartalmazó kiadványsorozatunk 19. kötetét szeretném az olvasó figyelmébe ajánlani. A kötetek alapjául szolgáló konferenciasorozat 1997-ben indult, a 2018 novemberében megrendezett konferenciánk a 22. volt a sorban. Jelen tanulmánygyűjtemény a Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolája által rendezett 22. LingDok konferencián elhangzott előadások legjobbjait mutatja be.

A konferenciára beérkezett összefoglalókat jeles nyelvészek véleményezték, a konferencia programját a zsűri döntése alapján állítottuk össze. Az előadásokat a résztvevő oktatók a konferencia után értékelték azok újdonsága, témájuk érdekessége, a bennük rejlő tudományos lehetőségek szerint. Nyolc előadás szerzője kapott lehetőséget arra, hogy dolgozatát beadja a kötet számára.

Ahogy eddig is, a konferencia szervezése, lebonyolítása és az aktuális kötet szerkesztése összehangolt csapatmunka eredménye. Nagy köszönettel tartozunk a gyűjteményünkben megjelent cikkek szakmai lektorainak gyors munkájukért és építő kritikáikért. Külön köszönet illeti Nagy Ágostont, jelen kötetünk technikai szerkesztőjét gondos és igényes munkájáért.

Szeged, 2020. március

Scheibl György
a kötet szerkesztője

DIGITÁLIS ESZKÖZÖK A JEGYZETKÉSZÍTÉSBN

Bencze Norbert

Bevezetés

A jegyzetelés, a jegyzetkészítés az írás megjelenésével egyidős. Története során egyrészt a jegyzetelési célok, a jegyzeteléshez használt eszközök átalakulása, másrészt az íráshoz és az oktatáshoz való hozzáférés növekedése hozzájárultak a jegyzetkészítés folyamatának, illetve a jegyzeteknek mint produktumoknak az alakulásához is. Ma a feljegyzések készítése az írástudó ember mindennapjainak része, a jegyzetelés pedig az oktatásban és kifejezetten a felsőoktatásban egy széles réteg által használt, kiemelt szerepű információrögzítési forma. A digitális eszközök megjelenése mind a hétköznapi használatban, mind az oktatási felhasználásában hatással van a jegyzetkészítés folyamatának és produktumának alakulására.

Tanulmányomban a jegyzetelés digitális eszközökkel támogatott oktatási felhasználását mutatom be. Először a digitális jegyzeteléssel kapcsolatos korábbi kutatásokat ismertetem, majd egy, az analóg és a digitális jegyzetelési stratégiákat, az azokkal kapcsolatos attitűdöket bemutató pilot kutatás eredményeit összegzem.

1. A jegyzetelés elmélete és gyakorlata

1.1. Elméleti háttér

Tanulmányomban a jegyzetelést egy szűkített fogalomként tárgyalom: olyan tudásátadási formaként, ahol egy orális produktumból szűrt és rendezett írásbeli produktum készül.

Mint azt Makany–Kemp–Dror (2009) és Boyle (2011) bemutatja, a kognitív pszichológiai megközelítés az információkezelés szempontjából vizsgálja a jegyzetelést, és olyan összetett folyamatként írja le, ahol a jegyzetelőnek több mikrofolyamatot kell párhuzamosan elvégeznie: a hallott információt be kell fogadnia, meg kell szűrnie, majd a saját tudásrendszerében el kell helyeznie, rendeznie kell, ezután pedig a megismert tudáselemeket szervezett, olvasható formában kell lejegyeznie.

A jegyzetelés vizsgálatában, mint azt Van Matre–Carter összegzi, két vizsgálati megközelítés érvényesül, attól függően, hogy mit tekintenek a jegyzetelés céljának. Az egyik megközelítés szerint a hangsúly a külső tároláson

(external storage) van, vagyis a cél az elhangzottak tárolása, leírása. A másik megközelítés szerint a jegyzetelési folyamat, az információk átalakítása, a kódolás (encoding) a fontosabb.

Bencze (2019b) a feldolgozás mértékének modelljében a jegyzeteket számszerűsíthető jellemzőik alapján egy skálán helyezi el. A jegyzetelők stratégiái, illetve a jegyzeteken mint produktumokon megjelenő jegyeik alapján a jegyzetek elhelyezhetők a skála két végpontja, a külső tárolás és a kódolás között. A külső tárolás jegyeit hordozó jegyzetekben a jegyzetelő az elhangzottak minél teljesebb körű lejegyzésére törekszik, kevés az átalakítás és a tagolás. A kódolási végponthoz közelebb álló jegyzetek esetében a jegyzetelő az elhangzottakat átdolgozva, szűrve, a lényegét kiemelve írja le, a jegyzet rendszerezett. A skálán való elhelyezésben különböző indikátorok – a tartalmi elemek számának, a mondatselekvők átalakításának, az egyéni attitűd megjelenésének, az explicit mellékinformációk elkülönítésének, a jegyzetszervező grafikus eszközök használatának – vizsgálata segít.

Piolat–Olive–Kellog rámutat, hogy a jegyzetelő által a jegyzetelési folyamat során tett kognitív erőfeszítés mértéke azokkal a kognitív tevékenységekkel sorolható egy kategóriába, ahol egy új produktum előállítása történik, például egy szöveg megírása. A párhuzamosan lejátszódó mikrofolyamatok irányítása metakognitív tudatosságot igényel, ami Makany–Kemp–Dror (2009) szerint egyúttal azt is jelenti, hogy a jegyzetelés tudatosan alakítható művelet sor.

1.2. Jegyzetelés a gyakorlatban: analóg és digitális jegyzetelés

A jegyzetelés támogatására, leginkább tapasztalatokra és jó gyakorlatokra, mintsem az elméleti háttérre alapozva többféle stratégiát és módszert dolgoztak ki. A jegyzetelést támogató módszerek eltérnek kidolgozottságuk részletezettségében, illetve felhasználhatóságuk körében is.

A jegyzetelési módszereket a digitalitás alapján osztottam analóg és digitális csoportokra. Az analóg jegyzetelés esetén nincs digitális eszközhasználat, ez tekinthető a hagyományos, elterjedtebb jegyzetelési módnak. Az analóg jegyzetelés történhet lineárisan és nem lineárisan. Friedman (2014) alapján analóg az a jegyzet, ahol az információ lejegyzése a percepció sorrendjében történik, Bencze (2019a) egy módszert akkor is lineárisnak tekint, ha a jegyzet lineáris elemein túl további tanulásszervező elemek is megjelennek benne. Így az analóg jegyzetelés lineárisan valósul meg a klasszikus lineáris jegyzetelés, a Cornell-módszer vagy az irányított jegyzetelés esetében, míg nem lineáris a jegyzetelés a fogalmi térképek különböző típusainak létrehozása során.

A digitális jegyzetelés esetén a jegyzetelés leírasi szakasza digitális eszköz részvételével történik, tehát pl. a digitális vetítéssel támogatott előadás nem sorolható a digitális jegyzeteléshez. Bencze (2019a) rámutat, hogy a digitális eszközhasználat szempontjából a digitális jegyzetelés kétféle lehet. A valódi digitális jegyzetelés esetében a felhasznált eszköz olyan lehetőségeket nyújt, amelyek a jegyzetelési mechanizmust minőségében is megváltoztatják. Erre példa a kifejezetten jegyzetelési céllal létrehozott Evernote és OneNote programok, mely alkalmazások többek között támogatják különböző szimbólumok, grafikai szervezők, képek, videók, linkek stb. beillesztését; a kézírás vagy a hang felismerését, írott szöveggé transzformálását. A programok azon túl, hogy kiszolgálják a jegyzetelő jegyzetelés közben felmerülő igényeit, támogatják az online és az offline szerkesztést, illetve jegyzetek megosztását is.

A nem valódi digitális jegyzetelés esetében ugyan a jegyzetelésnél használt eszköz digitális, de a jegyzetelési folyamat lényegében analóg marad, pl. a kézíráshoz hasonló lineáris jegyzetelés jellemző, a jegyzetelés közben felmerülő igényeket az eszköz csak korlátozottan szolgálja ki, mivel alapvetően nem a jegyzetelést támogató céllal jött létre. A nem valódi jegyzetelésben leggyakrabban használt eszköz az Office Word. Mint arra Nádori–Prievara (2012) rámutat, a digitális kompetenciák fejlesztését csak valódi eszközhasználat segítheti elő – tehát a nem valódi digitális eszközök a digitális kompetenciák fejlődéséhez sem járulnak hozzá, átmenetet képeznek az analóg és a digitális jegyzetelés között.

Ezzel szemben a pszicholingvisztikai megközelítés szerint bármilyen jellegű digitális eszköz-használat változásokat jelent a jegyzetelés kognitív folyamataiban, tehát az analóg és a digitális jegyzetelés az eszközhasználat mentén egyértelműen szétválasztható.

Az analóg és a digitális jegyzetelés különbségeit foglalja össze az 1. ábra.

A digitális eszközöknek a jegyzetelési folyamatokban való megjelenése tehát befolyással van a jegyzetelési stratégiák átalakulására. Brown (1988) szerint a legfontosabb változás a lejegyzés sebességének változása, a digitális eszközök ugyanis lehetővé teszik a papíralapúnál gyorsabb lejegyzést. A jegyzetelők kevésbé vannak rákényszerülve az elhangzás és a leírás sebességének különbségéből adódó válogatásra: kevésbé alkalmazzák a szűrést, inkább igyekeznek az elhangzottakból minél többet átalakítás nélkül vagy kevés átalakítással lejegyezni. A feldolgozás mértékének modelljében értelmezve ez azt jelenti, hogy a jegyzetelés a külső tárolás felé tolódik. Mueller–Oppenheimer (2014) kutatásában bizonyítja, hogy a fogalmi átalakítást, alkalmazást követelő feladatokban rosszabbul teljesítenek azok a diákok, akik jegyzeteiket digitális eszközökkel készítették.

1. táblázat: Az analóg és a digitális jegyzetelés összevetése

IKT-használat alapú megközelítés		
Analóg jegyzetelés nincs digitális eszköz- használat	Digitális jegyzetelés van digitális eszközhasználat	
	nem valódi	valódi
pl. lineáris jegyzetelés papíron	pl. szövegszerkesztő használat a lineáris jegy- zetelésre	pl. jegyzetelő alkalmaz- ás használata
hasonló példa: tankönyvből tanulás	hasonló példa: a tankönyv PDF verzió- jából tanulás tableten	hasonló példa: tanulás a tankönyv átdolgozott verziójá- ból, ahol a feladatok digitális környezetben, alkalmazásokban old- hatók meg
Pszicholingvisztikai megközelítés		
Analóg jegyzetelés a jegyzetelési folya- matot nem befolyásol- ja digitális eszköz használat	Digitális jegyzetelés a jegyzetelési folyamatot befolyásolja digitális eszköz használata	

Rubinstein–Meyer–Evans 2001 a digitális eszközök másik hatását emelik ki. A digitalításban jellemző több feladat párhuzamos vagy gyors váltásokkal történő elvégzése (*multitasking* és *task switching*). A laptop használata a papíralapú jegyzeteléssel kapcsolatban több inputot kínál a jegyzetelés közben, mely a jegyzetelés egyébként is bonyolult folyamatát egy rövid időre meg is akaszthatja. Ez lehet az oka Yamamoto 2007 megállapításának, mely szerint a laptopok órai használatát az oktatók is nagy arányban zavarónak tartják.

A digitális környezetben lejártszódo folyamatok a legtöbb idézett vizsgálat óta eltelt időben tovább alakították egyrészt a digitális jegyzetelés lehetőségeit – pl. a laptopok mellett más okoseszközök, illetve a jegyzetelést támogató applikációk, programok megjelenése –, másrészt a digitalitással kapcsolatos attitűdöket – pl. az okoseszközök általánosabb, szélesebb társadalmi

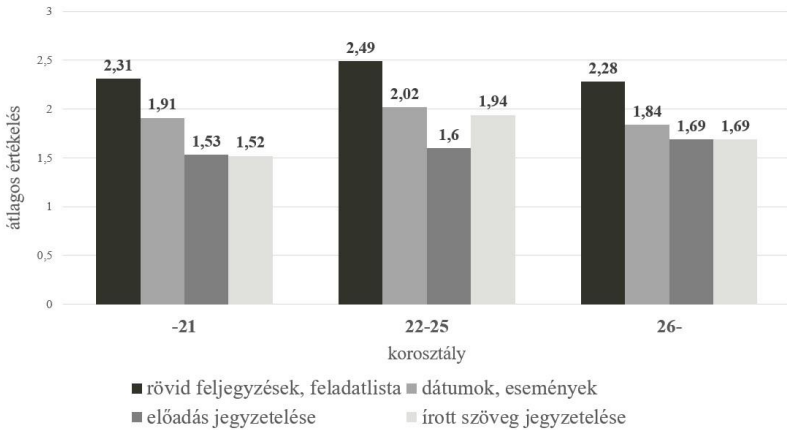
réteg általi használata hozzájárulhatott a digitális eszközökkel kapcsolatos idegenségérzet csökkenéséhez, illetve a nagyobb begyakorlottsághoz.

Bencze (2019a) kutatásában egy azonos évfolyamelőadáson készült 46 jegyzetet vizsgált. A digitális jegyzetek jelenlétét, de a digitális jegyzetelés elterjedtségének alacsony mértékét mutatja, hogy a 46 jegyzetből 4 volt digitális jegyzet. A jegyzetek mindegyike Office Wordben készült. A feldolgozás mértékének modelljében kettő jelentős mértékben, kettő kisebb mértékben a külső tárolás végponthoz kapcsolható.

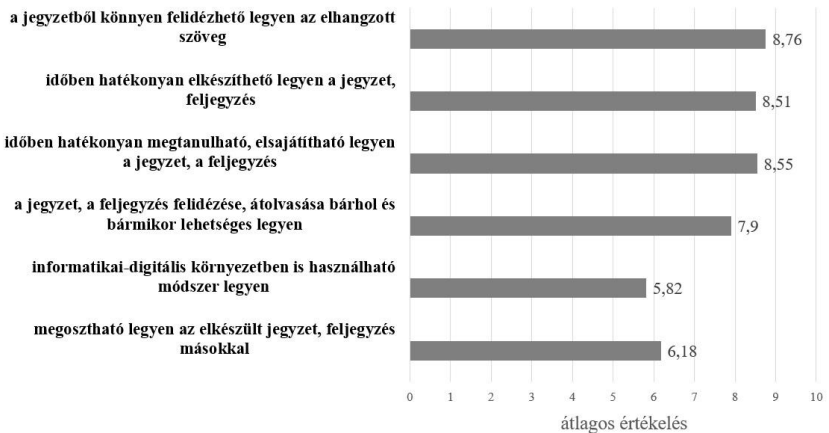
A kutatás kérdőíves része a digitális jegyzeteléssel kapcsolatos attitűdöket is vizsgálja. A három vizsgált korosztály – 21 éves korig, 22 és 25 év között, 26 éves kortól – digitális eszköz-használatában jelentős eltérés nincs. Leginkább a 22 és 25 éves kor közötti korosztály használja a digitális eszközöket a jegyzetkészítésnél, tehát a nagyrészt egyetemi éveik második felét töltők az idősebbeknél több eszközt ismernek, a fiatalabbaknál tudatosabban használják azt feladataikban. A digitális eszközök korosztályonként eltérő használatát mutatja az 1. ábra.

A kérdőívben a jó jegyzetelési módszer összeállításánál figyelembe veendő szempontokat is értékelniük kellett az adatközlőknek. A jegyzeteknek az informatikai-digitális környezetben való használhatósága és megoszthatósága a többi szemponthoz képest kevésbé fontos a kitöltőknek, de így is közepes magas értékeket kapott. A válaszokat a 2. ábra mutatja.

A fentiek összegzéséeként elmondható, hogy a digitális jegyzetelés ugyan még csak kis mértékben van jelen a magyar felsőoktatásban, de a jegyzetelők fontosnak tartják a digitális eszközök használatát a legmegfelelőbb módszer alkalmazásában.

1. ábra: A digitális eszközök használata korosztályi szinten

2. ábra: Szempontok egy jó jegyzetelési módszer kialakításánál

1.3. Kutatási kérdések, hipotézisek

A digitalitás térnyerésével a jegyzetelésben használható digitális eszközök vizsgálata is szükségessé válik. A digitális eszközök használatának pszicholingvisztikai, kognitív és teljesítménybeli következményei jegyzetvizsgálattal, a használat köre, elterjedtsége pedig az attitűdök vizsgálatával lehetséges. Az eredményekre épülve kidolgozhatók a digitális jegyzetelés támogatásához szükséges gyakorlati lépések a közoktatásban és a felsőoktatásban is.

Pilot kutatásomban két hipotézist vizsgáltam. Az első hipotézisem szerint a digitális jegyzetelés során létrejött jegyzetek az analóg jegyzetekhez képest a feldolgozás mértékének skáláján a kódolás felől a külső tárolás felé mozognak.

A második hipotézisemben azt állítom, hogy a jegyzetelők nem tekintik egyértelműen jobbnak az analóg vagy a digitális jegyzetelést.

2. Anyag, módszer, kísérleti személyek

Kutatásomban négy adatközlő jegyzetelési stratégiáinak változását vettem össze az analóg és a digitális jegyzeteiket vizsgálva. Mindegyik jegyzetelőre elmondható, hogy jelenleg is felsőoktatási tanulmányokat folytat, és a jegyzetkészítés előtt legalább két aktív félévet töltött a felsőoktatásban, tehát a felsőoktatási jegyzetek készítésében tapasztalt, feltehetően kialakult stratégiái vannak. Mindegyikük legalább részben folytat bölcsészettudományi tanulmányokat, azonban egymástól lényegesen különböző területeken. Az adatközlők mindegyike a mindennapjaiban aktívan használ digitális eszközöket, de nem jegyzetelési céllal. Ugyanakkor mindannyian nyitottak jegyzetelési stratégiáik tudatosabbá tételére, digitális jegyzetelési eszközök kipróbálására.

Az adatközlők egy három hónapos vizsgálatban vettek részt 2018 szeptembere és novembere között. A vizsgálat elején egy 16 oldalas naplót kaptak, melyet a vizsgálat különböző szakaszaiban kellett kitölteniük. A napló egy általános útmutatóból, különböző kérdőívekből, illetve a jegyzeteik adatait összefoglaló táblázatból állt. Az általános útmutató a vizsgálat egészét mutatta be, illetve egy beleegyezési nyilatkozatot tartalmazott. Az első kérdőíveket a jegyzetelési vizsgálat megkezdése előtt kellett kitölteni. A kitöltőre vonatkozó általános adatok után a jegyzetkészítéssel, a felsőoktatási jegyzeteléssel, illetve a digitális jegyzeteléssel kapcsolatos kérdéssor szerepelt. A kérdőívben szerepeltek kérdések az adatközlő jegyzetelési szokásaival, elvárásaival, digitális jegyzetkészítési tapasztalataival összefüggésben. Ezután az analóg jegyzetekkel kapcsolatos adatokat szükséges feltüntetni.

A digitális jegyzeteléshez használható programok rövid felsorolásával folytatódik a napló, ahol a programok leírása, előnyei, hátrányai nem szerepelnek, hogy ez a válaszadók későbbi véleményét ez ne befolyásolja. Az adatközlőknek meg kell adniuk a digitális jegyzeteik adatait, illetve minden elkészített jegyzet után reflektálniuk kell tevékenységükre, elvárásuk, megfigyeléseik alakulására. A napló végén az adatközlőknek egy újabb, a korábbival megegyező kérdéseket is tartalmazó kérdőívet kell kitölteniük digitális jegyzetelési szokásaikkal, elvárásaikkal kapcsolatban.

A folyamat lezárultával az adatközlőket legalább 2 analóg és 3 digitális jegyzet átadására kértem, amely nem minden esetben valósult meg. A jegyzeteket minden esetben egy másfél órás előadásról kellett elkészíteni. Összesen 23 jegyzetet kaptam, melyekből 13 analóg, 10 pedig digitális jegyzet volt.

A vizsgálatban a jegyzetelők számára négy programot ajánlottam fel, melyek közül ők választhatták ki, melyiket használják a digitális jegyzetek elkészítésekor. A négy program között egy nem valódi jegyzetelő program, a Microsoft Office Word szerepelt, a másik három programmal azonban valódi jegyzetelés valósítható meg, ezek az Evernote, a Microsoft OneNote és a Simplenote voltak. Mindegyik program letöltésének linkje is elérhető volt a dokumentumban.

A 10 digitális jegyzet közül 6 a Microsoft Office Wordben, 4 pedig az Evernote-ban készült, a másik két programot tehát egy adatközlő sem próbálta ki. A jegyzetek papír alapú, szkennelt, illetve megosztott digitális formában kaptam meg.

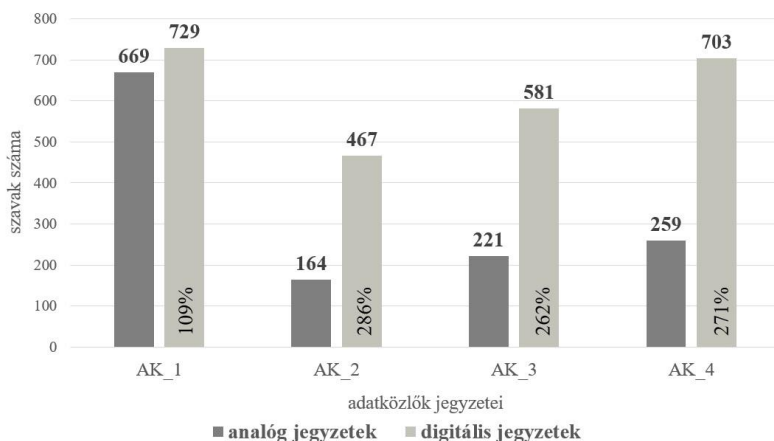
A jegyzetekben elsősorban a feldolgozás mértékének modelljében kidolgozott indikátorokat vizsgáltam. Az indikátorok vizsgálatához szükséges volt bizonyos számszerűsíthető tényezők kialakítása, melyekkel az összes jegyzet vizsgálható – így például a tartalmi elemek vizsgálatánál saját definíciókkal meghatároztam az egész mondatokat, melyet az összes jegyzetben ugyanazon elvek mentén összesítettem. Az így nyert adatokkal az analóg és a digitális jegyzeteket, illetve – az egyéni jegyzetelési stratégiákat vizsgálva – az adatközlőket hasonlítottam össze, és vontam le következtetéseket.

Az attitűdkérdőívek esetében a napló különböző fázisaiban kitöltött válaszokat összesítettem, és összevettem a kérdőív elején és végén adott válaszokat, illetve ebben az esetben is vizsgáltam az adatközlők egyéni eltéréseit.

3. Eredmények

3.1. A jegyzetvizsgálat eredményei

A jegyzetvizsgálatot elsősorban a feldolgozás mértékének modellje indikátora-inak vizsgálatával végeztem el. A jegyzetek kis száma miatt azonban egyes jellemzőkből csak néhány példa jelent meg a jegyzetekben, melyből sem az analóg és a digitális jegyzetek összehasonlítására, sem az egyéni stratégiákra nem lehet következtetéseket tenni. Ilyen tényezők voltak az egyéni attitűd megjelenései, az explicit mellékinformációk jegyzeten belüli elkülönülése. Ez utóbbi tényező vizsgálata a korábbi, azonos órán készült jegyzetek alkalmazásánál sokkal inkább alkalmazható volt indikátorként, mint jelen vizsgálatban, eltérő órákon készült jegyzeteknél. A továbbiakban azokat a tényezőket mutatom be, melyek megfelelőnek mutatkoztak az analóg és a digitális jegyzetek összehasonlítására, illetve az egyéni jegyzetelési stratégiák bemutatására.

3. ábra: A jegyzetek hosszúsága

A jegyzetelők digitális jegyzeteiben a szavak száma az analóg jegyzetekhez képest a négy jegyzetben átlagosan 172%-ára nőtt, három jegyzetben több mint 2,5-szeresére, lásd a 3. ábrán.

A jegyzetelők tehát a digitális jegyzetek készítése közben sokkal többet írtak le ugyanannyi idő alatt, mint ahogy azt már korábbi kutatások is bizonyították. A feldolgozás mértéke modelljében ez a tendencia azt jelenti, hogy

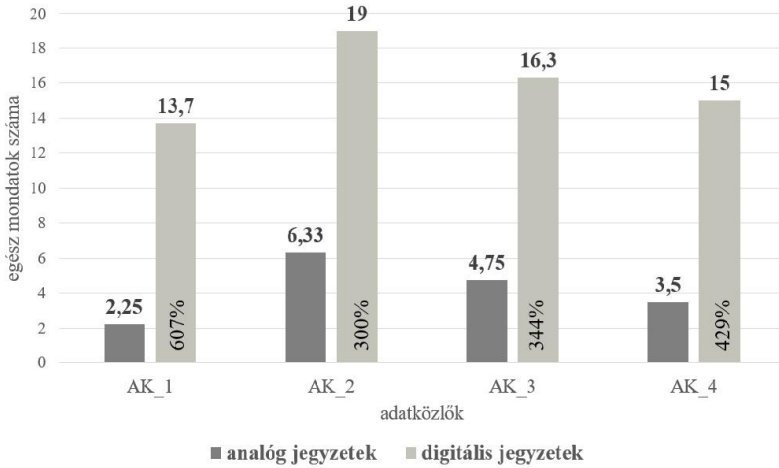
a jegyzetelők kevesebb átalakítást végeztek, és igyekeztek minél több dolgot lejegyezni az előadáson elhangzottakból: a jegyzetelési stratégiáik a digitális jegyzetelés alkalmazásával a kódolás folyamata felől a külső tárolás irányába változtak.

A négy jegyzet közül egyetlen jegyzet esetében nem látunk számottevő emelkedést a szavak számában, azonban ez az első adatközlő egyéni jegyzetelési stratégiáival magyarázható: az adatközlő az analóg jegyzetelés esetében is a többi jegyzetelőnél lényegesen több szót rögzít jegyzetében, a digitális jegyzetelési eszközök használata már ezt nem tudja lényegesen módosítani.

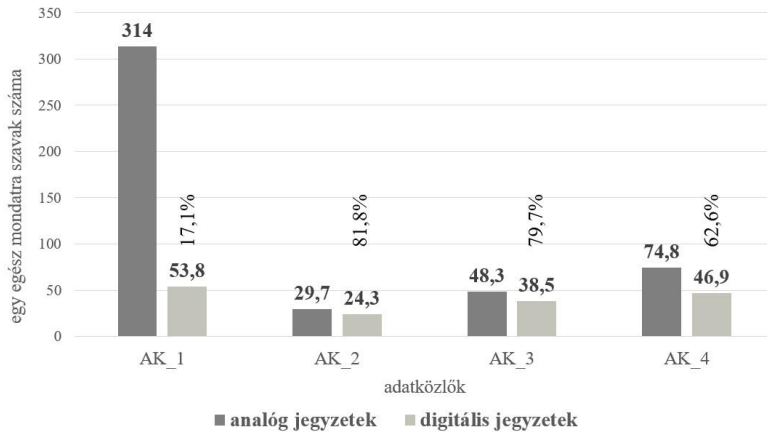
A jegyzetek tartalmi elemeinek vizsgálatában az egész mondatok száma mutat jelentős különbségeket az analóg és a digitális jegyzetek között. Egész mondatnak számítottam azokat a szavakból álló egységeket, ahol egy nem általános alanyú igei szerkezet áll, és annak kötelező vonzatai is megjelennek a szerkezetben. Az egész mondatok száma a digitális jegyzetekben az analóg jegyzetekhez képest 390%-ára, tehát csaknem négyszeresére növekedett. Az adatokat a 4. ábra szemlélteti.

Az egész mondatok számának növekedése magyarázható lenne a jegyzetek hosszúságának növekedésével, azonban a növekedések közötti különbség (növekedés 172%-ra és 390%-ra) már önmagában is magyarázatot ad arra, hogy a két tényező közötti nem egyértelmű ok-okozati megfelelés található. Tovább árnyalja a képet, és az egyéni jegyzetelési stratégiákra is rámutat az, ha az egy egész mondatra jutó szavak számát vizsgáljuk a jegyzetekben. Ennek eredményeit az 5. ábra szemlélteti, ahol a magasabb eredmények éppen az egész mondatok szavankénti ritkább előfordulását mutatják.

Az eredmények az utolsó három adatközlő esetében hasonló nagyságrendű növekedést mutatnak. Az első jegyzetelő esetében a jegyzetek hosszúsága alapján nem mutatott jelentős különbséget az analóg és a digitális jegyzetek összevetésében, de az egész mondatok 5,8-osra emelkedése a szinte megegyező hosszúságú jegyzetekben azt mutatja, hogy az első adatközlőnél is jelentős változások történtek a jegyzetek minőségében azzal, hogy a jegyzetelő digitális eszközt kezdett használni.

4. ábra: Az egész mondatok száma

5. ábra: Az egész mondatokra jutó szavak száma

Az első adatközlő jelentős különbségei a többi adatközlő adataitól arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyéni jegyzetelési stratégiák nagyban meghatározzák a jegyzeteket, illetve arra, hogy a digitális eszközök használata a jegyzetelésben a jegyzetelőknél eltérő stratégiaváltozásokban nyilvánulhat meg. Csak a jegyzetelés hosszúságát vizsgálva az első adatközlő esetében azt mondhatnánk, a digitális jegyzetelési eszközök használata nem változtatta meg stratégiáit, azonban más tényezők vizsgálatának bevonásával már láthatjuk: a digitális jegyzetelés ennél az adatközlőnél is változást jelent az analóg jegyzeteléshez képest.

3.2. Az attitűdkérdőívek eredményei

Az attitűdkérdőívek esetében is több esetben nehéz egyértelmű következtetéseket levonni az adatok kis száma miatt. Az azonban elmondható, hogy kevés számú adatközlő esetén is különböző tendenciák rajzolódnak ki, melyeket az egyéni attitűdök alakítottak.

A digitális fejlődés fejlődésének értékelését minden digitális jegyzet elkészítése után egy 1-től 10-ig terjedő skálán kértem, ahol az 1-es azt jelölte, hogy egyáltalán nem változott, a 10-es pedig azt, hogy teljes mértékben megváltozott. A negyedik adatközlő csak egy digitális jegyzetet adott át, így nála az értékelések tendenciáját nem lehet bemutatni. A másik három adatközlőnél három eltérő értékelési tendencia látható: az első jegyzetelőnél csökkenő értékelés (7; 5; 5), a másodiknál növekvő (8; 8; 10), a harmadiknál stagnáló (1; 1; 1).

Az adatközlőknek a digitális jegyzetelés előnyeivel és hátrányaival kapcsolatos véleményüket, valamint elvárásaikat is meg kellett fogalmazniuk a folyamat előtt és után is. A 2. táblázat azokat a válaszokat tartalmazza, melyek összesen legalább három esetben megjelennek. A zárójelben jelzett számok az előfordulás számát jelentik a digitális jegyzetelés előtt és után.

A válaszok rámutatnak arra, hogy a digitális jegyzeteléssel kapcsolatos attitűdök eltérőek, néhol egymásnak ellentmondóak. A jegyzetelők összességében körülbelül megegyező számú érvet hoznak a digitális jegyzetelés előnyeire és hátrányaira hivatkozva. Az egyéni kifejtett vélemények is eltérőek: az egyik adatközlő a kezdeti nehézségek ellenére használná a digitális jegyzetelést, míg egy másik a kipróbálás után nem látja ennek előnyeit az analóg jegyzeteléshez képest.

2. táblázat: A digitális jegyzetelés előnyei, hátrányai, elvárások a digitális jegyzeteléstől

Előnyök	Hátrányok	Elvárások
- könnyebb megosztás, elérhetőség (4; 4)	- nem mindenhol használható (3; 4)	- offline használat (2; 2)
- módosítás, átalakítás, javítás (2; 3)	- egészségre káros (3; 3)	- egyszerűség, kezelhetőség (2; 2)
- szerkeszthetőség (2; 2)	- kevesebbre emlékszünk (2; 2)	- gyorsaság (2; 2)
- rendezettebb tárolás (1; 2)	- nem lehet ábrákat használni, rajzolni (2; 2)	- kis energiafogyasztás (1; 2)
- nem pazarló, újra használható (1; 2)	- a jelölések használata bonyolult (1; 3)	- automatikus mentés (1; 3)

Összegzés

Tanulmányomban a jegyzetelést mint az oktatásban gyakran használt tudásátadási formát tárgyaltam. Bemutattam a jegyzetelés kognitív megközelítését, ismertettem a jegyzetek elemzését szolgáló, a feldolgozás mértéke modellt. Bemutattam a jegyzetek csoportosítási lehetőségeit, kiemelt figyelemmel tárgyalva az analóg és a digitális jegyzetek közötti különbségeket, a jegyzetelési stratégiák változását a digitális jegyzetekben. Ismertettem kutatásom anyagát: bemutattam az analóg és digitális jegyzeteket, a napló kérdőív-részét. A módszertan leírása után először a jegyzetvizsgálat, majd az attitűdkérdőívek eredményeit ismertettem.

Kutatásomban két hipotézist vizsgáltam. Az első hipotézisem, mely szerint a digitális jegyzetelés során létrejött jegyzetek az analóg jegyzetekhez képest a feldolgozás mértékének skáláján a kódolás felől a külső tárolás felé mozdulnak, jelen adatokon bizonyítást nyert. A jegyzetek hosszúságának és tartalmi elemeinek vizsgálata azt mutatta, hogy azok a jellemzők, melyek a kódolással szemben inkább a külső tárolásra jellemzőek, nagyobb számban jelennek meg a digitális jegyzetekben, mint ugyanazok jegyzetelők analóg jegyzeteiben. Különös figyelmet kell fordítani az egyéni jegyzetelési stratégiákra, azok változására is.

A második hipotézisem, mely szerint a jegyzetelők nem tekintik egyértelműen jobbnak az analóg vagy a digitális jegyzetelést, szintén igaznak bizonyult. Az adatközlőknél nem látható egyértelmű tendencia az analóg vagy

a digitális jegyzetelés mellett való általános elköteleződésre, a digitális jegyzetelés mellett sok előny és hátrány is felsorolásra kerül.

Jelen pilot kutatásból általános következtetés, főleg az attitűdök kapcsán, nem vonható le. A digitális jegyzetelés mellett való döntést nagyban befolyásolhatták a körülmények, a kis számú adatközlő esetében az egyéni stratégiák torzíthatják az eredményeket. A digitális eszközök első használatai nem biztosan adnak azonos képet azzal, amit a begyakorlott használat adott volna.

A vizsgálat elvégzése nagyobb anyagon, több adatközlő bevonásával, egy részletesebb kategorizációs rendszer alkalmazásával olyan adatokat szolgáltatathat, amelyek pontosabban rámutatnak az analóg és a digitális jegyzetelés különbségeire, a digitális eszközhasználattal járó változásokra.

A digitális jegyzeteléssel kapcsolatos kutatások a közoktatásban és a felsőoktatásban használt jegyzetelési stratégiák tudatosabbá tételében, a különböző digitális eszközök bemutatásában az előnyök és a hátrányok részletezésében, a digitális jegyzetelés kihívásainak és lehetőségeinek bemutatásában nyújthatnak segítséget.

Hivatkozások

- Bencze Norbert 2019a. *A jegyzetelés támogatása az oktatásban*. Anyanyelv-pedagógia. 2019/1. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=770>
Utolsó letöltés: 2019.09.15.
- Bencze Norbert 2019b. A feldolgozás mértékének szerepe a jegyzetelésben. In Ladányi Mária – Hrenek Éva (szerk.). *Nyelvi és nyelvhasználati motivációk*. Budapest, ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, 171–184.
- Boyle, Joseph R. 2011. Thinking Strategically to Record in Content Classes. *American Secondary Education* **40**: 51–66.
- Brown, C. Marlin 1988. Comparison of typing and handwriting in "two finger" typists. *Proceedings of the Human Factors Society* **32**: 381–385.
- Friedman, Michael C. 2014. *Notes on Note-Taking: Review of Research and Insights for Students and Instructors*. Harvard Initiative for Learning and Teaching.
- Makany, Tamas – Kemp, Jonathan – Dror, Itiel E 2009. Optimising the use of note-taking as an external cognitive aid for increasing learning. *British Journal of Educational Technology* **40**: 619–635.
- Mueller, Pam A. – Oppenheimer, Daniel M. 2014. The Pen Is Mightier Than The Keyboard: Advantages of Longhand Over Laptop Note Taking. *Psychological Science* **25**: 1–10.

- Nádori Gergely – Prievara Tibor 2012. *IKT módszertan. Kézikönyv az infokommunikációs eszközök tanórai használatához*. tanarblog.hu
- Piolat, Annie – Olive, Thierry – Kellogg, Ronald T 2005. Cognitive Effort during Note Taking. *Applied Cognitive Psychology* **19**: 291–312.
- Rubinstein, Joshua S. – Meyer, David E. – Evans, Jeffrey E. 2001. Executive Control of Cognitive Processes in Task Switching. *Journal of Experimental Psychology Human Perception & Performance* **27**: 763–97.
- Van Matre, Nicholas H. – Carter, John F. 1975. The Effects of Note-Taking and Review on Retention of Information Presented by Lecture. In *Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association*, Washington, 2–13.
- Yamamoto, Kevin 2007. Banning Laptops in the Classroom: Is it Worth the Hassles? *Journal of Legal Education* **57**: 477–520.

TEMATIKUS FOLYTONOSSÁG ÉS TEMATIKUS PROGRESSZIÓ GUY DE MAUPASSANT *LES BIJOUX (ÉKSZEREK)* CÍMŰ NOVELLÁJÁBAN

Bódi Beatrix Babett

Bevezetés

A szövegek szerkezeti felépítésének – a koherencia szempontjából – két egymást kiegészítő elvárásnak kell megfelelnie. Egyrészt a szövegnek tartalmaznia kell olyan visszatérő elemeket, amelyek a mondatok között vezérfonalat alkotnak, és biztosítják a szöveg tematikus folytonosságát. Másrészt a szövegben megjelenő új információk teremtik meg az előrehaladást, a tematikus progressziót. A szöveg szerkezete kapcsán erre a kettős elváráshra hívja fel a figyelmet Riegel, Pellat és Rioul nyelvtana: „Mondatközi szinten vizsgálva egy szöveg szerveződése két ellentétes és egymást kiegészítő elvárásnak felel meg: Folyamatosság és ismétlődés: a szövegnek tartalmaznia kell a felépítésében visszatérő elemeket – tehát olyan elemeket, melyek mondatról mondatra ismétlődnek – annak érdekében, hogy létrejöjjön egy vezérfonal, amely a szöveg tematikus folytonosságát biztosítja. Ez ugyanis az ismétlések szerepe, amelyeket az anafora keretében tárgyalunk. Progresszió: a szövegnek tartalmaznia kell a felépítésében olyan elemeket, amelyek új információt hordoznak” [saját fordítás].¹

A vizsgálódások is e két fő, egymást kölcsönösen feltételező jelenség köré rendeződnek, és a szövegvilág azon összetevőire fókuszálnak, amelyek részben a szöveg felszínén explicit formában lehetnek jelen, ám sokszor a szövegfelszín alatt meghúzódó, nem mindig explicit viszonyokat jelentik. „A szövegvilág [...] a beszédhelyzet tér- és időrendszeréből, a beszédhelyzetben részt vevők viszonyrendszeréből és cselekedeteiből, a szövegben

¹ « Au niveau interphrastique, l'organisation d'un texte répond à deux exigences contraires et complémentaires : Continuité et répétition : le texte doit comporter dans son développement des éléments récurrents, c'est-à-dire des éléments qui se répètent d'une phrase à l'autre, pour constituer un fil conducteur qui assure la continuité thématique du texte. C'est notamment le rôle des reprises, traitées dans le cadre de l'anaphore. Progression : le texte doit comporter dans son développement des éléments apportant une information nouvelle » (Riegel – Pellat – Rioul 2009: 1020).

megnevezett vagy bennfoglalt dolgokból, cselekvésekből, körülményekből áll össze a résztvevők észlelései és egyéb kognitív műveletei által” (Tolcsvai Nagy 2001: 121).

Az irodalmi elbeszélő szövegek szereplőit mint a szöveg legfontosabb visszatérő elemeit tekintjük, így a szövegkoherencia biztosításában betöltött funkciójuk vizsgálata megfelelő kiindulópontnak ígérkezik.

1. Elméleti alapozás

1.1. Tematikus folytonosság és a szereplő – Szerkezeti szempontú megközelítés

A szereplőt – a tematikus folytonosság vonatkozásában – elsőként szerkezeti szempontú megközelítésben vizsgáljuk, és arra a kérdésre keressük a választ, hogyan járulnak hozzá a szereplők a történet folyamatosságához.²

A szöveg mikroszintjén közvetlenül hozzáférhetünk a szövegelemekhez, így a tematikus folytonosság nyelvi megvalósulásainak elemzése a szöveg mikroszintjén, a felszíni elemek azonosításán keresztül történik.³

Vizsgáljuk a szereplők szövegben való megjelenési formáit, egyrészt azt, hogy melyek az egyes szereplőkre vonatkozó lexikai elemek: pl. főnévi csoportok mint referenciális kifejezések; predikátumok, amelyek tehát a felszíni változatosság ellenére fenntartják a referenciális állandóságot.

Másrészt az ismétlődések által biztosított folyamatosság fontos eszközei az anaforák, így azt is vizsgáljuk, hogy a szereplők vonatkozásában milyen anaforikus kapcsolódások fedezhetők fel a szövegben.

E kétféle jelenségegyüttes teremt koreferencia-hálót a szöveg egyes részeiben vagy a szöveg egészében.

² Tolcsvai Nagy a koherencia jelenségét részben szerkezeti, részben folyamat jellegű jelenségként tekinti: „A koherencia részben szerkezeti jellegű jelenség, amely a szöveg különböző szintjein kapcsolatokat hoz létre, részben folyamat jellegű jelenség, amennyiben a szöveglétrehozásban és a megértésben mutatkozik meg” (Tolcsvai Nagy 2006: 157).

³ Tolcsvai Nagy a szöveg három szintjét különíti el: mikroszint, mezoszint és makroszint (Tolcsvai Nagy 2006: 157). Riegel–Pellat–Rioul nyelvtana szintén három szintet különböztet meg, bár másféle terminológiát használva: «niveau local, niveau interphrastique, niveau général d’organisation globale» (Riegel – Pellat – Rioul 2009: 1020) („helyi szint, mondatközi szint és a globális szervezés szintje” [saját fordítás]).

1.2. Tematikus progresszió és a szereplő – Folyamat jellegű megközelítés

A mezoszinten elhelyezkedő tematikus progresszió és a szereplő kapcsolódásának vonatkozásában arra a kérdésre keressük a választ, hogy a szereplő-struktúra és annak változásai, vagyis a szereplők viszonyrendszerének módosulásai milyen összefüggésben lehetnek a történet előrehaladásával.

Bernard Combettes (1983) – a Prágai Iskola kutatásai nyomán⁴ – a tematikus progresszió három típusát különbözteti meg:

1. Az állandó témával rendelkező tematikus progresszió esetében az új rémákkal gazdagított téma folyamatossága a lényeg. Ez a típusú tematikus progresszió elbeszélő szövegek esetén gyakori.

2. A lineáris progresszió, melyben egy korábbi réma közvetlenül témahelyzetbe kerül, főképp argumentatív szövegekben található.

3. A származtatott témával rendelkező tematikus progresszió pedig egy főtéma köré szerveződik, amelyhez az egyes mondatok témái mint altémák kapcsolódnak. A főtéma nem szükségszerűen a bekezdés első mondatában található, sőt előfordulhat, hogy nincs is jelen a szövegben explicit módon. Ez a fajta progresszió leggyakrabban a leíró szövegeket jellemzi.

Ezek a tipikus progressziók a szövegen belül egyaránt jelen lehetnek, illetve egymással kombinálódhatnak; egyféle tematikus progressziót csak viszonylag rövidebb szövegekben találunk önmagában.

A szövegelemzések kapcsán Dominique Maingueneau is felhívja a figyelmet arra a tipológiai problémára, mely szerint a különböző szövegtípusok esetében a koherencia megvalósulása, illetve az azt meghatározó elemek eltérőek lehetnek. „Ebben az esetben szükséges figyelembe venni tipológiai tényezőket, mivel egy szöveg koherenciájának felismerése jelentős részben függ azoknak a szövegeknek a típusától, illetve műfajától, amelyekhez a szöveget kapcsoljuk. Vegyünk egy szélsőséges példát: egy szürrealista vers esetében nem ugyanazok a koherenciaelemek számítanak, mint egy XVII. századi szentbeszéd vagy egy romantikus dráma esetében. Valahányszor a műfaji keretek változnak, velük együtt a szerzők és a közönség közös elvárásai és előfeltevései is különbözőek lesznek” [saját fordítás].⁵

⁴ A Prágai Iskola a tematikus jelenségeket és az információ megjelenését új, önálló elemzési szinten vizsgálja. A szövegkohéziót alapvetően a téma és a réma viszonya határozza meg; a tematikus progresszió három típusát különböztetjük meg.

⁵ « La prise en compte de facteurs typologiques est ici nécessaire, dans la mesure où la reconnaissance de la cohérence d'un texte dépend pour une part importante des types et des genres de

És később – ugyanehhez a jelenséghez kapcsolódva – ezt írja:

„A különböző szövegek műfaji hovatartozása alapvetően meghatározza az adott szöveg szerkezeti felépítését, illetve a közönség várakozásait – így a koherencia megítélését is” [saját fordítás].⁶

Mivel elemzésünk tárgya narratív szöveg, a különféle tematikus progressziók közül részletesebben vizsgáljuk az állandó témájú tematikus progresszió szövegbéli megvalósulásainak azon fajtáját, melynek fókuszában a szereplő található. Előfordul azonban, hogy a szereplő származtatott témák hiptémájaként jelenik meg, főleg a leíró részekben.

2. A korpusz

Ebben az elemzésben Guy de Maupassant *Les Bijoux (Ékszerek)* című novellájában vizsgáljuk a koherencia jelenségét: arra a kérdésre keressük a választ, hogy hogyan járulnak hozzá egy irodalmi elbeszélő szöveg szereplői a tematikus folytonosság és a tematikus progresszió biztosításához. Elemzésünk francia kiindulású, de párhuzamosan vizsgáljuk a francia és a magyar szöveget.

A történet bemutatása röviden:

Lantin, a történet főszereplője, hivatalnokként dolgozik. Szerelmes lesz egy szép és szerény lányba, akit feleségül is vesz. Boldogan és jólétben élnek, az asszonynak mindössze két furcsa szokása van: imád a barátnőivel színházba járni, és rajong a bizsukért, melyekből valóságos gyűjteménye van.

Az asszony váratlan halálát követően az özvegy férjnek egyre nagyobb pénzügyi gondjai támadnak, sürgősen pénzre van szüksége. Kétségbeesésében megpróbálja eladni a felesége hamis ékszereit, melyekről az ékszerésznél kiderül, hogy valódiak, és nagyon sokat érnek.

A férj ekkor dőbben rá, hogy a felesége a drága ékszereket ajándékba kaphatta. Miután legyőzte szegényét, eladja az összes ékszert, az így nyert gazdagsággal pedig újrakezdi életét.

discours auxquels on le rattache. Pour prendre un exemple extrême, ce ne sont pas les mêmes facteurs de cohérence qui régissent un poème surréaliste, un sermon du XVIIe siècle et un drame romantique. À chaque fois les cadres de réception changent, et avec eux les attentes, les présupposés partagés par les créateurs et le public » (Maingueneau 2003: 176).

⁶ « L'appartenance générique des textes joue un rôle fondamental sur leur mode d'organisation et les attentes du public, donc sur l'évaluation de leur cohérence » (Maingueneau 2003: 177).

3. A novella szereplőstruktúrájának bemutatása

A szereplők egészének rendszere – összefüggésben a szövegvilággal – a szöveg makroszintjén értelmezhető.

Ehhez segítségül hívjuk Algirdas J. Greimas aktánsmodelljét, amely szerint a cselekményt alakító állandó szerepeket, aktánsokat a szöveg szintjén 'élő' vagy 'nem élő' szemantikai jeggyel rendelkező aktorok (*acteurs*) jelenítik meg. Greimas modellje hat aktánssal (*actants*) dolgozik, amelyek három párba rendeződnek: alany – tárgy (*sujet – objet*), feladó – címzett (*destinateur – destinataire*), segítő – ellenlábás (*adjuvant – opposant*) (Greimas 1966: 173–180). Greimas az aktáns fogalmát Lucien Tesnière strukturális mondattana alapján határozza meg.⁷ Egy aktáns több aktor révén is megvalósulhat, és egy aktor egyszerre több aktánsszerepet is betölthet. Az 'élő' szemantikai jeggyel rendelkező aktorokat hagyományosan szereplőnek szokták hívni.

3.1. A fordulópontok és az aktánsszerepek újraosztása a novellában

Maupassant novellájának cselekményében két olyan fordulópont is van, ahol a szerepek újraosztására kerül sor: az első fordulópontot a házasságkötés, a másodikat pedig a feleség halála jelöli. Combettes (1983) a szövegbéli fordulópontokat vagy töréspontokat (*ruptures*) a tematikus progresszió jelenségéhez kapcsolva magyarázza: „a 'tematikus töréspontok' akkor jelennek meg, amikor egy mondat témája nem kapcsolható az azt megelőző szöveghez, amikor nem tudunk felfedezni lineáris vagy állandó témájú előrehaladást. [...] egy 'új' elem, amelyhez tematikus értéket rendelünk, bevezethető akár prezentatív kifejezés vagy a szöveggörnyezethez való kapcsolódás nélkül”⁸. Ezek a töréspontok vagy fordulópontok meghatározzák a szövegben a szakaszokat – a történetet ennek megfelelően három szakaszra oszthatjuk.

⁷ „[...] Greimas a modell közvetlen nyelvészeti forrását Lucien Tesnière strukturális mondattanában jelöli meg, s [...] az elbeszélésbeli aktáns (*actant*) fogalmát egyszerre «mondattani» és «jelentéstani» szempontból határozza meg” (Skutta 1988: 73).

⁸ « ... les cas de „rupture thématique” [...] vont se produire lorsque le thème d'une phrase ne peut être rattaché au contexte précédent, lorsqu'on ne peut déceler un enchaînement linéaire ou un thème constant. [...] un élément „nouveau”, auquel on donne une valeur thématique, peut fort bien être introduit sans présentatif, sans lien avec le contexte » (Combettes 1983: 103).

3.2. A szereplőstruktúra bemutatása a novella három szakaszában

Az első szakasz alanya Lantin, míg a tárgy aktánst a lány jeleníti meg. A közöttük lévő mozgatóerő pedig, amely a történet dinamikájára hatással van, a szerelem – itt a feladó aktáns –, a címzett pedig ismét Lantin. A segítő aktánst a „mindenki” általános értelmű határozatlan névmás jeleníti meg (ugyanis a lányt minden ismerőse dicséri); azonban a „mindenki” ebben az esetben nem egy konkrét szereplő, hanem egy olyan kifejezés, mely a szövegvilág elemeinek nyelvi megjelenítésére szolgál. Az ellenlábás aktánshoz ebben a szakaszban nem rendelhető szereplő.

Az első – pozitív tartalmú – fordulópontot a házasság jelenti:

« *[Lantin] la demanda en mariage et l'épouse.* » (405)
„megkérte a lányt, s az a felesége lett.” (91)

A történet második szakaszába lépünk, és a két főszereplő lexikai megjelenítése megváltozik: ugyanazokról a személyekről beszélünk továbbra is, de a megváltozott helyzetük miatt ezután mint „férj” és mint „asszony” szerepelnek a szövegben.

Ebben a szakaszban az alany aktánst a feleség jeleníti meg, és új, 'nem élő' szemantikai jeggyel rendelkező aktorként jelennek meg az ékszerek a tárgy aktánskategóriában. E szakaszban a mozgatóerő a gazdagság utáni vágy, amely – mint elvont kategória – a feladó aktánst reprezentálja, címzettje az asszony. Lexikai megjelenítése:

« *Or, ce goût pour le théâtre fit bientôt naître en elle le besoin de se parer.* » (406)
„Ez a szenvedélyes színházrajongás hamarosan felébresztette benne azt a kívánságot is, hogy felékesítse magát.” (92)

Segítő aktánsként a színházba járó barátnők szerepelnek, ellenlábasként pedig Lantin – bár státusát tekinthetjük passzív szerepnek, mivel cselekvés nem kapcsolódik hozzá, inkább egy álláspont, mely az asszony és a férj közötti dialógusban jelenik meg:

« *Son mari, que choquait un peu cet amour du clinquant, répétait souvent : „Ma chère, quand on n'a pas le moyen de se payer des bijoux véritables, on ne se montre parée que de sa beauté et de sa grâce, voilà encore les plus rares joyaux.”* » (406)
„Férjét bántotta, hogy ennyire szereti a hamis ragyogást – gyakran szóvá is tette: – Drágám, akinek nincs pénze valódi ékszerekre, az tündököljön inkább a szépségével és a finomságával. Ezek ritkább ékszerek!” (92)

A második – immár negatív tartalmú – fordulópont a szövegben az asszony hirtelen halálával következik be: ez a fordulópont váratlanul jelenik meg, az elbeszélésben dramaturgiailag nincsen előkészítve vagy előre jelezve.

« *Comme elle avait été à l'Opéra, une nuit d'hiver, elle rentra toute frissonnante de froid. Le lendemain elle toussait. Huit jours plus tard elle mourait d'une fluxion de poitrine.* » (407)

„Egy téli éjszakán a hidegtől remegve ért haza az Operából. Másnap köhögött. Egy hét múlva tüdőgyulladásban meghalt.” (93)

A második szakasz aktánsmodelljének alanyát és címzettjét jelölő szereplő, az asszony halálával ismét megtörténik az aktánsszerepek újraosztása.

A harmadik szakaszban megint Lantin kerül az alany aktánskategóriába, új aktorként pedig megjelenik a pénz, amely itt a tárgy aktánszt képviseli. A feleség elvesztésével a hétköznapi jólét elvesztése is bekövetkezik, a korábbi egyensúlyi állapot felborul. Ennek az egyensúlyi állapotnak a visszaállítása a mozgatóerő: az éhség, a szükség, a pénz, illetve a gazdagság utáni vágy kerülnek a feladó aktánskategóriába. Ez az aktáns legtöbbször indirekt módon jelenik meg a szövegben:

« *Mais la vie se faisait dure pour lui. Ses appointements [...] devenaient, à présent, insuffisants pour lui tout seul.* » (407)

„Egyre nehezebben élt. [...] most ugyanaz a fizetés neki, magányos férfinak kevés volt.” (93)

« *Il fit quelques dettes et courut après l'argent.* » (407)

„Adósságokba keveredett, állandóan pénz után szaladgált” (94)

« *un matin enfin, [...] il se trouvait sans un sou [...]* » (407)

„Egy reggel azután [...] zsebében egyetlen sout sem talált” (94)

« *Il s'aperçut qu'il avait faim, n'ayant pas mangé depuis l'avant-veille. Mais sa poche était vide...* » (410)

„Észrevette, hogy éhes, huszonnégy órája nem evett. De a zsebe üres volt ...” (97)

« *Il avait faim pourtant, gran'faim, et pas un sou.* » (410)

„Csakhogy éhes volt, nagyon éhes!” (97)

A címzettet Lantin jeleníti meg: (önkéntelen) segítői maguk az ékszerek, valamint az ékszerészek, akik munkájuk révén pénzre váltják az ékszereket; ellenlábasa pedig a szégyen és bizonyos mértékben az őt maguk között kigúnyoló ékszerészek.

A szégyen, mint 'nem élő' aktor, explicit módon, konkrét lexikai formában jelen van a szövegben, ahogyan az alábbi példákban láthatjuk:

« *Puis il songea qu'il fallait retourner chez le bijoutier ; et **une honte** l'empourpra. Il demeura longtemps à réfléchir. Il ne pouvait pourtant pas laisser le collier chez cet homme, il s'habilla et sortit.* » (410) [saját kiemelés]

„Azután arra gondolt, hogy vissza kell mennie az ékszerészhez; elvörösödött a **szégyentől**. Sokáig tépelődött. De csak nem hagyhatja ott az ékszert? ... Felöltözött, és lement az utcára.” (97) [saját kiemelés]

« *Il gagna la rue de la Paix et commença à se promener de long en large sur le trottoir, en face de la boutique. Dix-huit mille francs ! Vingt fois il faillit entrer ; mais **la honte** l'arrêtait toujours.* » (410) [saját kiemelés]

„Befordult a Paix utcába, s fel-alá sétált a járdán, az ékszerüzlettel szemben. Tizennyolcezer frank! Már hússzor is be akart lépni, de a **szégyen** mindig megállította.” (97) [saját kiemelés]

Az ékszerészek gunyoros viselkedése pedig, implicit módon, a főszereplő szégyenérzetét fokozza tovább:

« [...] *le marchand s'empessa, offrit un siège avec une politesse souriante. Les commis eux-mêmes arrivèrent, qui regardaient de côté Lantín, avec des gaietés dans les yeux et sur les lèvres.* » (410) « *Un des commis sortit pour rire à son aise ; un autre se mouchait avec force.* » (411)

„[...] a kereskedő meglátta, eléje sietett, udvarias mosollyal rögtön leültette. A segédek is előjöttek oldalt húzódtak, és sunyin figyelték Lantint.” (97) „Az egyik segéd kioldalgott, hogy kedvére nevetessen; a másik hangosan fújta az orrát.” (97)

« *Le marchand déclara avec une bonhomie railleuse : „Cela vient d'une personne qui mettait toutes ses économies en bijoux.”* » (411)

„Az ékszerész finom gúnnyal jegyezte meg: – A hölgy mindenét ékszerekre áldozta.” (98)

Az ékszerészek e kettős szerepben való megjelenítésére azért érdemes felhívunk a figyelmet, mert – ugyan nem ritka az, hogy egyazon szereplő több aktánst is megjelenít – az szokatlan, hogy egy szereplő az ellentétes aktánspar két tagját jelenítse meg egyszerre. A történet e harmadik szakaszában az ékszerészek esetében pedig éppen erre látunk példát.

Végül az ékszerek eladása révén a pénz megszerzésével a mozgóerők hatása megszűnik, és egy új egyensúlyi állapot következik be, mely egyben a történet befejezését is jelenti.

1. táblázat: Az aktánszerepek kiosztása a novellában

1. szakasz	Alany: Lantin Feladó: szerelem Segítő: „mindenki”	Tárgy: a lány Címzett: Lantin Ellenláb: –
2. szakasz	Alany: feleség Feladó: gazdagság utáni vágy Segítő: a barátnők	Tárgy: ékszerek Címzett: feleség Ellenláb: Lantin
3. szakasz	Alany: Lantin Feladó: gazdagság utáni vágy Segítő: ékszerek, ékszerészek	Tárgy: a pénz Címzett: Lantin Ellenláb: szegény, ékszerészek

4. Tematikus folytonosság a novellában

A novella egészen végigtekintve vizsgáljuk meg, hogy az aktánsmodell kategóriáit megjelenítő aktorok – az ’élő’ és ’nem élő’ „szereplők” – hogyan járulnak hozzá a tematikus folytonosság biztosításához.

4.1. Szereplők és szövegtémák

Az előzőekben bemutatott, aktáns-aktor viszonyokat leíró aktánsmodellből három „szereplőt” emelünk ki az elemzésünk szempontjából, melyek egyúttal a novella három nagy szövegtémáját⁹ is jelölik, és melyek explicit módon jelen vannak a szövegben: Lantin, a lány és az ékszerek.

E három szereplő lexikai megjelenítését vizsgáljuk a novella folyamán, és felállítjuk azok szemantikai etikettjét, más szóval címkéjét.

Az aktáns-aktor viszonyok leírására Philippe Hamon (1977) mennyiségi és minőségi kritériumokat használ (« *critères quantitatifs et qualitatifs* », Hamon 1977: 129). Utóbbiak szerint alakulnak ki a szemantikai etikettek vagy címkék (« *étiquettes sémantiques* », Hamon 1977: 129), melyek a szereplők megkülönböztető jegyeit, az egyes szereplőkre vonatkozó lexikai elemek összességét tartalmazzák. E szemantikai címkék a történet során

⁹ Szövegtémán értjük azokat a legfontosabb referenseket, melyek egy-egy hosszabb szakaszban vagy a novella egészében a figyelem középpontjába kerülnek. A francia *thème* kifejezés miatt használjuk ezt a terminológiát, mely egyébként szerzőnként változó.

épülnek föl: „a [szemantikai] címke [...] nem állandó, hanem folyamatosan módosul és kiegészül, ahogyan az elbeszélés halad előre” [saját fordítás].¹⁰

4.2. A novella három szövegtémájának bemutatása a tematikus folytonosság szempontjából

A történet főszereplője, Lantin objektív információkon keresztül jelenik meg: konkrét személyként, tulajdonnévvel szerepel, ismerjük munkahelyét, munkakörét és lakcímét.

Szemantikai címkéjének elemei a francia szövegben: *M. Lantin, commis principal, le mari, Lantin, Monsieur, le veuf*. A magyar szövegben pedig: Lantin, főtisztviselő, férj, férfi, gyászoló férj, uram.

Lexikai megjelenítése a novella folyamán a történekek fényében változik: az előző felsorolás elemei a szövegbéli megjelenés sorrendjét követik, így egyúttal azt is mutatják, hogyan változik a történet során a főszereplő helyzete.

A francia szövegben sokszor névmási anafora képviseli: az *il* 'ő' hímnemű személyes névmás (és annak morfoszintaktikai változatai) ismétlése által. A magyar szövegben ennek a zéró anafora felel meg: csak igerag jelzi az alany ismétlődését anélkül, hogy névszóval kifejtjené.

« *M. Lantin balbutia* : – *Mais oui, certainement. Et il sortit en pliant le papier qu'il mit dans sa poche.* » (409)

„Lantin hebegett. – Hogyne... természetesen... Az összehajtott papírt zsebre vágta, és elment.” (96)

Mondattanilag legtöbbször alanyként szerepel – ami egyrészt az aktánsmodell szerint betöltött „alany” szerepét, másrészt pedig „téma”-jellegét is alátámasztja.

A lány szemantikai címkéjének elemei a francia szövegben: *cette jeune fille, la fille d'un percepteur de province, la jeune personne, pauvre et honorable, tranquille et douce, le type absolu de l'honnête femme, sa beauté modeste, sa grâce douce, sa grâce irrésistible, la simplicité de ses robes, la morte, sa compagne, sa femme, sa bien-aimée, Madame Lantin*. A magyar szövegben pedig: ez a lány, vidéki adószedő lánya, szegény, csöndes, kedves, a tisztességes nő mintaképe, szerény szépségéből angyali tartózkodás áradt, ajkán alig

¹⁰ « étiquette [...] instable et perpétuellement réajustable par les transformations mêmes du récit » (Hamon 1977: 129).

látható örök mosoly élt, gyengéd varázsa, ellenállhatatlan, tartózkodó, mosolygó bája, a halott, feleség, az asszony, a kedves lény, Lantin asszony, a hölgy.

A lány lexikai megjelenítése az első szövegbéli említésekor pusztán köznév által történik, és később sem tudjuk meg a nevét, szemantikai etikettjén pedig szubjektív és kizárólag pozitív tulajdonságok szerepelnek. Első alkalommal a novella elején jelenik meg *cette jeune fille* 'ez a lány' formájában, mely szövegkezdő deiktikus kifejezés (*démonstratif d'ouverture*, Mainueneau 2003: 212), nincsen antecedense. Irodalmi művek esetében gyakori, hogy a narrátor úgy vezet be egy új elemet, mintha az már ismert lenne – és ezáltal bevonja az olvasót a történetbe. Ilyenkor az olvasóra van bízva, hogy az antecedens nélküli kifejezést értelmezze. Ez a főnévi csoport később többnyire szintén (nőnemű) névmási anafora formájában – *elle* 'ő' (és morfoszintaktikai változatai) – ismétlődik a szövegben.

A pronominalizáció a francia nyelvben az anafora és ezáltal a tematikus folytonosság megvalósításának legegyszerűbb és legáltalánosabb formája.

A lány mondattanilag különböző formákban, nem csak alanyként, hanem sokszor például tárgyként is szerepel – ami az aktánsmodell szerinti „tárgy” szerepét erősíti meg.

« *il l'aimait plus encore qu'aux premiers jours.* » (406)

„a férfi [...] még jobban szerette, mint az első napokban.” (91)

A harmadik nagy szövegtémát megjelenítő „ékszerek” aktor csak a házasságkötést követően jelenik meg a szövegben, gyűjtőfogalomként széles szemantikai címkén szerepeltetve, részben *hiponim* kifejezések formájában.

Az ékszerek szemantikai címkéjének elemei a francia szövegben: *les bijoux, des bijouteries fausses, deux gros cailloux du Rhin qui simulaient des diamants, des colliers de perles fausses, des bracelets en similor, des peignes agrémentés de verroteries variées jouant les pierres fines, du clinquant, les colliers de perles, les facettes de cristaux taillés, « la pacotille », ces bijoux imités, un collier, trompe-l'œil, le tas de clinquant, un travail très soigné pour du faux, les joyaux, les gros brillants d'oreilles, les bracelets, les broches, bagues, médaillons, une parure d'émeraudes et de saphirs, un solitaire suspendu à une chaîne d'or formant collier.* A magyar szövegben pedig: ékszerek, hamis ékszerek, nagy rajnai kristályok (olyanok, mint a gyémánt), hamis gyöngysorok, réz karkötői aranyként csillogtak, fésűiben drágakövek tüzével égő, színes üvegdarabkák sziporkáztak, hamis ragyogás, gyöngysorok, metszett kristálylapok, „limlom”, nyakék, hazug utánzatok, olcsó halom, csecsebecse, nagy briliáns fülbevalók, karkötők, melltűk,

gyűrűk, medalionok, smaragd és zafír fejdísz, aranyláncon függő hatalmas gyémántszoliter.

A történet során folyamatosan bővül az ékszerek szemantikai címkéje: az új lexikai elemek pedig egyúttal minőségi változást is magukban hordoznak, hiszen a hamisból valódi lesz – de mindez a referenciális állandóság megtartása mellett történik.

Ugyanaz a referens (az ékszerek) a szöveg különböző részein – általában szövegtömbökben – tehát változatos lexikai formákban jelenik meg, de különös módon nem mint mondattéma, hanem – mivel leggyakrabban tárgy a mondattani funkciója – rémaként, amely az egyes mondatokban új információt hordoz. Azonban olyan rémákról van szó, amelyek ugyanakkor visszautalnak az „ékszerek” fogalomkörére.

4.3. A tematikus folytonosság fenntartásának nyelvi eszközei

Mi tartja fenn a tematikus folytonosságot? Amint azt a bevezető részben említettük, a szereplőkre vonatkozó különböző lexikai elemek – a változatoságuk ellenére – a referenciális állandóság és ezáltal a tematikus folytonosság fenntartásának fontos eszközei. E lexikai elemek megvalósulásának formái sokfélék lehetnek; a vizsgált szövegben a leggyakrabban főnévi csoportok formájában fordultak elő. A referenciális kifejezéseken túl azonban az egyes szövegtémák megjelenítése a predikátumokban szereplő névszói kifejezések által is történhet: például a *cadeau* 'ajándék', mely önmagában ugyan nem jelent ékszert, mégis ugyanarra a referensre utal: az ékszerek szövegtémára.

« *Sa femme n'avait pu acheter un objet d'une pareille valeur. – Non, certes. – Mais alors, c'était un cadeau !* » (409)

„Nem, a felesége semmiképpen nem vehetett ilyen drága ékszert! «Nem, nem! Ez egészen biztos!... Akkor hát ajándékba kapta!»” (96)

Az ismétlődések által biztosított folyamatosság fontos eszközeként a névmási anafóra is utaltunk előzőleg, melyre szintén számos példát leltünk föl a szövegünkben a szereplők vonatkozásában – ezáltal alátámasztva tehát a szereplők anaforikus kapcsolódásainak szerepét a folytonosság fenntartásában.

A személyes névmások (a francia nyelvben az *il* és *elle*) nem képezik részét a szemantikai címkéknek; megnevezési módok csupán, melyek nem jellemzik a szereplőt, ám (ismételten a francia szöveg vonatkozásában) az anafórának – és így a tematikus folytonosságnak is – fontos elemei.

Egy aktor mindig egy referenst képvisel – jóllehet a szemantikai címkéken az aktorok szövegbéli megformálásai változatosak és változnak –, így biztosítva a referenciális állandóságot, és ezáltal a tematikus folytonosságot.

5. Tematikus progresszió a novellában

Az aktorok szintjén vizsgáljuk meg a tematikus progressziót is. Az előzőekben (ti. a 4.2 alpontban) azonosított szövegtémák váltakoznak az elbeszélésben, különböző tematikus progressziók elemeiként.

5.1. A novella három szövegtémájának bemutatása a tematikus progresszió szempontjából

Lantin mint a történet főszereplője általában állandó témájú tematikus progresszió elemeként szerepel – legtöbbször mondattémaként, melyet a mondat-tani alany képvisel.

« ... **il** *pleura éperdument, mordant un mouchoir pour ne pas crier. Puis il se mit au lit accablé de fatigue et de chagrin, et il dormit d'un pesant sommeil.* » (409–410) [saját kiemelések]

„Feldúltan sírt késő éjszakáig; zsebkendőjét harapdálta, hogy ne ordítson. Végre a szenvedéstől és a fáradtságtól elcsigázottan az ágyra dőlt, nehéz álomba merült.” (96)

A lány témája leggyakrabban szintén állandó témájú progresszió formájában van kibontva. Itt is a téma folyamatossága a lényeg: ugyanaz a téma, ti. a lány szerepel mondatról mondatra (mondattani alanyként, de olykor bővítésményként is), és mindig új rémák kapcsolódnak hozzá, így biztosítva az előrehaladást.

« ... **elle** *apportait sur la table où ils prenaient le thé la boîte de maroquin où elle enfermait „la pacotille”, selon le mot de M. Lantin ; et elle se mettait à examiner ces bijoux imités avec une attention passionnée, comme si elle eût savouré quelque jouissance secrète et profonde ; et elle s'obstinait à passer un collier au cou de son mari ...* » (407) [saját kiemelések]

„... az asszony a teázóasztalkára tette szattyándobozát, ebben tartotta a «limlomot», ahogy Lantin gúnyolta. Annyi figyelemmel és odaadással vizsgálgatta hamis ékszereit, mintha csak valamilyen titkolt, mély szenvedélyét elégítette volna ki. Addig erősködött, míg a férfira kapcsolt egy nyakéket ...” (93)

Néhány esetben azonban a lány hipertémaként van jelen és származtatott témájú leíró szövegrész szolgál bemutatására és jellemzésére:

« **La jeune fille** *semblait le type absolu de l'honnête femme à laquelle le jeune homme sage rêve de confier sa vie. Sa beauté modeste avait un*

charme de pudeur angélique, et l'imperceptible sourire qui ne quittait point ses lèvres semblait un reflet de son cœur. » (405) [saját kiemelések]

„Komoly fiatalemberek ábrándoztak ilyen lányról, akivel összekötnék életüket; a tisztességes nő mintaképe volt. Szerény szépségéből anyagi tartózkodás varázsa áradt, ajkán alig látható örök mosoly élt, mintha csak belülről sugárzott volna.” (91)

« *Ses toilettes demeuraient toutes simples, [...] et sa grâce douce, sa grâce irrésistible, [...] semblait acquérir une saveur nouvelle de la simplicité de ses robes* [...] » (406) [saját kiemelések]

„Ruhái egyszerűek maradtak, [...] gyengéd varázsát [...] mosolygó báját új színnel gazdagította öltözködésének nemessége.” (92)

Az „ékszerek” szövegtéma szintén explicit módon jelenik meg a szövegben, a hozzá tartozó lexikai elemek könnyen azonosíthatók.

Legelőször a novella címében szerepel, így módon vetítve előre központi jelentőségét, hiszen az olvasó mindenképpen számít a további előfordulásokra. Mint már említettük, az ékszerek csak a második szakaszban jelennek meg új aktorként, egyúttal új szövegtémát is bevezetve.

Az ékszerek leggyakrabban hipertémaként szerepelnek a szövegben; nyelvileg egyrészt a korábban már említett hiponim lexikai elemek, másrészt – a férfi nézőpontját tükröző – szubjektív minősítő kifejezések („limlom”, „utánzatok” stb.) képviselik, így tartva fenn – és egyúttal árnyalva – ezt az állandó szövegtémát.

5.2. A szövegtémák váltakozása a novellában

A szöveg egészét tekintve azt tapasztaljuk, hogy e három szövegtéma változik és váltakozik a novellában, nem mondatról mondatra, hanem a szöveg nagyobb szakaszait érintve – így módon átszöve azt. Az egyes szakaszokat kiemelt szövegtéma uralja, mivel minden szakaszban több szövegtéma is jelen van egyszerre. A cselekmény – korábban már bemutatott – három szakaszát egyenként vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az első szakaszban Lantin és a lány szövegtémájával találkozunk, és az utóbbi dominál. A második szakaszban mindhárom szövegtéma megjelenik, az ékszerek és a lány – immár feleségként – hangsúlyosan, míg a harmadik szakaszban az asszony témája fokozatosan eltűnik a szövegből, mivel a történet szerint meghal, illetve a férje egyre inkább eltávolodik tőle érzelmileg is. Ebben a szakaszban Lantin és – egyes szövegtömbökben – az „ékszerek” szövegtéma van jelen hangsúlyosan.

2. táblázat: A szövegtémák váltakozása a novellában

Szakasz	Szövegtéma	Szövegtéma jellege
1. szakasz	Lantina lány	kiemelt
2. szakasz	ékszerek a feleség Lantina	kiemelt kiemelt
3. szakasz	Lantina ékszerek a feleség	kiemelt kiemelt (egy- es szövegtömbökben) fokozatosan eltűnik a szövegből

5.3. A rejtély – implicit szövegtéma

Egy szövegtéma bevezetése a szövegbe azonban nem mindig ilyen nyilvánvaló módon történik, sokszor az olvasó részéről szükség van arra, hogy értelmezze a szövegtémát, és ehhez a világról való ismereteinek alkalmazását hívja segítségül.

Ennek kapcsán említjük azt a szövegtémát, mely explicit módon csak egy ponton jelenik meg mint „rettenetes gyanú”, de átszövi a harmadik szakaszt: ez pedig a rejtély, az ékszerek eredete.

« *Il s'était arrêté, et il demeurait debout au milieu de l'avenue. **Le doute horrible l'effleura.** – Elle ? – Mais alors tous les autres bijoux étaient aussi des cadeaux ! Il lui sembla que la terre remuait ; qu'un arbre, devant lui, s'abattait ; il étendit les bras et s'écroula, privé de sentiment.* » (409) [saját kiemelés]

„Dermedten állt meg a fásor közepén, **megérintette a rettenetes gyanú.** A felesége?... « Akkor a többi ékszer is ajándék! » Úgy érezte, a föld megremeg alatta, egy fa éppen előtte dől le; karját védekezve maga elé nyújtotta, s a következő pillanatban minden elhomályosult benne, összeesett.” (96) [saját kiemelés]

Narratológiai szempontból is kiemelten vizsgáljuk a rejtély témáját. Egyes szám harmadik személyű elbeszélésről van szó, az eseményeket a főszereplő szemszögéből látatja az elbeszélő, aki azonban – épp ezért – nem oszt meg minden információt az olvasóval, vagy bizonyos információkat visszatart a történet egy későbbi pontjáig. (Ugyan nincs „mindentudó narrátor”, aki beavatná az olvasót, mégis a szereplő és az olvasó nézőpontja elválik

egymástól, és az olvasó már korábban elkezdhet gyanakodni.) Így az ékszerek valódisága a cselekmény vége felé, az ékszerészek szakértelme révén derül ki, a származásukkal kapcsolatos gyanú pedig csak akkor válik explicitté, amikor már Lantin-ben is felmerül. Az ékszerek eredetére viszont később sem derül fény, mindvégig rejtély marad – az olvasó legfeljebb sejtéseket fogalmazhat meg magában. Az ellipszis jelenségéről írja Gérard Genette (1972): „Létezik a kihagyásnak egy másik fajtája, kevésbé az időbeliséghez köthető, amely nem egy időbeli szakasznak a történetből való kihagyását jelenti, hanem a szituáció egy meghatározó elemének az elhagyását [...]”. Ebben az esetben az elbeszélés [...] *átsiklik* egy elem fölött” [saját fordítás].¹¹

Az „ékszerek” szövegtéma megjelenésével egyidejűleg a hamis és valódi kettőssége is feltűnik a szövegben, hiszen az ékszerek első említése – a cím-béli szerepeltetését nem számítva – *des bijouteries fausses* ’hamis ékszerek’ minőségjelzős főnévi csoport formájában történik. A hamis és valódi kettőssége a harmadik szakaszban válik nyilvánvalóvá, és így a „rejtély” szövegtémához kapcsolódik. Az elbeszélés időrendjében tekintve az ékszerek szemantikai címkéje is megfelelően tükrözi ezt a minőségi változást.

Elbeszélő szöveget vizsgáltunk, így a két „élő” főszereplő leginkább állandó témájú tematikus progresszió formájában az elbeszélő szövegrészekben szerepelt, illetve néhány esetben származtatott témájú tematikus progresszió formájában a leíró szövegrészekben.

Az aktánsmodell szerinti alany-tárgy központi kategóriákat tekintve megállapíthatjuk, hogy az alany – mint cselekvő – gyakran mondattani alany is egyben, és így a novellában uralkodó állandó témájú tematikus progresszió tényezője. Az ékszerek mint tárgy aktáns viszont legtöbbször mondattani tárgy is, így a mondattani megjelenítései az aktánsszerepét is előrevetítik, illetve alátámasztják; kivételt csupán az a felsorolás képez, amelyben a valódiak értékét veszik sorra az ékszerésznél (411. oldal/98. oldal).

5.4. Az aktánsszerepek változása a novellában

Mint láthattuk, az aktánsszerepek újraosztására akkor kerül sor, amikor fordulópont következik be a történetben, ahonnan új mozgatóerő vezérli a cselekményt – és ennek megfelelően változik a feladót megjelenítő aktor. Az

¹¹ « Mais il est une autre sorte de lacunes, d'ordre moins strictement temporel, qui consistent non plus en l'élision d'un segment diachronique, mais en l'omission d'un des éléments constitutifs de la situation [...]. Ici, le récit [...] passe à côté d'une donnée » (Genette 1972: 92–93).

első szakaszban ilyen a szerelem, a másodikban a gazdagság utáni vágy, míg a harmadik szakaszban több aktor kapcsolódik össze egymással szorosan, ezek: a szükség, a szégyen – amely átmenetileg visszafogja az alany (Lantin) cselekvését –, majd a szégyenérzetet legyőző gazdagság utáni vágy. Ezek az aktorok rejtett, ki nem mondott, de kikövetkeztethető szövegtémák is, és egyúttal az egyes szakaszokban működő mozgatóerők, melyek valamennyien a feladó aktánszt jelenítik meg.

Konklúzió

Megállapíthatjuk tehát, hogy a tematikus folytonosság fenntartásának szempontjából a szereplők meghatározó elemei a történetnek. Ezt támasztja alá az is, hogy a szereplők alkotják az elemzett novellában a három nagy szövegtémát, és explicit módon végig jelen vannak a szövegben, akár ismétlődések, akár anaforikus kapcsolódások révén. Az elemzésben bemutatott szemantikai címkék kapcsán pedig láthattuk, hogy az egyes szövegtémák – és így a szereplők – változatos megjelenítése a szövegben a változatosság ellenére is a referenciális állandóságot képviseli, és ezáltal a tematikus folytonosságot erősíti.

A szereplők és a tematikus progresszió viszonyát vizsgálva azt láthattuk, hogy a szereplők főként állandó témájú tematikus progresszió keretében voltak jelen a szövegben, a hozzájuk kapcsolódó új információk révén teremtvé meg az előrehaladást.

Végül megállapíthatjuk azt is, hogy a mozgatóerők megváltozása a cselekmény előrehaladását alapvetően befolyásolja. A szereplők és szerepeik, a modell szerinti aktorok és aktánsok, valamint ezek átrendeződése hatással van az egyes szakaszok tematikus mintázatára, és végső soron a szöveg belső koherenciájára is.

Hivatkozások

- Combettes, Bernard 1983. *Pour une grammaire textuelle: La progression thématique*. Bruxelles – Paris – Gembloux, De Boeck – Duculot.
- Genette, Gérard 1972. Discours du récit. In Gérard Genette *Figures III*. Paris, Éditions du Seuil, 65–282.
- Greimas, Algirdas Julien 1966. *Sémantique structurale*. Paris, Larousse.
- Hamon, Philippe 1977. Pour un statut sémiologique du personnage. In Roland Barthes – Wolfgang Kayser – Wayne C. Booth – Philippe Hamon *Poétique du récit*. Paris, Éditions du Seuil, 115–180.
- Maingueneau, Dominique 2003. *Linguistique pour le texte littéraire*. Paris, Nathan.

- Maupassant, Guy de 1959. Les Bijoux. In Guy de Maupassant *Contes et nouvelles*. Paris, Éditions Albin Michel, 405–412.
- Maupassant, Guy de 2013. Ékszerek. In Guy de Maupassant *Az örökség*. (ford. Illés Endre), Budapest, Alinea Kiadó, 91–99.
- Riegel, Martin – Jean-Christophe Pellat – René Rioul 2009. *Grammaire méthodique du français*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Skutta Franciska 1988. Nyelvészeti hatások a francia elbeszélésméletekben. In Kiss Sándor (szerk.) *Grammatika és nyelvészeti szempontú irodalomelemzés Franciaországban*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 57–84.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. Szövegtan. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 149–174.

ELIDEGENÍTŐ HATÁS A MAGYAR PC-JÁTÉKOSOK NYELVHASZNÁLATÁBAN

Lantay Gyula

Bevezetés, témamegjelölés

A magyar anyanyelvű, számítógépes játékokat kedvelő nyelvhasználók döntő többsége elkerülhetetlenül rákényszerül az angol nyelv használatára. A játékoknak csak elenyésző százaléka kap magyar feliratot és még kisebb részükhöz készül magyar szinkron. A magyar anyanyelvi nyelvhasználók kénytelennek megszokni az angol szövegkörnyezetet és sokszor saját, játék közbeni nyelvhasználatukban fordítás nélkül használják az angol szavakat magyar mondatokban, magyar toldalékokkal ellátva őket. A különböző tartalomközvetítő rendszerek keresztül (pl. Steam, Battle.net, Origin, Uplay, stb.) a játékosok könnyen megtalálhatják egymást, hogy együtt játsszanak valamilyen online játékot, mely során elengedhetetlen a kommunikáció szóban és/vagy írásban. Bizonyos címek esetében rendszeresen rendeznek világméretű versenyeket és ezen eseményekről sokszor magyar kommentátorok közreműködésével készül közvetítés, melyet bárki megtekinthet.

Feltevésem szerint, mikor a magyar anyanyelvi nyelvhasználók angol szavakat látnak el magyar toldalékkal, bizonyos esetekben nem a magyar morfofonológiára jellemző tendenciákat követik, hanem előfordulnak olyan meglepő alakok, melyek egy elidegenítő hatás/transzparenciára való törekvés eredményeképp jönnek létre. Jelen írásban az általános birtoklásjelölő morféma viselkedését vizsgálom meg, mikor az angol nyelvű főnevekhez járul. A vizsgálódáshoz online tesztet tölttettem ki magyar anyanyelvű, saját bevallásuk szerint számítógépes játékokat rendszeresen használó adatközlőkkel. Jelen írás 1. pontjában kitekerek az általános birtoklásjelölő morfémára, valamint bemutatom magát az online kérdőívet, a vizsgálandó adatokat és az alkalmazott munkamódszert. A 2. pontban ismertetem az összegyűjtött adatokat, melyeket a 3. pontban optimalitáselméleti keretben elemzek.

1. A kutatás háttere, munkamódszere

Számítógépes játékok használata során a magyar anyanyelvű nyelvhasználók gyakran látnak el szóban és/vagy írásban angol töveket magyar toldalékokkal. Jelen tanulmány kizárólag az általános birtoklásjelölő morféma viselkedésével foglalkozik. E pontban röviden ismertetem az általános

birtoklásjelölő morfémának a kutatás szempontjából releváns tulajdonságait, majd bemutatom az adatgyűjtés során alkalmazott kérdőívet.

1.1. Az általános birtoklásjelölő morfémáról

Rebrus (2013) alapján négyféle *j*-toldalékot különböztethetünk meg: (i) az igék kötő-felszólító módjának *-j*- jele; (ii) az igék jelen idő kijelentő módú definit alakjaiban megjelenő *-ja*, *-játok*, *-ják*, és *-juk/jük* végződés; (iii) a névszók birtokos alakjaiban és a szám/személyjelölős infinitívusban megjelenő *-jalje* és *-juk/jük* toldalékok, illetve (iv) a *-júl/jű* denominális melléknévképző. (vö. Rebrus 2013: 383) Jelen írás szempontjából a (iii) pontban megfogalmazott, a névszók birtokos alakjaiban megjelenő toldalék a releváns.

Az analitikus általános birtoklásjelölő morféma (a továbbiakban ÁBJ)¹ (vö. Rebrus 2000: 929-930) négy alakot vehet fel, úgymint *-ja/-je/-a/-e*. Rebrus (2013) úgy fogalmaz, hogy főnévi birtokosjelölés esetén, ha a *tő* által kifejezett entitás egyes számú, akkor a *j*-toldalékok csak 3. személyben jelenhetnek meg. Pl. E/3 *kalapja*, T/3 *kalapjuk*. A többi szám/személyben a birtokos alakok nem tartalmazzak *j*-t. Pl. *kalapom*, *kalapod*, *kalapunk*, *kalapotok*. (Rebrus 2013: 384)

A *C+j* kapcsolatokra vonatkozóan Rebrus (2013) három olyan természetes osztályt említ meg, amelyekre korlátozások vonatkoznak. Úgymint az alveolárisok (*t d n l*), a palatális nemfolyamatos hangok (*ty gy ny*) és a szibilánsok (*c dz cs dzs sz z s zs*). E három természetes osztályba tartozó hangok *tő* és toldalék határán és morfémán belül szinte sosem állnak *-j*-vel.

¹ Az analitikus toldalékok a *tőtől* kívül eső morfológiai tartományban helyezkednek el, míg a szintetikus toldalékok közvetlenül csatlakoznak a *tőhöz*, a *tővel* közös tartományban vannak. (Vö. Törkenczy – Siptár 2000:83) Az esetragok az accusativus és a superessivus kivételével analitikus toldalékok, míg a személyragok szintetikusak. (Bartos 2000: 712.)

1. táblázat: A j megjelenése különböző mássalhangzók után különböző morfológiai környezetekben

bal oldali környezet	Cj	szóösszetétel	tő+toldalék	morfémán belül	példa
alveoláris	tj dj nj lj	lehet	nincs	nincs	á[tj/cj]ön *lá[tj]a
palatális	tyj gyj nyj	van	nincs	nincs	ve[ɟj]el *ha[ɟj]a
szibiláns	szj sj zj zs j cs j dz j dzs j	van	nincs	ritka	vízjel *rázja csoroszllya
egyéb msh.	tj mj vj fj pj bj kj gj	van	van	van	fokjel rakja fáklya

A táblázat bemutatja, hogy *j* nem állhat alveoláris, palatális vagy szibiláns után. A jelen tanulmány szempontjából releváns, szibilánsra végződő tövet tartalmazó birtokos alakoknál a *j* nélküli alternáns megjelenése a tövégi mássalhangzó minőségétől függ. Palatális és szibiláns tövégek esetén nincs *j*. (vö. Rebrus 2013: 389) Általánosságban tehát az mondható el (vö. Rebrus 1998:163), hogy az a szabály, mely szerint az ÁBJ szibiláns és/vagy palatális mássalhangzó után *j* nélkül áll, produktív. Rebrus Péter továbbá kijelenti azt is, hogy a *j*-s alak létrehozhat „lehetetlen” mássalhangzó-kapcsolatokat is (*fájlja*, *görlje*, *kontrapunktja*, *barackja*, *baszkja*, *filmje*, *reformja*, *saftja*); ugyanakkor a *j* eltűnhet akkor is, ha egyébként lehetséges kapcsolatot hozna létre (*vonata*, *királysága*, *szenátora*). Ebből kifolyólag azt várhatjuk el az idegen eredetű, szibilánsra végződő tövektől, ha azokhoz a magyar ÁBJ járul, az *j* nélkül jelenik meg. Feltételezésem szerint azonban e tendencia nem kizárólagos, és előfordulnak olyan alakok is, ahol megjelenik a *j*.

1.2. A munkamódszerről (kérdőív, előfeszítés, adatközlők)

Ahhoz, hogy hipotézisem igazolást nyerjen, adatokat gyűjtöttem online kérdőív² segítségével. A kérdőív az ÁBJ viselkedéséről volt hivatott adatokat gyűjteni, mikor az angol tövekhez kapcsolódik. A teszt összesen 16 kitöltendő mondatból állt. Minden mondat során legalább kettő, legfeljebb öt

² Maga a kérdőív, miután már nem fogad újabb válaszokat, nem érhető el a továbbiakban az interneten.

szót kellett toldalékkal ellátnia az adatközlőknek. Az instrukciók során külön kihangsúlyozásra került, hogy az angol szavakat ne az angol helyesírásnak, hanem az adatközlő kiejtésének megfelelő alakot tükrözve kerüljön leírásra. Az instrukciókban a *bacon* alak került megemlítésre, amihez a javasolt írásképp a *békön* volt. A szavak nem mindegyike volt angol nyelvű. A magyar nyelvű tövek ellenőrzésül szolgáltak. Nem volt minden kitöltendő idegen eredetű tő releváns a vizsgálat során, ezek feladata az adatközlők figyelmének elterelése volt. Az instrukciók megfogalmazása során nem történt előfelesztítés. A példamondatokban, ahol megjelent az ÁBJ, mindig a *j* nélküli alak állt. A teszt során is mindössze egyszer fordult elő *j*-s alakban az ÁBJ, a 9. kérdésben, mely így hangzott:

9. *Mije is van a ... (necromancer)? Plague ... (bats) vagy plague ... (rats)? Mindig elfelejtem, de a death ütése mellé kell ez is, ha ... (critical hit) akarok bevinni.*

A kérdőívben összesen 48 tövet kellett ellátniuk toldalékkal az adatközlőknek, ezek közül 36 szibilánsra (azaz érdes réshangra ([s], [z], [ʃ], [ʒ]) vagy affrikátóra ([ts], [tʃ], [dʒ])) végződő tő volt. E 36 tő olyan szövegkörnyezetben fordult elő, hogy lehetőleg az adatközlők csak az ÁBJ toldalékkal való ellátásukat érezzék nyelvtanilag helyesnek. Az egyéb, figyelemelterelésből jelenlévő példaszavakkal jelen írásban nem foglalkozom a továbbiakban. A vizsgálat szempontjából releváns 36 tő közül 25 angol, 9 pedig magyar nyelvű volt. A tövek az utolsó mássalhangzójuk szerint csoportosítva a következők (a szavak sorrendje nem tükrözi a kérdőívben elfoglalt helyüket):

- [s]: *boss; cross; dress; fox; race; hossz.*
[z]: *booze; breeze; goose; maze; borz; méz.*
[ʃ]: *bush; cash; dash, rush, kés; hús.*
[ts]: *bats; boots; hats; rats; bérc; szanitéc.*
[tʃ]: *patch; peach; torch; witch; gyümölcs; korcs.*
[dʒ]: *bridge; cage; mage; rage.*

Az angol tövek (melyek magyar nyelvű fordítása nem szerepelt a kérdőívben) kiválasztása során az elsődleges szempont az volt, hogy nagy valószínűséggel ismerjék a magyar anyanyelvű, számítógépes játékokkal játszó adatközlők. Amint a felsorolásból leolvasható, a [ʒ]-re végződő tövekre nem tért ki a vizsgálat. Minden szibiláns esetében 4 angol és 2 magyar nyelvű tövet kellett ellátni az adatközlőknek az ÁBJ-vel. Ez alól az [s] végű tövek a kivételek. Itt 5 angol és 1 magyar nyelvű tő jelent meg. E szándékolatlan eltérés sajnálatos módon már csak a beérkezett adatok összesítése során tűnt fel, így

korrigálására már nem volt mód ebben a kutatásban. A [ts]-re végződő angol tövek mindegyike [t]-re végződő, többes számban álló főnév. Ennek oka, hogy - az előzetes megfigyeléseim alapján - az egymás mellett álló [t] és [s] hangok [ts]-vé olvadnak össze a magyar anyanyelvi nyelvhasználók beszédében. Az, hogy többes számban álló töveket kellett ellátniuk az ÁBJ-vel a magyar anyanyelvű adatközlőknek, nem okozott problémát. Nem történt továbbá adatgyűjtés [dʒ]-re végződő magyar tövekről, ami ezen tövek rendkívül alacsony számával magyarázható. Külön említést érdemel a [z]-re végződő tövek között szereplő *goose* alak. A 'liba' jelentésű angol főnév helyes írásmódja *goose*, a szóvégi szibiláns pedig [s], ellentétben a kérdőívbe bekerült íráskép sugallta [z]-vel. A magyar anyanyelvi nyelvhasználók kiejtése gyakran eltér a hivatalos angol kiejtéstől. Bizonyos szavakat másképp ejtenek, mint az angol anyanyelvű nyelvhasználók. Ilyen pl. a *James* vagy *Jones* tulajdonnevek. Míg egy angol anyanyelvű nyelvhasználó kiejtésében a tő utolsó hangja [z], addig a magyar anyanyelvi nyelvhasználók nagy része [s]-nek ejti. Véleményem szerint hasonló jelenség tapasztalható a *goose* tő esetében is. Előzetes megfigyelésem alapján ugyanis több magyar anyanyelvi nyelvhasználó kiejtésében a *goose* tő végén álló szibiláns [z]. Annak érdekében, hogy az adatközlők otthonosan érezzék magukat, az írásképben igazodtam a kiejtéshez. Néhány adatközlőnek feltűnt a hiba, ám még az ő válaszaikban sem jelent meg [s]-re végződő alakja a vizsgált tőnek³.

2. A beérkezett adatok

A tesztet összesen 56 adatközlő töltötte ki, ez azonban nem jelenti azt, hogy minden egyes vizsgálni kívánt tőhöz 56 értékelhető válasz is érkezett. A kitöltők egy része láthatóan meggondolta magát a teszt során és az első néhány kérdés megválaszolása után értékelhetetlen adatokat közölt. Más részük számára valószínűleg ismeretlen volt egy-egy angol tő jelentése és ezért az instrukcióknak megfelelően mínuszjelet írtak a hiányzó helyre. Az adott tőre beérkezett kitöltések nem mindegyike minősült hasznos adatnak, hiszen sokszor olyan toldalékkal látták el a töveket az adatközlők, melyek a vizsgálat szempontjából irrelevánsak. Más esetekben egész egyszerűen ragozatlan alakban hagyták a tövet. A magyar nyelvű ellenőrző példák esetében is tapasztalható nem releváns toldalékok, illetve ragozatlan alakok megjelenése. Magukat az adatközlőket teljes anonimitás övezi. Nincs információ sem

³ A kutatás újabb szakaszában már hanganyagok rögzítését végeztem, a *goose*-nak itt is [z]-s kiejtése tapasztalható.

nemükről, sem életkorukról, sem lakhelyükről vagy éppen iskolai végzettségükről. Az eredményeket nem volt lehetőség adatközlők szerint csoportosítani, így nem lehet megállapítani, hogy egy bizonyos adatközlő mely válaszokat adta pl. az 1. és a 2. kérdésre. Ugyanakkor egy adott adatközlő egy adott mondatra adott válaszai együtt jelentek meg, így az látható, hogy az adatközlő egy adott mondat kitöltéseit hogyan oldotta meg. A beérkezett adatokat a rendszer táblázatban összegyűjtve tette elérhetővé. Ha két adatközlő betűre pontosan ugyanazt a választ adta, ezek nem kerültek a táblázatban új sorba, hanem az ilyen válaszok összeadódtak és csupán egy sorát foglalták el a táblázatnak. Mögöttük zárójelben feltüntetve a teljesen azonos válaszok darabszáma. A beérkezett eredmények az 1. táblázatban látható mintázatban jelentek meg (az 1. kérdésre érkezett beküldések alapján *(Ennek a ... (chapter) a green dragon a legkeményebb ... (boss).*⁴

2. táblázat: Az első kérdésre beérkezett válaszok egy részének összefoglalása

cseptörnek; bossza (17)
csapternek; bossza (2)
csepternek; bossza (2)
cseptör; bossz
cseptörnek; bosszja
chapter-nek; boss-a

A kiértékelés során nem zártam ki az olyan, a vizsgálódás szempontjából releváns, tehát az ÁBJ-t *j-s* alakkal tartalmazó válaszokat, melyek ugyan megőrizték az angol helyesírást, ha az adatközlő a kérdés egy más angol szavát már magyar helyesírással adta meg. Az ilyen esetek nagy valószínűséggel az adatközlő koncentrációjának felületessége és nem a kiejtés ismerete hiányának tudható be. Az összes beérkezett és kiértékelte adat táblázatban összefoglalva:

⁴ A válasznak csak a ragozott, kiejtés szerint leírt szót/szavakat kellett tartalmaznia, nem volt szükséges a teljes mondatot újra leírni.

3. táblázat: A kérdőívvel összegyűjtött kiértékelt adatok

A tövek utolsó mássalhangzója	A vizsgált tövek	Az összes kitöltés darabszáma	A hasznos kitöltések darabszáma	Az ÁBJ j-s megjelenése
[s]	<i>boss</i>	56	53	2
	<i>cross</i>	54	47	6
	<i>dress</i>	54	46	1
	<i>fox</i>	52	39	6
	<i>race</i>	51	41	0
	<i>hossz</i>	54	53	0
[ʃ]	<i>bush</i>	52	46	9
	<i>cash</i>	54	18	1
	<i>dash</i>	54	44	4
	<i>rush</i>	55	50	5
	<i>kés</i>	55	37	0
	<i>hús</i>	54	53	0
[z]	<i>booze</i>	52	49	5
	<i>breeze</i>	50	46	4
	<i>goose</i>	52	35	3
	<i>maze</i>	50	48	2
	<i>borz</i>	52	51	0
	<i>méz</i>	53	38	0
[ts]	<i>bats</i>	53	33	0
	<i>boots</i>	54	46	1
	<i>hats</i>	54	37	1
	<i>rats</i>	53	30	0
	<i>bérc</i>	50	47	0
	<i>szanitéc</i>	52	51	0
[tʃ]	<i>patch</i>	55	54	1
	<i>peech</i>	51	46	3
	<i>torch</i>	53	27	2
	<i>witch</i>	51	51	0
	<i>gyümölcs</i>	51	48	0
	<i>korcs</i>	50	38	1
[dʒ]	<i>bridge</i>	51	44	1
	<i>cage</i>	51	50	1
	<i>mage</i>	54	43	0
	<i>rage</i>	55	48	0
Σ		1792	1487	59

3. Optimalitáselméleti megközelítés

Az eredmények alapján azt láthatjuk, hogy az ÁBJ, ha szibilánsra végződő magyar vagy angol tövekhez járul, akkor az esetek döntő többségében a *j* nélküli alakot veszi fel, ugyanakkor előfordulnak ellenpéldák is. Az elkövetkezőkben optimalitáselméleti keretben⁵ közelítjük meg a jelenséget.

Első lépésként vegyük fel a következő korlátokat (Prince–Smolensky 1993, Siptár–Szentgyörgyi 2013):

- (1) MIND(szeg) Minden bemeneti szegmentumnak van megfelelője a kimenetben (törölni tilos).
- (2) CSAK(szeg) Minden kimeneti szegmentumnak van megfelelője a bemenetben (betoldani tilos).

E két korlát segítségével vizsgáljuk meg a *borz* fő viselkedését optimalitáselméleti keretben. A magasabbra rangsorolt MIND(szeg) korláttal a következő eredményt kapjuk:

(3) *borza*

	/borz/ + ÁBJ	MIND(szeg)	CSAK(szeg)
☞	borzɔ		
● [☞]	borzjɔ		
	borzojɔ		*!
	borz	*!	

Ebben a formában a rendszerünk mind a *borza*, mind a *borzja* alakot is optimális alaknak hozza ki. Szükségünk van tehát egy olyan korlátra, amelyet a *borzja* alak áthág, a *borza* viszont nem. A SZÓTAGSZERK korlát, mely a szótagok jólfarmáltságát várja el (vö. Siptár és Szentgyörgyi 2013: 87-8) nem segít a kialakult helyzeten, hiszen mindkét alak szótagjai jólfarmáltak. Szükségünk van egy olyan korlátra, amit az ÁBJ-nek a *j* nélküli alakja nem hág át.

(4) *Sj Szibiláns után nem állhat *j*.

A következő korlátsorrenddel *Sj>>MIND(szeg),CSAK(szeg) ezt az eredményt kapjuk:

⁵ Az általam alkalmazott jelölések a következők: az optimális jelöltet, azt az alakot, amely a valóságos kimenet lesz, jobbra mutató kéz (☞) jelöli. Az optimális jelöltet, ha ugyan neki kelle-ne megjelennie optimális alakként, ám a kiértékelő komponens mégis egy másik jelöltet hoz ki győztesnek a versenyből, szomorú arc (☹) jelzi. Ilyen esetben, a győztesnek kihozott, de nem optimális alakot bombával (●[☞]) jelölöm.

(5) borza

	/borz/ + ÁBJ	*Sj	MIND(szeg)	CSAK(szeg)
☞	borzo			
	borzjo	*!		
	borzojo			*!
	borz		*!	

Mivel korábban azt láthattuk, hogy a MIND(szeg) és a CSAK(szeg) korlátokat csak azon alakok sértik meg, melyeket nem szeretnénk optimális kimeneti alakként látni, ezek egymáshoz viszonyított helyét nem rangsoroltuk (ezt jelzi a szaggatott vonal a két korlát között). A korlátok illetén rangsorolása⁶ a szibilánstra végződő töveknél, ha azokhoz ÁBJ járul, mindig a *j* nélküli alakot hozza ki optimális alaknak, hiszen a *Sj korlátot sérti az ÁBJ *j*-s alternánása, két jelöltet pedig a MIND(szeg) és a CSAK(szeg) korlátok ejtenek ki a versenyből. Ugyanakkor, amint azt korábban láthattuk, az adatközlők produkáltak olyan alakokat is, ahol a szibilánstra végződő tövet *j*-vel álló ÁBJ követ. Értelemszerűen egy ilyen alak nem tud kijönni győztesnek a versenyből a jelenlegi rendszerükben. A (6) tábla az angol *race* fő magyar ÁBJ-vel ellátott alakját mutatja:

(6) részje

	/re:s/ + ÁBJ	*Sj	MIND(szeg)	CSAK(szeg)
● ^{sc}	re:se			
⊖	re:sje	*!		
	re:seje		*!	
	re:s			*!

Szükségünk van egy további korlátra, mellyel szemléltetni tudjuk azt az elidegenítő hatást, ami bizonyos adatközlőknél életbe lépve szibilánstra végződő tövekhez *j*-s alakú ÁBJ-t követel meg. Mindenképp szükséges ez az újabb korlát, hiszen a jelenlegiek bármilyen sorrendben történő alkalmazása mellett mindig a *j* nélkül álló ÁBJ-vel ellátott alak kerül ki győztesen a versenyből.

⁶ Valójában ugyanezt az eredményt kapnánk bármilyen más sorrenddel (és teljes rangsorolatlan-sággal is), hiszen a négy versengő jelölt közül három áthág egy-egy korlátot, így értelemszerűen csak a minden korlátnak eleget tevő jelölt nyeri meg a versenyt.

Feltételezésem szerint a magyar anyanyelvi nyelvhasználók egy része az általuk idegennek érzett alakokat különálló izolátumként kezelik és nem alkalmaznak rájuk olyan eljárásokat, melyeket a magyar, vagy idegennek nem érzett szavak esetében. A nyelvhasználó, mikor e rendhagyó alakokat produkálja, egyféle elidegenítő eljárást alkalmaz, melynek egyik fontos aspektusa a transzparenciára való törekvés, azaz, hogy a szótag- és morfémahatár egybeessen. Rangsoroljunk magasra egy olyan korlátot, amely azt várja el, hogy ha tőhöz az ÁBJ járul, szótagolás során a tő nem bomlik meg, hanem külön szótagba kerül az ÁBJ-től. Azaz a korlátunkat az ÁBJ *j*-s alakja nem sérti meg. Hiszen ha a *rész* tőhöz *j*-vel járul az ÁBJ, és az így kapott *részje* alakot szótagoljuk, mindaz, ami a bemenetben/tőmorfémaiban ugyanannak a szótagnak a része, az ugyanannak a szótagnak marad a része a kimenetben/toldalékolt alakban: *rész-je*. Ugyanakkor ha *j* nélküli ÁBJ járul a tőhöz, szótagolás során a tőmorféma megbomlik: *ré-sze*. Az új hűség korlátunk a következő:

(7) HŰ-IO(sztg) A tőmorféma szótagolása a toldalékolt alakokban is ugyanolyan, mint az alanyesetben.

Esetünkben a HŰ-IO(sztg) korlát azt követeli meg, hogy az, ami a bemenetben egy szótagban van, a kimeneti alakban is maradjon ugyanabban a szótagban. Azaz – jelen esetben – azonos szótagolást vár el egy szó alanyesetű és az ÁBJ toldalékkal ellátott alakja között.

Nézzük meg, mi történik, ha a HŰ-IO(sztg) korlátot első helyre rangsoroljuk, a többi, korábban alkalmazott korlátok sorrendjén pedig nem változtatunk.

(8) *részje*

/re:s/ + ÁBJ	HŰ-IO(sztg)	*Sj	MIND(szeg)	CSAK(szeg)
re:se	*!			
⊗ re:sje		*!		
re:seje	*!			*
● re:s			*	

Rendszerünk még mindig nem tökéletes, hiszen bár a HŰ-IO(sztg) korlát mindjárt a verseny elején kiejti a *része* és a *részjeje* jelölteket (a tő mindkét esetben megbomlik: *ré-sze*, *ré-sze-je*), az öt követő *Sj korlát kiejti a *részje* alakot, így az optimális alak a *rész* lesz. Lehetséges megoldás volna az *Sj korlátot a MIND(szeg) korlát mögé rangsorolni, hiszen a *Sj korlátot csak a *részje* alak, a MIND(szeg) korlátot csak a *rész* alak sérti, mivel pedig a másik két jelöltet korábban kiejti a HŰ-IO(sztg) korlát, a HŰ-IO(sztg) korlát alkalmazása után csak az említett két jelölt marad a versenyben. Ekkor a következő eredményt kapnánk:

(9) részje

/re:s/ + ÁBJ	HŰ-IO(sztg)	MIND(szeg)	*Sj	CSAK(szeg)
re:se	*!			
☞ re:sje			*	
re:seje	*!			*
re:s		*!		

Rendszerünk a korlátok ilyen sorrendjével a kívánt eredményt adja, a megoldással azonban mégsem lehetünk elégedettek. Mivel magyarízzuk azt, hogy a magyar anyanyelvi nyelvhasználók, mikor az elidegenítő hatást alkalmazzák, nem csak új korlátot vezetnek be, de azon korlátok sorrendjét is módosítják, melyek akkor vannak érvényben, ha az elidegenítő hatás nincs jelen? A probléma lehetséges feloldása az volna, ha az elidegenítő hatás megjelenését opcionálisként kezeljük. A nyelvhasználó választás elé kényszerül minden alkalommal, mikor szibilánusra végződő tövet lát el ÁBJ-vel: idegennek érzi-e a tövet és alkalmazza a HŰ-IO(sztg) korlátot és a tövet izolált formaként kezeli, vagy nem lépteti érvénybe az elidegenítő hatást, és az idegennek nem érzett tövekre is alkalmazott korlátsorrendet használja. E választást a HŰ-IO(sztg) és a *Sj korlátok azonos helyre való rangsorolásával szemléltetjük. Ehhez azonban ismét változtatnunk kell a korlátok sorrendjén. A (9) táblában látható korlátsorrendet természetesen nem tudjuk használni, hiszen a HŰ-IO(sztg) és a *Sj korlátok között ott található a MIND(szeg) korlát. A (8) táblánál alkalmazott korlátsorrenddel pedig szintén nem lennének előrébb, hiszen a verseny elején pont az a két jelölt esne ki a versenyből, amelyeknek az optimális kimeneti jelölteknek kell lenniük, attól függően, hogy a nyelvhasználó alkalmazza-e az elidegenítést vagy sem:

(10) részje/része

/re:s/ + ÁBJ	HŰ-IO(sztg)	*Sj	MIND(szeg)	CSAK(szeg)
⊖ re:se	*!			
⊖ re:sje		*!		
re:seje	*!			*
☛ re:s			*	

Ezért próbálkozunk meg a következő korlátsorrend alkalmazásával: MIND(szeg),CSAK(szeg)>>HŰ-IO(sztg),*Sj. Ekkor a magyar anyanyelvi nyelvhasználó választás elé kényszerül, hogy az ÁBJ *j*-vel álló alternánsát preferáló HŰ-IO(sztg), vagy az ÁBJ *j* nélkül álló alternánsát preferáló *Sj korlátot alkalmazza korábban, egyszersmind döntve arról, hogy idegenként kezeli-e a tövet, vagy sem. Táblánkon ezt a választást, a HŰ-IO(sztg) és *Sj

korlátok egymáshoz viszonyított rangsorának megállapítatlanul hagyását szaggatott vonallal jelöljük. A szaggatott vonal két oldalán lévő korlátok alkalmazási sorrendjéről a nyelvhasználó szabadon dönt. Amikor a nyelvhasználó az elidegenítés/transzparenciára való törekvés alkalmazása vagy annak figyelmen kívül hagyása felől dönt, megállapítja a HŰ-IO(sztg) és a *Sj korlátok egymáshoz viszonyított rangsorát is.

(11) *része, részje*

/re:s/ + ÁBJ	MIND(szeg)	CSAK(szeg)	HŰ-IO(sztg)	*Sj
☞ re:sɛ			(*)	
☞ re:sjɛ				(*)
re:sɛjɛ		*!	*	
re:s	*!			

A (11) alatti táblán láthatjuk eljárásunk szemléltetését. A MIND(szeg) és CSAK(szeg) korlátok mindjárt a verseny elején kiejtik a két nem releváns alakot a *részeje* és *rész* jelölteket. A másik két jelölt sorsáról a nyelvhasználó dönt: amennyiben az anyanyelvi nyelvhasználó alkalmazza az elidegenítést/transzparenciára való törekvést, úgy a HŰ-IO(sztg) korlát hatása lép érvénybe korábban és azonnal kiejti a versenyből a *része* jelöltet, a versenyt tehát a *részje* alak nyeri meg. Ha pedig a nyelvhasználó figyelmen kívül hagyja az elidegenítő hatást/transzparenciára való törekvést, úgy a *Sj korlátot alkalmazza korábban, ami a *részje* alakot ejti ki a versenyből, a versenyt tehát a *része* alak nyeri meg, ez jelenik meg a felszínen.

Összefoglalás

A magyar anyanyelvű nyelvhasználók angol nyelvű számítógépes játékok használata során sok esetben nem fordítják le az angol szavakat magyarra, mikor azokat magyar szövegkörnyezetben használják és az angol töveket magyar toldalékkal látják el az online játékok alatti kommunikáció során. Feltételezésem az volt, hogy mikor a magyar anyanyelvi nyelvhasználó ÁBJ-vel lát el szibilánsra végződő töveket, az ÁBJ *j*-s alakváltozata is megjelenik, annak ellenére, hogy az elvárt forma a *j* nélküli alakváltozat lenne. Feltételezésem alátámasztására kérdőívet töltöttem ki magyar anyanyelvi nyelvhasználókkal, akik saját bevallásuk szerint gyakran játszanak számítógépes játékokkal. Az összegyűjtött 1487 hasznos adat közül 59 alkalommal jelent meg az ÁBJ szibiláns után *j*-s alakban. A jelenséget optimalitáselméleti keretben közelítettem meg. A HŰ-IO(sztg) korlát alkalmazásával azt az elidegenítő hatást/transzparenciára való törekvést érzékeltettem, amelyet azok a magyar

anyanyelvi nyelvhasználók alkalmaznak, akik szibilánsra végződő tőhöz az ÁBJ *j*-s alakváltozatát tapasztják. Amikor a magyar anyanyelvi nyelvhasználó egy szót idegennek érez, azt izolátumként kezeli és nem veti alá olyan eljárásoknak, melyeket a magyar, vagy idegennek nem érzett/idegenként nem kezelt szavak esetében alkalmaz. A HŰ-IO(sztg) korlát azonos szótagolást vár el az idegen eredetű, szibilánsra végződő tő alanyesetű és az ÁBJ toldalékkal ellátott alakja között. A MIND(szeg) és CSAK(szeg) korlátok mögé rangsorolt (hiszen e két korlát gondoskodik a számunkra nem releváns jelöltek kiejtéséről) HŰ-IO(sztg) korlát azonos helyet foglal el a *Sj korláttal, így a nyelvhasználónak választania kell, melyik korlátot alkalmazza korábban a kettő közül. Amennyiben egy tövet idegennek érez, úgy a HŰ-IO(sztg) korlát hatása lép korábban életbe és a versenyt az a jelölt nyeri meg, mely esetében az ÁBJ *j*-s alakjában járul a tőhöz. Ellenkező esetben a nyelvhasználó a *Sj korlátot alkalmazza korábban, a versenyt pedig a *j* nélküli ÁBJ-vel álló tő nyeri. E megoldás értelmében a korlátok rangsora állandó és könnyedén tudja szemléltetni az elidegenítő hatásnak/transzparenciára való törekvésnek kitett és ki nem tett alakok viselkedését.

Hivatkozások

- Bartos Huba 2000. Az inflexiók jelenségek szintaktikai háttere. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális Magyar Nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó 653–762.
- Oravecz Csaba, Várad Tamás, Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In *Proceedings of LREC 2014*. <http://mnsz.nytud.hu/>
- Prince, Alan – Paul Smolensky 1993. *Optimality Theory: Constraint interaction in generative grammar*. Technical Report 2, Rutgers University Center for Cognitive Science, Cambridge, Mass. MIT Press.
- Rebrus Péter 1998. A *-ja/-je/-a/-e/-i/-ø* morfémáról. In Büky László – Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 3*, Szeged, JATE, 149–67.
- Rebrus Péter 2000. Morfofonológiai jelenségek. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális Magyar Nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 763–947.
- Rebrus Péter 2013. Miért nincs *j*? In Benő Attila – Fazekas Emese – Kádár Edit (szerk.) „...*hogy legyen a víznek lefolyása...*” *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadó, 383–401.
- Siptár Péter – Szentgyörgyi Szilárd 2013. *Optimális esszék a magyar fonológiáról*. Veszprém, Pannon Egyetemi Kiadó.
- Törkenczy Miklós – Siptár Péter 2000. Magánhangzó-semmi váltakozások a magyarban. *Nyelvtudományi Közlemények* 97: 64–130.

AZ IRÓNIA MEGJELENÉSI FORMÁI ÖRKÉNY EGYPERCESEIBEN ÉS AZOK NÉMET FORDÍTÁSAIBAN

Magyarné Szabó Eszter

Bevezetés

Az irónia már nagyon hosszú ideje jelen van a kultúrában, hiszen a retorika, poétika, filozófia, metafizika is alkalmazza. Beke (2007:6) szerint az irónia legáltalánosabban talán úgy írható le, mint egy bizonyos állapotnak egy másik szituációban való megismétlése, azzal való ütközése, mely az adott állapot „lepleződését” és új értelmezői lehetőségének feltárulását jelenti.

Ugyanakkor számos oka lehet annak, hogy az irónia – és a többi vonatkozó fogalom, mint például a komikum vagy a humor – ellenáll a definíciós kísérleteknek. Főképp, mivel nemcsak személyes, hanem kulturális tényezők is befolyásolják, hogy az egyén mit talál viccesnek. Az irónia mindig a szövegértelmezés, a nyelv megértésének lehetetlenségére, s így az értelmező tevékenységben rejlő paradoxonra irányítja rá a figyelmet (Szlukovényi 2017: 19, 250).

Örkény írásaiban, mindenekelőtt az *Egyperces novellák*ban az egyik vezető esztétikai minőség az irónia, ami nagyon gyakran a groteszkkal párosul. Ez utóbbi lényege a szerző szerint, hogy egyensúlyt találjunk a nevetséges és a tragikus között (Radnóti 2000: 191).

1. Örkény Egypercesei

Az *Egypercesek* a szerző definíciója értelmében matematikai egyenletek, az egyik oldalon a közlés minimuma a szerző részéről, a másik oldalon a képzelet maximuma az olvasó részéről (Radnóti 2000: 241).

Az *Egypercesek* alapvetően három típusba sorolhatóak Sükösd (1995: 205–206) alapján. Az elsőbe azok tartoznak, amelyek banális eseménymozzanatokat kapcsolnak össze és billentenek át a képtelenbe úgy, mintha kapcsolatuk a lehető legtermészetesebb lenne. Ez a típus a részletezést és a fokozást használja. A második egyperces-változat a legcsekélyebb fikciót sem igényli. Beéri dokumentációval. Ilyenkor vagy csak a cím, vagy az adott szöveg közhelyösszefüggéseinek minimális elmozdításával új, addig rejtett összefüggéseket bont

ki. Harmadik mintaként a filozófiai és történelmi parabola *Egypercesek* említhetők. Tárgyuk többnyire a halál, ami lehet lelki, morális, intellektuális megsemmisülés vagy a fizikai pusztulás.

Az *Egypercesek* újszerűsége nem témájukban rejlik, hiszen az emberi lét alapkérdései más írókat is foglalkoztattak, hanem abban az újszerű, sőt eredeti módban, ahogyan megfogalmazza őket (Simon 1996: 80).

2. Átváltási műveletek a fordításban

A fordítás során alkalmazott műveleteket a fordításelméleti szakirodalom sokféleképpen osztályozza: a művelet oka, célja, szintje, jellege stb. szerint megkülönböztethetők egymástól egyrészt a kötelező átváltási műveletek, melyeket a fordítók a két nyelv lexikai és grammatikai rendszerének eltérései miatt alkalmaznak. Másrészt a fakultatív átváltási műveletek tartoznak ide, melyeket a kötelező műveleteken túl végeznek el a fordítók. Harmadrészt pedig az automatikus műveletekről kell beszélni, amelyeket a két nyelv rendszerbeli különbségei miatt kötelezően el kell (el kellene) végezni. Ez utóbbi nagymértékben függ a fordító kompetenciájától.

A műveletek elvégzésének szintjei alapján beszélhetünk szószintű (lexikai egységek), szó szerkezetszintű (többek között a jelzős szerkezetek vonatkozásában), mondat szintű (német szenvedő szerkezetek cselekvőre alakítása), továbbá szövegszintű (alanyok egységesítése a bekezdésen belül) egységekről. A szószintű műveleteknél gyakori a grammatikai cserék, áthelyezések, betoldások és kihagyások alkalmazása.

Szintén fontos tényezőnek számítanak a fordítás során a stilisztikai és a pragmatikai átváltási műveletek. Az előbbi típus a lexikai és grammatikai átváltásokból származó célnyelvi szöveget a műfaji következmények szempontjából is megvizsgálja. Az utóbbi esetben pedig a lexikai és grammatikai átváltásokból származó célnyelvi szöveget a célnyelvi olvasók szokásai, háttérismeretei stb., vagyis a célnyelvi kultúra szempontjából is figyelembe veszi Klaudy–Salánki (2000: 18–22) alapján.

3. A vizsgált novellák

Az összesen 81 novellát tartalmazó kötetből jelen tanulmány ötöt elemez, ezek cím szerint a következők: *Változatok*; *Az élet értelme*; *A magunk megvalósításának néhány változata*; *Választék*; *Tudnivalók, közlekedési korlátozások a február 1-jei eseményekkel kapcsolatban*. Egyrészt meghatározó szempontnak számított, hogy létezik-e Vera Thiestől és/vagy Terézia Morától származó német variánssuk, másrészt milyen mértékben érvényesül bennük az ironia, illetve groteszk.

4. A kiválasztott novellák kontrasztív elemzése

Az első két felsorolt novella az 1. pontban bemutatott második típust képviseli. Ide tartozik a *Választék* című egyperces is. A további két novella viszont az első típushoz illeszkedik a groteszkbe/abszurdba való természetesnek látszó átjátszás miatt, ugyanakkor tartalmazza a filozófiai-történelmi parabolajelleget is.

4.1. Változatok

Ennek a novellának a német variánsa Thiestől (1992) olvasható. A német szórend szigorú szabályainak felülírása még nagyobb hatást gyakorol a célnyelvi befogadókra, mint a magyar főnévi igenes szerkezet szerepeltetése az első négy sorban. A német fordítás egy állapotpasszív szerkezetet alkalmaz: *ist verboten* 'tiltva van'. A központozás mellőzése – mely alól csak az utolsó két sor számít kivételnek, mivel azokat ponttal zárja le – eltörli a szavak határait egymástól. A címben megfogalmazott állítás, mely szerint minimum kétféle dologról olvashatunk, látszólag ugyanarra a tiltásra vonatkozik. Ugyanakkor fokozást is észrevehetünk az összesen hét sorban: először csak a fűre lépést tiltja, végül általánosítva már magát a lépést/mozgást is, sőt mindent. A *tilos* szó összesen kilencszer fordul elő a magyar és a német szövegben is, legnyomatékosabban az utolsó előtti sorban.

A variációk ígérete tehát csak a szöveg formájára érvényes, a tartalmára egyáltalán nem.

4.2. Az élet értelme

A cím a birtokos szerkezet miatt fordított sorrendben olvasható mindkét német adaptációban, így előbb az *értelem* szó szerepel, az *kap* hangsúlyt. Ez a kiemelés tovább erősíti a címben ígért, de nem megvalósított magyarázatot. Mora szövege pontosabban követi a forrásnyelvi alapot, a *ha* feltételes időhatározói jelentésű utalószóval indítva az első mondatot. Thies változatában felszólítás-jelleget kap a fordított szórend kötőszó nélküli alkalmazása, mellőzve a feltételességet. Mindkét német szöveg következetesen alkalmazza ezt az aspektust: Thies nem szerepelteti a *valami* határozatlan névmást, Mora viszont *dolog*-ként fordítja.

Thies választékosabb megfogalmazásban adja vissza az *'abból lesz'* kifejezést: ez nála *entsteht* 'származik, előáll', míg Moránál a *bekommen* 'kapunk' szó szerepel. Mindkét szöveg alkalmaz egy r-alliterációt, ami egyúttal figura etymologica is, a *'helyes irány'* szintagmára: *die richtige Richtung*. Ez kétségkívül nyomatékosabbá teszi forma és tartalom hatalmas ellentmondását, hiszen

olyan filozófiai kérdésre ad látszólag választ a szöveg, ami egyértelműen triviális, banális.

Ugyanilyen kiemelt szerep jut a *'haladjanak'* igének: Thiesnél ugyanez a jelentés szerepel, csak az *einschlagen* szót használja, Mora pedig a *voranschreiten* kifejezést. Ez utóbbi az igekötője miatt határozottabb.

A német nyelv az általános alanyra hímnemben tud utalni, így a forrásnyelvi szöveghez képest a nyelvtani nem szerepeltetése jelöltebbé válik. Ha maradt volna mindkét szöveg a többes szám első személy alkalmazásánál, nem lenne ilyen értelemben megkülönböztetve a befogadó.

A novella alapellentmondásossága – miszerint nem mondja ki konkrétan, hogy mi az élet értelme, csak annyit tanácsol, hogy helyesen kell gondolkodni – tetten érhető mindkét célnyelvi szövegben.

4.3. A magunk megvalósításának néhány változata

Ez az egyperces csak Thiesnél olvasható. A cím a német hátravetett birtokos jelzős szerkezetben még hangsúlyosabban emeli ki a *változat* szót. Ugyanakkor összevonja a magyar visszaható névmást a *megvalósítás* szóval, és 'ön-megvalósításként' szerepelteti: *Selbstverwirklichung*.

A novella elbeszélőjének többféle lehetősége adódott a címben tett ígéretnek megfelelően, így például lehetett volna *'a bécsi gyors'* is: *der Wiener Schnellzug*. Ez kulturális vonatkozásban többletértékű információ, hiszen a magyaroknak külföldre, illetve Ausztriába utazni az 1960-as években nem lehetett. Aztán kapott egy tanácsot, miszerint: „Menj te csak el, kisleány!” A német fordításban rendhagyó felszólító módot olvashatunk, mivel az Imperatív módban nem tesz ki a személyes névmást, itt azonban szerepel: „Geh du nur als Ei, mein Söhnchen!” Ezenkívül grammatikai áthelyezés is megfigyelhető, mivel a német birtokos névmást és a *fia valakinek* kifejezés kicsinyítő képzős alakját a magyar szövegben inkorporálva láthatjuk: *kisleány*.

A *fölvettek alkalmi homoknak* aktív szerkezetet a fordító átalakította passzívra: *so wurde ich als Gelegenheitssand aufgenommen*, mellyel a szereplő kiszolgáltatottsága jobban érvényre jut. A magyar szöveg következő vizsgált mondatában az eredeti a szórend miatt hatásosabb, mivel késleltetéssel kapjuk meg az információt, továbbá középigye szerepel a történések megjelölésére, ami átmenetként funkcionál az aktív és passzív igék között, így itt az eredeti szövegkörnyezetben válik hangsúlyosabbá a saját sorsát befolyásolni nem tudó főszereplő passzivitása: *egyik napról a másikra megcsomósodtam; ich klumpte von einem Tag zum anderen*.

A szereplő azon megjegyzése, hogy *a homokok (...) pusztá létükkel valami néma, morális nyomást gyakorolnak rám* a célnyelvi változatban eltérő hangsúlyt kap a szerkezet miatt: *die Sandkörner (...) üben jedoch allein mit ihren Sein einen stummen, moralischen Druck auf mich aus*. A mondat folytatásában viszont ennek a fordítottja figyelhető meg, hiszen a német szöveg jelentése 'az idegeimre megy' *der mir auf die Nerven geht*, míg a magyar forrásnyelvi szintagma *amitől idegbajt kapok* sokkal érzékletesebben fejezi ki a főszereplőre gyakorolt szó szerinti és átvitt értelmű nyomást is.

A grammatikai áthelyezések és a mondatfelbontások következtében a 'mehettem volna én izzólámpába légüres térnek' szerkezet a késleltetés miatt hatásosabb, mint a német *ich als luftleerer Raum einer Glühlampe hätte gehen können*. A magyar 'női bugyi' jelzős szerkezet a németben egy szóval kifejezhető: *Schlüpfen*. Tulajdonképpen a magyar szöveg duplán hangsúlyozza az ironikus jelentést. Ezen kívül a 'mégiscsak van egy kis pikáns zamata' a német fordításban így szerepel: *obwohl ihm ein gewisses pikantes Bukett nicht abzuschrecken ist* 'habár egy bizonyos pikáns zamata nem kétségbevonható'. Ez még hatásosabban emeli ki a nevetséges jelleget.

A német fordításban kihagyás figyelhető meg a *ha merek kockáztatni* mellékmondatnál: *Dabei hätte ich es mit ein wenig Mut und ein wenig Glück ohne Protektion weiter gebracht*, ez ugyanis így fordítható: 'kis bátorsággal és kis szerencsével protekció nélkül továbbvittem volna'. Így módosul a szereplő saját sorsával kapcsolatos befolyásának mértéke, egyúttal cselekedeteivel és terveivel kapcsolatos bizonytalanságát is jobban mutatja az eredeti szöveg.

A büszkén szelném a tengereket szintagmák lendülete viszont visszaesik az *ich würde (...) stolz die Meere durchkreuzen!* 'büszkén kelnék át a tengereken' variánsban. Így kevésbé érezhető az a kontraszt, amit ez a mondat és a következő mutat egymással szemben, hiszen ott már elnézést kér a főszereplő.

Ugyancsak mediális ige figyelhető meg az utolsó két mondatban: *Átpréselődtem. Lepergek*. A német variáns nem adta vissza annyira egyértelműen a novellahős kiszolgáltatottságát, hiszen épp az aktív jelleget hagyta meg az 'átpréseltem magam' szerkezettel: *Ich habe mich durchgepreßt. Ich rinne herunter* Továbbá a magyar agglutináló jelleg miatt mindkét ige támogatja a csattanó váratlanságát.

4.4. Választék

Az *asszonyom* kifejezéshez viszonyítva a német *meine Dame* 'hölgyem' formula olvasható. Ez utóbbi tiszteletudóbbnak, gálásabbnak mutatja a vevőt. Ezt követően viszont a magyar eredetiben érhető tetten az udvariasabb társalgás, hiszen a vevőt helyezi középpontba, annak igényeire rákérdezve: *Mit*

kíván a kedves vevő? Thies változata ehhez képest sablonosabb, személyteleb-
nebb: *Womit kann ich dienen?* 'Mivel szolgálhatok?'

A passzív szerkezet és a hátravetett birtokos jelzős konstrukció miatt a ka-
lapról, amelyet megvenni szándékozik a férfi, csak később derül ki, hogy
mennyire becses darab. *Dieser hier wird von sehr vielen unserer Käufer
gelobt, und er steht Ihnen ebenso gut wie die ersten beiden. Ezt nagyon sok
vevőnk dicséri, és éppoly jól áll, mint az első kettő.*

A beszélgetés folyamán aztán kiderül, hogy tulajdonképpen ugyanazt a fej-
fedőt próbáltatta fel vele az eladó mindháromszor. Ennek ellenére az „első”
mellett marad a vásárló. Az eladó udvarias megjegyzése a német változatban
megint tisztelettudóbb a *wünschen* 'óhajtja, kívánja' kifejezés használata mi-
att: *Ahogy parancsolja, uram. Wie Sie wünschen, mein Herr.*

4.5. Tudnivalók, közlekedési korlátozások a február 1-jei eseményekkel kapcsolatban

A cím alapján egy hétköznapi útlezárásról szóló hírt feltételezhetünk. Ehhez
képest *vége lesz a világnak: wird die Welt untergehen.* Thies szövegében a
világ amolyan aktív szereplővé válik. Megtudhatjuk, hogy *kivétel nélkül min-
denki sorra kerül.* Az általános névmás használatával itt is szerepet kap a közös
sors.

A német *zu* + főnévi igeneves szerkezet hivatalosabbá teszi azt a felkérést,
hogy (a lakosság) *kerülje a pánikot: Panik zu vermeiden.*

Amikor arról tesz említést a szöveg, hogy a *sétahajó különjárat* még éppen
elindul, a német célszövegben ez *letzter Ausflugsdampfer*, vagyis 'utolsó ki-
rándulóhajó'. Ezzel némiképpen megsúgja a groteszkbe, illetve abszurdba
vivő tartalmat is, miszerint ez a hajó *fellobogózott ravatalként úszik lefelé.* A
német nyelv grammatikai sajátosságai következtében az úszás tényét csak a
mondat végén tudjuk meg, előbb még a megfelelő résztvevőről és a festői tájról
értesülve, ami tovább fokozza az iróniát: *er wird bei genügender Beteiligung
als beflaggter Katafalk in die malerischen Gebiete des Eisernen Tores und des
Schwarzen Mehres hinunterfahren.* Vagyis mintha választhatnának az embe-
rek, hogy részt kívánnak-e venni a saját temetésükön.

Az átváltás az abszurdba további elemekkel bővül a novella folytatásában.
Így a közlemény azt nyilatkozza az embereknek, akik *életük meghosszabbítá-
sát akarják kérvényezni, hogy kívánságuk nem teljesíthető.* Az előbbi szöveg-
rész a német fordításban szórendcserével szerepel, így a hosszabbítás kerül
hangsúlyos helyzetbe: *um eine Verlängerung ihres Lebens ansuchen wollen.*
Az utóbbi szövegrészben pedig nemcsak módbeli segédigét, hanem passzív
szerkezetet is alkalmaz a fordító, így 'nem tud teljesítve lenni' jelentést kap a

szövegrész, alátámasztva a kiszolgáltatottságot, amit a magyarban csak a ható képző fejezett ki: *ihr Verlangen nicht erfüllt werden kann*.

A még meg sem született polgárok közül *néhányan jogosan panaszkodnak amiatt, hogy épp holnapután 17 óra 45 perckor jönnek a világra, és ennek folytán roppant rövid életűek lesznek*. Ez a teljes képtelenség a jogokat helyezi előtérbe ahhoz képest, hogy valójában meg sem történhetne mindez. A német célnyelvi szöveg az élet birtoklásának jövőbeli tényéről ír, továbbá alkalmaz egy módbeli segédigét annak alátámasztásaként, hogy meg kell születniük: *einige beklagen sich allerdings mit Recht darüber, da sie gerade übermorgen um 17 Uhr 45 auf die Welt kommen sollen und infolgedessen ein enorm kurzes Leben haben werden*.

A másik érdekes különbség a két szöveg között ott figyelhető meg, hogy a magyar eredetiben amiatt panaszkodnak a másnap világra jövők, hogy nagyon kevés ideig élhetnek, míg a német fordítás a panasz okaként a világvégét, továbbá azt aényt jelöli meg, hogy nincs kivétel.

A magyar szövegben *különleges szerencse éri mindazokat, akik ebben az időpontban amúgy is elhaláloztak volna*. Ezt a fordító úgy fejezi ki, hogy 'különleges szerencsésük van mindazoknak, akik ebben az időpontban amúgy is meghalának'. *Dagegen haben alle jene ein besonderes Glück, die zu diesem Zeitpunkt sowieso verschieden würden*. A magyar szintagma nyomatékosítja az érintettek alárendelt viszonyát a sorsukhoz, másrészt a változtatás a feltételes múlt időből a feltételes jelenbe kérlelhetlenebbé teszi a halál tényét.

A csattanó vonatkozásában újabb módosítás figyelhető meg. Az *Ezek most jót röhögnek a markukba*. mondat kevésbé durva kifejezéseket tartalmaz a német variánsban: *Sie lachen sich jetzt eins ins Fäustchen*. Mindenekelőtt a mutató névmás helyett a személyes névmás szerepeltetése is gyengíti a hatást, ráadásul a jóval enyhébb 'nevetnek' igét használta a fordító.

Összefoglalás

Az öt novella nemcsak formájában különbözik egymástól, hanem a narrátor szerepe, a szereplők jelleme és a mondanivaló vonatkozásában is.

A *Változatok* című novella a lehető legszűkszavúbban fejezi ki a tartalmat. A tulajdonképpeni szereplő egy tábla, amit elhelyeztek a fűves terület mellett. Hivatalosságát, tényszerűségét a főnévi igenevek és a hiányos mondatrészek érzékeltetik leginkább. Tényleges emberi szereplőt nem is tudunk itt megnevezni, illetve odaérthetjük mindazokat, akik elolvassák a rajta szereplő szöveget. A német fordítás a rendhagyó szerkesztés miatt tovább erősíti forma és tartalom ellentmondását, hiszen miközben egy cselekedetet tilt, egy másik szabályt szeg meg tudatosan. Az élet értelme abban a vonatkozásban kulturális

utalást is hordoz, hogy a paprikafűzés jellegzetesen magyar szokás. Ha ezt vesszük alapul, továbbá azt a tényt, hogy a narrátor általános alanyokat használ, és nem nyilatkozik szubjektív mindentudóként, felmerül az a kérdés is, vajon a magyarok sorsa az, hogy ne kapjanak egyértelmű válaszokat?

A magunk megvalósításának néhány változata több szempontból is érdekes szöveg. Egyrészt komplex módon gondolkodik egyes szám első személyű elbeszélője, akiről ugyanakkor nem lehet eldönteni, hogy emberi entitás-e, avagy valami más képződmény, még ha van is rokoni kapcsolata emberekkel. Találónan mutatja be a társadalmi beilleszkedés és a ranglétrán való előrejutás problematikáját. A német passzív szerkezet alkalmazása az aktív helyett a fordításban helyenként indokoltabbá tette volna a főszereplő kiszolgáltatottságának hangsúlyozását. A magyar mediális igék találóbbak a sorsot befolyásolni nem tudó szereplő szemszögéből.

A *Választék* című egypercesben a két szereplő dialógusa az egyetlen támpontunk, mivel nincs narráció. A német fordításban helyenként még udvariasabbnak hat mindkettejük. Az irónia egyértelműen megmutatkozik.

Tudnivalók, közlekedési korlátozások a február 1-jei eseményekkel kapcsolatban: ez a novella hordozza kétségkívül a legképtelenebb tartalmat. Téma-megjelölő címe mindennaposan előforduló intézkedésekre utal. Objektivitása és szenttelen jellege az emberi életet érintő alapkérdések miatt válik ellentmondásossá a tartalommal. Narrátora egy tudósító is lehetne, ha nem vennénk észre a filozofikus utalásokat is. A fordító a csattanóban enyhítette az ironikus hatást.

A novellák

Változatok

„A fűre lépni tilos
tilos a fűre lépni
lépni tilos lépni
lépni lépni lépni
lépni tilos tilos
tilos tilos tilos.
Tilos.” (Örkény 1991: 403)

Az élet értelme

„Ha sok cseresznyepaprikát madzagra fűzünk, abból lesz a paprikakoszorú. Ha viszont nem fűzzük fel őket, nem lesz belőlük koszorú.

Pedig a paprika ugyanannyi, éppoly piros, éppoly erős. De mégse koszorú. Csak a madzag tenné? Nem a madzag teszi. Az a madzag, mint tudjuk, mellékes, harmadrangú valami. Hát akkor mi?

Aki ezen elgondolkozik, s ügyel rá, hogy gondolatai ne kalandozzanak összevissza, hanem helyes irányban haladjanak, nagy igazságoknak jöhet a nyomára.” (Örkény 1991: 584)

A magunk megvalósításának néhány változata

„Mi tagadás, mint a legtöbb gyerek, butaságokról álmodoztam. Pilóta, mozdonyvezető vagy legalábbis mozdony szerettem volna lenni. Néha gondoltam egy nagyot: ha megnövök, a bécsi gyors leszek!

Távoli rokonunk, dr. Kniza apátplébános, iskolázott és megfontolt férfiú, arra próbált rávenni, hogy kavics legyek, s engem vonzott is a végérvényesség, a lekerekített csönd. Anyám viszont, épp fordítva, azt kívánta, hogy keressek valami kapcsolatot az idővel. „Menj te csak el, kisfiam, tojásnak – nógattot néha –, hiszen a tojás a születés és az elmúlás egyszerre, a törekeny burokban múltó idő. Egy tojásból minden lehet” –érvelt a jó mama. De lám, az élet útjai kiszámíthatatlanok.

Most egy homokórában vagyok homok, talán, hogy mindkettőjüknek igaza legyen, hiszen a homok maga az időtlenség, a homokóra viszont az időmúlás ősi szimbóluma. Ott szerepelt már az egyiptomi hieroglifák között, s azt jelentette: „Lemegy a nap”, „Istenem, hogy fut az idő”, „Gyülekeznek már a költöző madarak”, és „Mitől szédülök, kedves doktor úr?”

Egy ilyen kényelmes állást nem könnyű megkapni, de Kniza bácsi dicséretére szóljon, bár nem helyeselte e megalkuvó életelvet, mégiscsak beprotezsált, s így fölvettek alkalmi homoknak. (Alkalmi azért vagyok, mert csak tojásfőzéshez használnak, ebben is a mamának lett egy kis igaza.) Sokáig minden simán ment, s már azt kezdtem mondogatni, hogy hála istennek, sikerült jól berendeznem az életemet, amikor váratlanul beütött a baj, egyik napról a másikra becsomósodtam, ami egy homoknak éppoly katasztrófa, mint amikor egy ballet-táncos pocakot ereszt. (De ez minálunk nem a korral jár. A homok nem öregszik.)

Most az a helyzet, mégpedig egyre gyakrabban, hogy a lábam átcsúszik, de a fenekem fönnakad az üvegszűkületben. Próbáltam persze fordítva, fejjel lefelé leperegni, de akkor is az a vége, hogy percekig, néha órákig ott nyomakszom kézzel-lábbal kapálózva, s ezalatt a tojások nem főnek tovább, a homokóra megáll, hiszen az a sok homok tétlenül vár a fejem fölött. S ezek a homokok nem sűrgetnek, meg se mukkannak, de pusztá létükkel valami néma, morális

nyomást gyakorolnak rám, amitől idegbajt kapok. S még azt se mondhatom, hogy nem tehetek róla, mert igenis tehetek, hiszen nyilván elejétől volt bennem hajlam a megikrásodásra; más szóval alapjában duhaj, lázadó, összeférhetetlen fráter vagyok, abszolúte alkalmatlan homoknak.

Ilyenkor az embernek minden eszébe jut. Aki ma lát, el se hinné, hogy mehettem volna én izzólámpába légüres térnek. És tessék elképzelni, volt egy lány, egy csinos, de butácska, Panni nevű nő, aki a Batisztselyemgyárban dolgozott. „Te – mondta egyszer –, gyere ki velem, csinálunk belőled női bugyit...” – Akkor megsértődtem, de ma már ez is paradicsomi boldogságnak tűnik föl nekem; pedig bugyinak lenni se valami nagy változatosság, de mégiscsak van egy kis pikáns zamata.

És most megint be vagyok akadva a szorulatba. Innen üzenem mindazoknak, akik vártak tőlem valamit, hogy bár szeretteimtől csupa rossz tanácsot kaptam, végeredményben csak én vagyok a hibás, amiért ezt a szürke, de biztos életpályát választottam. Pedig, ha merek kockáztatni, akkor egy kis szerencsével s minden protekció nélkül, mert ismertem a mérnököt, aki a világ legnagyobb óceánjáróját tervezte, többre is vihettem volna; hiszen ha a hetvenezer tonnás Queen Mary helyett történetesen én jutok eszébe, akkor most nem a hasamat lennék kénytelen behúzni, hogy átjussak ezen az istenverte szűkületen, hanem toronymagas hullámokat meglovagolva, széll-el-viharral dacolva, büszkén szelném a tengereket!

Bocsánat. Sikerült. Átpréselődtem. Lepergek.” (Örkény 1991: 546–548)

Választék

„–Jó napot, asszonyom.

–Mit kíván a kedves vevő?

–Egy barna kalapot szeretnék venni.

–Milyen legyen? Sportos? Szolidabb? Széles karimás?

–Maga mit ajánl, asszonyom?

–Próbáljuk meg ezt...Könnyű, nem túl sötét, nem is túl világos. Ott a tükör, kérem.

–Azt hiszem, nem áll rosszul.

–Mintha a kedves vevőre tervezték volna.

–Mégis, ha nem fárasztom, mutasson egy másik fazont.

–Készséggel. Például ezt is nagyon merem ajánlani.

–Valóban, jól áll. Nem is tudom, melyiket válasszam.

–Talán egy harmadikat. Ezt nagyon sok vevőnk dicséri, és éppoly jól áll, mint az első kettő.

–Igaza van. Mi az árkülönbség a három kalap között?

- Az áruk egyforma.
- És a minőségük?
- Merem állítani, egyik sem rosszabb a másiknál.
- Hát akkor mi a különbség a három felpróbált kalap közt?
- Semmi, uram. Nekem nincs is három barna férfikalpom.
- Hanem hány?
- Csak ez az egy.
- Amit egymás után háromszor fölpróbáltam?
- Igen, kérem. ha szabad kérdezni, melyiket választja?
- Magam sem tudom. Talán a legelsőt.
- Azt hiszem, az a legelőnyösebb, bár a másik kettő sem lebecsülendő.
- Nem, nem...De most már kitarok a legelső kalap mellett.
- Ahogy parancsolja, uram. Jó napot.” (Örkény 1991: 407–408)

Tudnivalók, közlekedési korlátozások a február 1-jei eseményekkel kapcsolatban

„Mint ismeretes, holnapután, február elsején, egy keddi napon, délután háromnegyed hatkor vége lesz a világnak. Mindjárt utána az utolsó ítélet következik. A fővárosi tanács illetékes ügyosztálya felkéri a lakosságot, hogy kerülje a pánikot. Másfelől viszont türelmetlenkedni is fölösleges, mert kivétel nélkül mindenki sorra kerül.

Nagyobb méretű közlekedési korlátozásokra nem lesz szükség, de az Alagutat—az esetleges beomlás veszélye miatt—délután háromkor lezárják. Ettől kezdve a négyes, ötös, ötvenhatos autóbusz a Lánchíd helyett az Erzsébet-hídon közlekedik.

A vasutak, hajók, autóbuszok menetrendszerűen járnak, sőt, a Vigadó térről egy sétahajó különjárat is indul, mely (elegendő számú jelentkező esetén) fellobogózott ravatalként úszik lefelé a Vaskapu festői vidéke és a Fekete-tenger felé.

Mindazokkal, akik életük meghosszabbítását akarják kérvényezni, máris közöljük, hogy kívánságuk nem teljesíthető. Még terhes anyák és újszülöttek sem képeznek kivételt, pedig néhányan jogosan panaszkodnak amiatt, hogy épp holnapután háromnegyed hatkor jönnek a világra, és ennek folytán roppant rövid életűek lesznek.

Másfelől viszont különleges szerencse éri mindazokat, akik ebben az időpontban amúgy is elhaláloztak volna. Ezek most jót röhögnek a markukba.”

(Örkény 1991: 541)

Hivatkozások

- Beke Zsolt 2007. *Az irónia hurka*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó. 6.
- Klaudy Kinga – Salánki Ágnes 2000. *Német-magyar fordítástechnika. A fordítás lexikája és grammatikája I.* Budapest, Nemzeti, 18–22.
- Radnóti Zsuzsa (szerk.) 2000. *Párbeszéd a groteszkről. Beszélgetések Örkény Istvánnal.* Budapest, Palatinus Könyvek Kft.
- Simon Zoltán 1996. *A groteszktől a groteszkig. Örkény István pályaképe.* Debrecen, Csokonai.
- Sükkösd Mihály 1995. Örkény egypercei, avagy a konkrét abszurd. In Fráter Zoltán – Radnóti Zsuzsa (szerk.) *Örkény István emlékkönyv.* Budapest, Pesti Szalon.
- Szlukovényi Katalin 2017. *Kétkedők.* Budapest, Ráció.

Források

- Mora, Terézia 2002. *István Örkény Minutennovellen.* Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag.
- Örkény István 1991. *Egyperces novellák.* Budapest, Szépirodalmi.
- Thies, Vera 1992. *Eine-Minute-Novellen / One-Minute-Stories.* Budapest, Holibri.

Nyelvi benyomáskeltési stratégiák a 19. század második és a 20. század első felének magyar nyelvű illemtudalmában

Németh Luca Anna

Bevezetés

A jelen dolgozat az udvariasság jelenségének komplex és specifikus jellegét egyaránt szem előtt tartó kutatási irányhoz csatlakozik, egy újabb aspektust, szociálpszichológiai vonatkozásokat vonva be a vizsgálatba. A következőkben egy speciális művelődéstörténeti-nyelvészeti forrásegyüttesben, a 19. század második és a 20. század első felének magyarországi illemtudalmában (illeten- és tanácsadó könyvekben, valamint társalgási útmutatókban) megjelenő nyelvi benyomáskeltési stratégiákat vizsgáljuk. Kutatásunk arra keresi a választ, hogy az alapvetően a társadalmi hierarchiára reflektáló, „tiszteletiségen” alapuló udvariasságkonceptióban, amelyet az illemtudalom közvetít, mennyire vannak jelen a stratégiai udvariassághoz kapcsolható benyomáskeltési technikák, illetve melyek azok, amelyek a leggyakrabban fordulnak elő.

1. Elméleti háttér

A kutatás elméleti háttérét a történeti szociopragmatika, közelebbről pedig a történeti udvariasságtudomány adja. Mindezek mellett fontos azt is tisztázni, miként értelmezzük magát az udvariasságot.

1.1. Történeti szociopragmatika

A történeti pragmatika a nyelvhasználat múltbéli mintázatait vizsgálja, feltárandó, hogy ezek a mintázatok miként változtak az időben (Jucker–Taavitsainen 2013: 1). A nyelvi változások használatközpontú megközelítését kínálja: a nyelvhasználatot történetileg meghatározott helyzetekben kutatja, a pragmatikába a történeti, a nyelvtörténetbe pedig a pragmatikai perspektívát vonva be (Kádár 2014: 1). E két perspektíva ötvözéséből adódik, hogy a történeti pragmatika javarészt – minél távolabbi nyelvtörténeti korban vizsgálódunk, annál csekélyebb számú – írott forrásokban igyekszik vizsgálni különböző nyelvhasználati kérdéseket. Ezek lehetnek eleve írott szövegek (regények, levelek), de a szóbeli nyelvhasználat különböző írásbeli – retrospektív, fikciós vagy prospektív – reprezentációi (tanúvallomások, társalgási útmutatók, nyelvtankönyvek) is (Jucker–Taavitsainen 2013: 23). A felsorolt adattípusok, értelemszerűen, eltérő

módon kezelendők a beszélt nyelv jellemzőinek feltárhatósága szempontjából (vö. Jucker 1994: 535).

Nemcsak a jelen vizsgálat, hanem az illemtudomány kutatása kapcsán általában érdemes kitérni arra, hogy a továbbiakban miért célszerűbb a történeti *szociopragmatika* terminus használata. Leech (1983: 10–11) pragmatikafelosztását alapul véve általános pragmatikáról, pragmalingvisztikáról és szociopragmatikáról beszélhetünk. Utóbbi a nyelvhasználat társadalmi beágyazottságából fakadó, specifikus kondícióival foglalkozik. Történeti aspektusból mindez azt jelenti, hogy a történeti szociopragmatika olyan, a társadalmi kontextus és az adott történeti nyelvhasználat közti interakciókkal foglalkozik, amelyek pragmatikai jelentéshez vezetnek (Culpeper 2010: 76). Minthogy az udvariasság esetében a nyelvhasználat kontextuális dimenziói, a szociokulturális háttér, illetve az interperszonális viszonyok különösen fontosak, az illemtudomány vizsgálatának tágabb teoretikus hátterét a történeti pragmatika szociopragmatikai irányzata adja. (Az említett tudományterületekről magyarul, bővebben lásd Sárosi 2003, Sárosi 2015a).

1.2. Történeti udvariasságkutatás

A történeti szociopragmatikából is merítve alakult ki a 2010-es években az a mára önálló diszciplínaként számontartott terület, amely a vizsgálat szűkebb elméleti keretét jelenti (Kádár–Culpeper 2010). A történeti udvariasságkutatás az udvariassággal mint komplex, társadalmi viselkedésmódokat és nyelvi formákat egyaránt magába foglaló jelenséggel foglalkozik, azon elgondolásból kiindulva, amely szerint az udvariasság normái és megnyilvánulásai történetileg relatívak (Kádár 2013; Kádár–Haugh 2013: 156–177). Eszerint történetileg relatív, a társadalmi tér és az idő változásainak kitett udvariasságfogalommal és udvariasságértelmezésekkel kell számolnunk. Ez az úgynevezett diakrón relativitás (Kádár 2013: 5–8) teszi lehetővé az udvariasság kulturális és ideológiai szempontok mentén konstruált fogalmának kontrasztív vizsgálatát különböző korok és társadalmi viszonyok között.

Ez a megközelítés az udvariassággal mint történetileg és szociokulturálisan konstruálódó koncepcióval foglalkozik (Ehlich 2005: 73). Ebben központi fogalom az úgynevezett normakijelölő csoport, amelynek tagjai rendszerint a felsőbb társadalmi rétegekből kerülnek ki, így jelentős társadalmi erővel, hatalommal bírnak. Ők határozzák meg az udvariasságra vonatkozó elvárási horizontot, hozzájuk kötődnek azok a szabályok, elvek, szokások, amelyeket az adott történeti szociokulturális keretben az udvarias (nyelvi) viselkedés ismérveként tartanak számon – vagyis a normakijelölő csoport alakítja az udvariasság aktuális fogalmi konstrukcióját (vö. Watts 2003: 34). Ebből a folyamatos

alakításból fakad, hogy az udvariasság koncepciója dinamikusan változik (Watts–Ide–Ehlich 1992/2005: 11).

Az udvariasságkonceptiók többek között az adott történelmi periódus metaudvariassági diskurzusai által vizsgálhatók, szem előtt tartva a történeti udvariasságkutatás egyik alapvetését, miszerint a kutatóknak mindig tisztában kell lennie azzal, kinek, mely társadalmi rétegnek az udvariasságfogalmát vizsgálja. Ehhez természetesen kiterjedt rekonstrukciós munkára van szükség, amely magába foglalja az adott történelmi időszakok (nyelvi) ideológiáinak, társadalmi berendezkedésének, közösségi normáinak, interakciós gyakorlatainak, nyelvi struktúráinak és forrásainak ismeretét (Kádár–Culpeper 2010: 12). (A tudományterületről magyarul, bővebben lásd még Sárosi 2015b.)

1.3. Az udvariasság értelmezései

Az udvariasság fogalmának körvonalazásakor rendelkezésre álló perspektívák alapvető különbségére az udvariasságkutatások újabb (második) hulláma mutatott rá, felvetve az udvariasság kétféle, laikus vagy népi, valamint teoretikus, tudományos igényű értelmezését, illetve ezen értelmezések elkülönítésének fontosságát (Watts–Ide–Ehlich 1992/2005: 3). Ezt a gondolatmenetet folytatta Eelen (2001), majd Watts (2003), akinek nevéhez szokás kötni az elsődleges (laikus vagy népi) udvariasságfogalom (udvariasság/udvariasság₁), illetve a másodlagos (tudományos, teoretikus) udvariasságfogalom (udvariasság/udvariasság₂) dichotómiáját.

Az elsődleges-másodlagos megkülönböztetésnek az udvariasságkutatásban betöltött szerepét és tudománytörténeti alakulását tárgyaló tanulmányában vette fel Haugh (2012) a Watts-féle dichotómián való túllépés szükségességét. Kádár Z. Dániellel közös, a történeti udvariasságkutatás elméleti hátterét lefedtető munkájukban (Kádár–Haugh 2013) a Watts-féle distinkcióból indulnak ki, azonban összetettebb udvariasságértelmezési rendszert javasolnak, felhívva a figyelmet az udvariasságértelmezések többes jellege mellett azok meghatározásainak sokféleségére is. A Kádár–Haugh (2013: 81–105) kínálta keret több perspektíva, az egy adott interakcióban való részvétel, az udvariasságot érintő elvárások, a megfigyelés, illetve az udvariasság fogalmi konstrukciója szerint vizsgálja az udvariasság értelmezéseit. Rendszerükben az elsődleges udvariasság a nyelvhasználóknak (*users*) az udvariasságról alkotott interpretációit és konceptualizációit, míg a másodlagos udvariasság a megfigyelői (*observer*) szempontú udvariasságinterpretációkat és -konceptualizációkat foglalja magába (Kádár–Haugh 2013: 104). A nyelvhasználói interpretációk megkülönböztetendők aszerint, hogy azok egy adott interakcióban közvetlenül részt vesznek (*participants*) vagy közvetve (pl. internetes kommunikációban, tévét

nézve) részt vevőkhez (*metaparticipants*) tartoznak. Az udvariasságra vonatkozó elvárásokat befolyásoló nyelvhasználói konceptualizációk émikus (egy adott kultúrába beágyazott perspektíva) vagy étikus (egy adott kultúrán kívüli perspektíva) jellegük szerint különíthetők el. A megfigyelői interpretációk lehetnek elméleti-analizáló igényűek (*analyst*), de laikus megfigyelői státushoz (*lay*) is kötődhetnek. A megfigyelői konceptualizációk pedig az udvariasság fogalmának tudományos (*scientific-theoretic*) vagy népi (*folk-theoretic*) konstrukciójára bonthatók. Mindezek a perspektívák az udvariasságot meghatározó aktuális sajátosságoktól függően különböző fontossággal bírhatnak, és nem is választhatók el egymástól élesen, akár egy adott beszélő is képviselhet egyszerre több udvariasságértelmezési nézőpontot egy adott helyzetben.

Kádár és Haugh udvariasságértelmezése a jelenség diszkurzív megközelítéséhez sorolható, és mint ilyen, az udvariasságkutatások legújabb, harmadik, az udvariassághoz kapcsolódó evaluatív eljárásokat kiemelten figyelembe vevő hullámában vált hangsúlyossá. Eszerint az udvariasság olyan társadalmi gyakorlat, amely nem az adott nyelvi vagy nem nyelvi viselkedési formák in herens sajátosságaként értendő, hanem ezek értékelésében érhető tetten (Kádár–Haugh 2013: 57). Az udvariasságra vagy annak hiányára vonatkozó interperszonális értékelések individuálisan változók (még ha a beszélők ugyanahoz a társadalmi csoporthoz tartoznak is), ugyanakkor rendelkeznek egy ún. normatív bázissal, amely a különböző evaluatív mozzanatok közös kiindulási pontjaként szolgál (Kádár–Haugh 2013: 61).

A későbbiekben az illemtudalom közvetítette udvariasságfogalmat a szerzőpáros által meghatározott, kellően sok szempontú megközelítést lehetővé tevő értelmezési rendszerben helyezük el.

2. Nyelvi benyomáskeltés és udvariasság

A benyomáskeltés Goffmantól (1971) eredeztethető alap gondolata, hogy az, ahogy szeretnénk, ha mások látnának minket, valóban hathat arra, ahogy mások látnak minket, mivel vágyaink befolyásolják a viselkedésünket. Mindez összefügg az énképpel is: Goffman (1967: 31) a self, vagyis az én fogalmát az adott beszédhelyzetet alkotó eseménysorban kifejeződő implikációkból összeálló képként értelmezi; eszerint az én(kép) is alapvetően interakcionális jellegű: az adott beszédhelyzetben konstruálódik, majd a szituatív tényezőknek megfelelően változhat (Hogg–Vaughan 2011: 138).

A nyelvhasználati alapú, a nyelvi viselkedéshez kötődő benyomások kezelése a nyelvi benyomáskeltés, vagyis „olyan nyelvi elemek használata, amelyeknek a (illetőleg: nyelvi elemek olyan használata, amely) segítségével a beszélő mások róla alkotott képét igyekszik befolyásolni” (Nemesi 2000: 435;

lásd még Nemesi 1997: 493). A nyelvi benyomáskeltés elsődleges szerepe a társalgásban a kommunikációs partnerek nyelvi értékítéletére gyakorolt hatás. A társas interakciókban ugyanis a felek különböző nyelvi formák használatához eltérő értékeket kapcsolnak, ezek alapján kategorizálva a kommunikációs partner személyiségét, származását, műveltségét stb. (A nyelvi benyomáskeltés ebből a szempontból tehát a nyelvben kifejeződő társadalmi indexikalitással és a nyelvi ideológiák kérdésével is szorosan összefügg.) Nemesi (2000) ebből a szempontból a beszélő rendelkezésére álló nyelvi repertoárból való választásra hívja fel a figyelmet, a nyelvi benyomáskeltést a nyelvhasználat verschuereni értelmezéséhez (2003: 55–69) kapcsolva. Utóbbi szerint ugyanis a nyelvhasználat olyan nyelvi választások sorozata, amelyeket különböző motívumok befolyásolnak.

Ezek a választások, hasonlóan az önreprezentáció kérdéséhez, eltérő tudatossági fokot képviselhetnek. Mindazonáltal meghatározhatók bizonyos, dinamikusan alakuló és kontextusérzékeny benyomáskeltési stratégiák, amelyeket az alábbi alapelv alakít: „az emberek általában olyannak igyekeznek mutatni magukat a társalgásban, amilyennek szeretnék, ha mások látnák őket” (Nemesi 2000: 426).

A benyomáskeltés és az udvariasság viszonyát vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a nyelvi udvariasság a nyelvhasználat egyik olyan aspektusa, amely meghatározó szerepet játszik a nyelvi benyomáskeltésben (Holtgraves 2008: 62). Az udvariassági konvenciók betartása ugyanis hozzájárulhat a kedvező énmegjelenítéshez, sőt – ahogy arra Holtgraves (2008: 62) felhívja a figyelmet – stratégiaileg alkalmazható a benyomáskeltéshez is kapcsolódó, különböző társadalmi és interperszonális jelentések (hatalom, kompetencia, közeli vagy távoli ismeretség stb.) kifejezésére is.

3. Az illemirodalom mint történeti szociopragmatikai forrásegyüttes

Az illemirodalom olyan komplex művelődéstörténeti forrásegyüttes, amelynek nyelvészeti vizsgálatát annak társadalomtörténeti kontextusa, valamint nyelvhasználati vonatkozásai határozzák meg. Vizsgálatunkban mindemellett az illemtankönyvek reprezentálta udvariasságkonceptiót is érdemes megvizsgálunk.

3.1. Társadalomtörténeti kontextus

Európában a 18. század közepétől, Magyarországon a 19. század elejétől kezdve élte virágkorát az illemirodalom, amely terminuson az illemtan- és tanácsadó könyvek, illetve társalgási útmutatók értendők. Ezek az adott korban

érvényes viselkedési szabályokat adták közre, miközben a korabeli társadalmi kérdésekre, etikai és pszichológiai nézetekre is reflektáltak. A magyar illemirodalmi munkákat tartalmilag és jellegüket tekintve egyaránt heterogenitás jellemzi: a mindennapi élet egészét kívánták lefedni (Fabó 1980: 14), az eredeti alkotások mellett pedig idegen nyelvű munkák fordításait és korábbiak átdolgozásait egyaránt megtaláljuk köztük, mégis azt mondhatjuk, hogy az illemtankönyvek és viselkedési tanácsadók összessége „valamiféle bizonytalan körvonalú, de mégis létező, önálló és önmagára reflektáló illemirodalmat alkot” (Fábrí 2001: 14).

Az illemirodalom közvetítette udvariasságfogalom társadalmi vonatkozásait tekintve kijelenthetjük, hogy az illemtankönyvek a 19. században és a századfordulón „a magánéleti viselkedés szabályozottságát mint egy széles körben vonzónak tekintett társadalmi csoportba – az úriemberek körébe, azaz a jól nevelt, kiművelt viselkedéselitbe – való tartozás legfontosabb feltételét” tárgyalták „függetlenül attól, hogy ez a csoport milyen mértékben létezik ténylegesen, s mennyiben pusztán eszményállítás” (Fábrí 2001: 11). E „kiművelt viselkedéselit”, vagyis az ún. „úri középosztály” okán a középosztálykérdés alapvetően meghatározza a 19. század második és a 20. század első felében született illemirodalom vizsgálatát. A problematika részletes ismertetése itt nem feladatunk, az alábbiakban mindössze annak legfontosabb vonatkozásaira utalunk.

A magyar középosztály esetében többkomponensű, rendkívül heterogén társadalmi csoportról van szó, amelynek definiálására már a 19. század második és a 20. század első felében is számos (sikertelen) kísérlet született (ezeket lásd Kövér 2006). A nehézséget az okozza, hogy ez a réteg egyfajta olvasztó tégelyként nemesi és polgári elemeket egyaránt tartalmazott – éppen emiatt látták biztosítottnak a társadalmilag vezető szerepét. Az újabb társadalomtörténeti elemzések (pl. Gyáni–Kövé 2006) különböző státuszismérvek (származás; foglalkozás; megfelelő jövedelem, anyagi helyzet és az ezzel összefüggő életmód, életstílus; műveltség, iskolázottság) szerint igyekeznek körülhatárolni a középosztályt mint társadalmi csoportot. Minthogy a korabeli illemirodalom a „művelt viselkedéselit”-et kívánta láthatóvá tenni, a felsorolt attribútumok közül a műveltségre kell irányítanunk a figyelmünket. Eszerint az illemirodalomban az „úri középosztály” elsősorban viselkedésszociológiai (Max Weber fogalmának magyarázatát lásd Gyáni–Kövé 2006: 99) perspektívából értelmezhető, az származás és a foglalkozás presztízse, az életvitel, illetve a formális neveltetés figyelembevételével. Annál is inkább, mert az illemirodalom kínálta viselkedési minták, szabályok és modellek voltak hivatottak arra, hogy valamelyest homogenizálják ez a sok elemű társadalmi csoportot (vö. Nagy 1998: 39).

3.2. Az illemirodalom nyelvhasználati vonatkozásai

A nyelvi tevékenységre reflektáló történeti szövegek összességüként az illemirodalom történeti szociopragmatikai, illetve a történeti udvariasságkutatás körébe tartozó kutatások alapjául szolgálhat.

A 19. század második felében megjelent illemtankönyvekre különösen igaz, hogy a társas viselkedés nyelvi aspektusaira, társalgásra, nyelvhelyes-ségre vonatkozó előírásokat, megjegyzéseket is tartalmaznak. Ebből a reflexivitásból következően az illemirodalmi munkák metapragmatikai meghatározottságúak, általuk a különféle beszédhelyzetek résztvevőinek és megfigyelőinek a nyelvhasználatról való tudása, vélekedése és nyelvhasználati tudatossága vizsgálható. A metapragmatikai tudatosság, vagyis a nyelvhasználóknak a nyelvi tevékenységhez és az azt övező szociokulturális elvárásokhoz való reflexív viszonyulása (Tátrai 2011: 119) fontos eleme az udvariassághoz mint társadalmi gyakorlathoz tartozó minősítő-értékelő tevékenységnek. Metapragmatikai szempontból az illemtankönyvek és társalgási útmutatók az adott történelmi periódus metaudvariassági diskurzusának¹ részét képezik, az udvariasságra vonatkozó értékelések normatív bázisát alkotják (a metapragmatika és az udvariasság viszonyához lásd Kádár–Haugh 2013: 181–206, magyarul Németh–Kádár–Haugh 2016).

3.3. Az illemirodalom udvariasságkonceptiója

Eddigi, az udvariasság fogalmát, illetve az etikettirodalmat érintő megállapításaink alapján az illemtankönyvek és társalgási útmutatók udvariasságfogalma nehezen kategorizálható. A műfaj metapragmatikai (közelebbről metaudvariassági) jellegéből kiindulva az általa közvetített udvariasságfogalmat a megfigyelői nézőponthoz, így a másodlagos udvariassághoz köthetjük.² Ezen belül – ugyancsak a metapragmatikai meghatározottság okán – az illemirodalom udvariasságfogalmára népi-teoretikus konceptualizációként tekinthetünk. Ez a perspektíva ugyanakkor a (nyelv)használói aspektushoz, tehát az elsődleges udvariassághoz is több szálon kötődik. Egyrészt tartalmazza és mintegy szintetizálja az adott társadalom vagy társadalmi csoport tagjainak émikus nézőpontú udvariasságértelmezéseit, különös tekintettel a társadalmi struktúrára és

¹ Diskurzuson itt és a továbbiakban a Kádár–Haugh (2013: 200) által az udvariasság és a metapragmatika vonatkozásában használt diskurzusfogalom nyomán olyan – esetünkben írott – szövegek halmazát értem, amelyek egymással kölcsönhatásban jöttek létre, és meghatározott elképzeléseket közvetítenek a nyelvhasználat bizonyos társadalmi-kulturális vonatkozásairól, egyfajta állandósult keretet adva ezek interpretálásának.

² A másodlagos udvariasságot itt nem a Watts (2003)-féle, korlátozottabb értelemben használom.

viszonyokra vonatkozóan (Kádár–Haugh 2013: 102), másrészt kölcsönhatásban van az udvariasság (nyelv)használói szempontú interpretációival is. Utóbbi felvetés ugyancsak műfaji okokkal magyarázható, hiszen az illemirodalom explicit célja az volt, hogy olvasóközönsége elsajátítsa, majd a gyakorlatban is alkalmazza az általa közreadott (nyelvi) viselkedési alapelveket. Mindazonáltal az illemtankönyvek és társalgási útmutatók az udvariasság kérdését nem csupán konceptualizálják (vagyis explicit vagy implicit módon meghatározzák, mit tekintenek annak), hanem interpretálják is, így a másodlagos udvariasság interpretatív vonatkozásaival is összekapcsolhatók – e tekintetben ugyancsak inkább a laikus, mintsem a tudományos megfigyelői perspektívára adva példát. A vizsgált műfaj tehát kitűnő példája annak, amire értelmezési rendszerük kapcsán a Kádár–Haugh-szerzőpáros is felhívja a figyelmet (2013: 104): az udvariasság vizsgálata során az értelmezési perspektívák sokféleségével kell számolnunk.

A korábbiakban rámutattunk az etikettirodalom és a középosztálykérdés kapcsolatára. Az udvariasságot társadalmi gyakorlatként, illetve az egyes (nyelvi) viselkedési formák értékelésében megmutatkozó jelenségként vizsgáló megközelítésben, minthogy az etikettkönyvek és társalgási útmutatók a középosztályhoz tartozást reprezentálták, az általuk vizsgálható udvariasság-konceptió normakijelölő csoportjának is ez a társadalmi csoport tekinthető.

Az etikettirodalom normatív bázis funkciója ugyanakkor nemcsak pragmatikailag, hanem szociokulturálisan is jelentős. Az „úri magatartás”, a társas érintkezési szabályok ismerete ugyanis a rendkívül heterogén középosztály tagjai számára összekötő kapcsot jelentett a dualizmus időszakában (Nagy 1998: 39), és azt is meghatározta, ki vallhatta magát „a művelt viselkedéselit”-hez tartozónak. A két világháború közötti, a korábbi időszak szabályrendszeréhez képest viszonylag kevés változást közreadó illemirodalom pedig azon törekvéshez kapcsolható, amely a középosztály társadalmi pozíciójának megőrzését célozta (l. Nagy 1998).

A normativitás az udvariasság szociokulturális aspektusának egyik kulcsfogalma. A kérdés részletes tárgyalásától eltekintve itt csupán Ide (1989) nagy hatású felvetésére utalunk, amely a Brown–Levinson-féle (1987), az udvariasságot különféle arcvédő stratégiák alkalmazásaként értelmező felfogását bírálja, rámutatva két, az utóbbi elmélet által figyelmen kívül hagyott jelenségre, a formális nyelvi formákra, illetve a japán *wakimae* ’a társadalmi normáknak megfelelő udvarias viselkedés’ fogalomra, amelyre – jobb híján – az angol *discernment* terminust alkalmazza, és amelyet – ugyancsak jobb híján – „tisztettség”-nek fordíthatunk. Utóbbiról, Ide (1989: 223) meghatározása szerint, akkor beszélünk, ha a beszélő a rendelkezésére álló nyelvi repertoárból az adott

interakcióban nem stratégiai célból, hanem a társadalmi konvenciók miatt választ udvariasnak ítélt kifejezéseket, megnyilatkozási formákat. A társadalmi státusznak megfelelő megszólítás a sikeres kommunikáció alapvető feltételének számított, nemcsak a 19. század második felében, hanem a 20. század első harmadában is. A társadalmi státuszt, illetve rangot jelző megszólítások fontossága a korabeli hierarchikus társadalmi struktúrával függ össze – ez szembeállítható az „akaratlagos” udvariassággal (*volition*), amikor a beszélő a rendelkezésére álló nyelvi repertoárból „saját szándéka szerint” választhat (Ide 1989: 231). Utóbbi tehát inkább mondható stratégiai jellegűnek.

A „tisztelítés” és az „akaratlagosság” meglelte szociokulturális szempontból nem egymást kizáró tényező, ezek dominanciája változhat. Mindez azt is magyarázza, miért van létjogosultsága egy hierarchikus társadalmi rendszeren alapuló udvariasságkoncepció esetében a benyomáskeltés stratégiáit megvizsgálni.

4. A vizsgálat módszere

A vizsgálat a forrásanyag (felsorolásukat lásd a Forrásoknál) tartalmi elemzésére épül, amelynek során a nyelvi benyomáskeltési stratégiákat a Nemesi (2000) által meghatározott kategóriarendszer alapján elemzem.

Utóbbi szerint öt átfogóbb, különböző nyelvi eszközöket felvonultató stratégia különíthető el, amelyek olykor további stratégiákra bonthatók:

1. mások érdeklődésének, kíváncsiságának felkeltése, fenntartása, fokozása (pl. túlzás, hiperbola, tabu- vagy divatszavak használata)
2. érzelmi azonosulás a partner állításával, attitűdjével
3. **a társadalmilag elismert értékek előtérbe helyezése**
 - a) műveltség, tájékozottság bemutatása
 - b) választékoság bemutatása
 - c) játékoság, szellemesség bemutatása
 - d) a partnerrel való társalgás folyamatosságának fenntartása
4. a beszélő kedvező énmegjelenítését szolgáló vélemény kinyilatkoztatása
 - a) a hibák, mulasztások kellemetlen következményeinek enyhítése
 - b) a megállapítás érvényességének biztosítása
 - c) dicséret a partnernek
 - d) elmarasztalás a partnernek

5. az udvariassági konvenciók betartása

A félkövérrel szedett stratégiák az illemtudomány vizsgálatában különösen fontosak. Nemesi (2000) rendszerének bizonytalan pontja az udvariassági konvenciók betartása – számunkra azonban ez az egyik legfontosabb aspektus. Az

illemtankönyvek és társalgási útmutatók eddigi elemzései alapján az alábbi, a nyelvi udvariassági konvenciók befolyásolta elemeket emeltem be a vizsgálatba: bemutatkozás/bemutatás, diskurzusszerveződés, megszólítás.

A 19. század második és a 20. század első felének illemirodalmában fellelhető nyelvi benyomáskeltési stratégiákat külön-külön, táblázatos formában tárgyalva ismertetjük.

5. Nyelvi benyomáskeltési stratégiák az illemirodalomban

Az alábbiakban Nemesi (2000) rendszerezése alapján közlöm az adott benyomáskeltési stratégiákra utaló legjellemzőbb szövegrészeket. Egy táblázat egy stratégiára vonatkozik, némelyik idézet több stratégiát is illusztrál.

1. táblázat: Benyomáskeltési stratégiák mások érdeklődésének, kíváncsiságának felkeltésére, fenntartására, fokozására

Mások érdeklődésének, kíváncsiságának felkeltése, fenntartása, fokozása	
Illemtan-könyv	Idézet
Kassay 1876	„[...] iparkodjunk, hogy beszédünk általános érdeket gerjeszsen.” ³ (40)
	„ Ha a társaság különböző ranguakból áll, oly dolgokat hozunk fel beszélgetésünk tárgyául, a mihez mindegyik hozzá szólhat. Közönséges, mindennapi tényeket és eseményeket, felületes nézeteket, megjegyzéseket, üres híreket egy művelt ember sem fog felhozni.” (42)
PMT. 1899	„Elbeszéléseiben mindig oly tárgyat válasszon, mely ha nem is általános érdekű, legalább a jelenlevőkre, vagy hallgatói nagyobb részére nézve érdekes legyen. ” (15)
Szabóné Nogáll 1904	„Beszélni csakis olyan dolgokról kell, melyek a vendéget feltétlenül érdeklik és semmi olyanról nem kell, ami kizárólag csak ránk tartozik.” (23)

³ Az idézett szövegeket eredeti helyesírással közlöm.

2. táblázat: A partnerrel való érzelmi azonosulás stratégiái

Érzelmi azonosulás a partner állításával, attitűdjével	
Illemtan- könyv	Idézet
Kassay 1876	„Másokkal együttlétünk alatt kerülünk mindent, a mi őt sértené vagy reá kellemetlenül hatna , kívánataiban előzzük meg, s azt előbb teljesítsük mint sem kimondaná.” (17)
	„Az udvarias beszéd mindig lekötelező; ne mondjunk olyant, a mi mást bosszantana, vagy kellemetlenül hatna reá. Az udvarias hang kellemes és hizelgő, irányunkban bizalmat ébreszt s mérsékletes dicséret mások előnyeinek elismerését tanúsítja. ” (17)
	„Ha hivatásunk, s kötelesség érzetünk nem kényszerít, – ne vitatkozzunk s ne mondjunk ellen másoknak. Hagyjunk mindenkit maga véleményében, ha az bennünket nem érdekel.” (17–18)
	„A nemes és művelt ember a kevésbé műveltebbet és gyengébbet bátorítja , hogy csekélyebb tulajdonait is érvényesíteni törekedjék, barátsággal szelidséggel önértékének hitét benne felébresztvén és erősítvén.” (19)
	„Ovakodjunk valami olyat felhozni a mi valakit sértene, neki fájdalmat vagy szomorúságot okozna.” (43–44)
PMT. 1899	„ A társalgási tárgyak választásánál azonban azon emberekhez kell alkalmazkodnunk, akikkel társalgunk. ” (38)

3. táblázat: Stratégiák a társadalmi értékek előtérbe helyezésére.

Műveltség

A társadalmilag elismert értékek előtérbe helyezése. A műveltség, tájékozottság mutatója	
Illemtan- könyv	Idézet
Kassay 1876	„Női körökben ne legyünk kétértelműek, egyetlen, erkölcstelen szavakat ne mondjunk, mert a nő bennünket megvetve, műveletlennek fog tekinteni.” (49)
Kalocsa 1884	„Igen lényeges tényezője a műveltségnek a nyelv, melyre már legzsenyébb kortól kezdve kiváló figyelem fordítottassék.” (25–26)

PMT. 1899	„A társalgásban t. i. inkább a mulattatásra , mint a tanításra kell törekedni, s ha az ember még oly művelt, még oly tudományosan képzett is, úgy, hogy a fölöslegesből másoknak átengedhet valamit, soha se történjék az tanító hangon, mert az emberek a mulatság pillanatában soha sem hajlandók a tanítást elfogadni.” (36)
Gonda 1920	„Modorunk belső méltóságot, szerény, de tudatos önértéket áruljon el, gőgöt, leereszkedést soha. Ahol helyénvaló, sejtessen tudást, tehetséget, szellemet , de sohasem tolakodón, mindig csak annyit, amennyi az irántunk való figyelem felkeltésére szükséges.” (13)

4. táblázat: *Stratégiák a társadalmi értékek előtérbe helyezésére. Választékosság*

A társadalmilag elismert értékek előtérbe helyezése. A választékosság mutatása	
Illemtan-könyv	Idézet
Kassay 1876	„Mindenek előtt iparkodjunk a nyelvtan szabályai szerint beszélni. Híuságból sokan a franczia, angol s német nyelv ismeretével kérkednek, s a magyar nyelvet elhanyagolják. Művelt magyar embernek nagy szégyenére válik, ha anyanyelvén rosszul s hibásan beszél.” (23)
PMT. 1899	„Ha valaki tiszta magyar kiejtés helyett, tudja Isten, melyik tájszokásos (sic) magyar nyelvet beszél, s minden szavából kirí a fölületes műveltségű ember, ha válogatott kitételek helyett a legközönségesebb szavakkal fejezi ki magát, akkor ugyancsak rossz véleménye lesz a társaságnak róla.” (14)
ÚI. 1930	„ Ne beszélj vidékiesen. Ne mondd helyeslem helyett azt, hogy heleslem, pálya helyett azt, hogy pála, olyan helyett azt, hogy olan.” (143)

5. táblázat: Stratégiák a társadalmi értékek előtérbe helyezésére.

Szellemesség

A társadalmilag elismert értékek előtérbe helyezése. A játékoság, szellemesség bemutatása	
Illemtan- könyv	Idézet
Kassay 1876	„Mindenki a ki a társaságban megjelenik köteles a mulatságot tehetsége szerint élvezetessé tenni. Legyen mulattató, beszédes, de ügyetlenségeket és haszontalanságokat fel ne hozzon. Mindenre a mi előadatik, s felhozatik illedelmesen figyeljen.” (32)

6. táblázat: Stratégiák a társadalmi értékek előtérbe helyezésére.

Szerénység

A társadalmilag elismert értékek előtérbe helyezése. Szerénység	
Illemtan- könyv	Idézet
Kassay 1876	„A művelt társaságban nem illik a nagyobb ranguaknak és gazdagabbaknak a szegényebbekkel való beszélgetés alkalmával rangunkról s gazdaságunkról beszélgetni – kivéven – ha pártfogásukat ajánlanák fel.” (43)
PMT. 1899	„Művelt társaságokban a szelid, szerény hang s viselet kedves.” (24)
	„A saját »én«-ünk oly tárgy, melyet csak a legnagyobb vigyázattal kell megpendítenünk, hogy unalmasakká ne váljunk.” (40)
	„mindig másokról beszéljünk, ne magunkról” (41)
Wohl 1891	„Általában a felsőbbség legbiztosabb jele a szerény tartózkodás, mely mindig és mindenütt tiszteletet vív ki magának. ” (27)
	„A követelő szerénytelenség az urias modornak merő ellentéte , s azonnal elárulja a műveletlen s jó társaságban meg nem forduló egyént.” (229)
Gonda 1920	„Modorunk belső méltóságot, szerény, de tudatos önérzetet áruljon el, gőgöt, leereszkedést soha. Ahol helyénvaló, sejtessen tudást, tehetséget, szellemet, de sohasem tolakodón , mindig csak annyit, amennyi az irántunk való figyelem felkeltésére szükséges.” (13)

MUE. 1935	„Amint nem kell mindenhez hozzászólni, ugyanúgy teljesen felesleges a szerénységet túlzásba vinni . Amit az ember jól tud, amihez mesterségénél fogva ért, amit megbízható forrásból hallott vagy magántanulmánya során tudott meg, azt nyugodtan elmondhatja.” (26)
--------------	---

7. táblázat: Az énmegjelenítést szolgáló stratégiák. *Értékelések kezelése*

A beszélő kedvező énmegjelenítését szolgáló vélemény kinyilatkoztatása. Az értékelések saját javunkra fordítása	
Illemtan- könyv	Idézet
Kassay 1876	„Ha azonban valamely személynek jó hite és becsülete forog kérdésben, vagy az által az illem sértetik meg, akkor azt el nem hallgathatjuk, hanem mutassuk meg, hogy szilárd jellemmel s becsülettel birunk. ” (18)

8. táblázat: Az énmegjelenítést szolgáló stratégiák. *Következmények enyhítése*

A beszélő kedvező énmegjelenítését szolgáló vélemény kinyilatkoztatása. A hibák, mulasztások kellemetlen következményeinek enyhítése	
Illemtan- könyv	Idézet
Kassay 1876	„Ha oly szerencsétlenül járnánk, hogy valakit beszédünk által akaratlanul sértettünk, iparkodjunk beszédünk folyamában gyengéded figyelemmel hibánkat helyre hozni, sőt a sértettet meggyőzni, hogy őt megsérteni nem akartuk, vagy ha komolyabb a dolog négy szem között kérjünk tőle bocsánatot. ” (44)

9. táblázat: Udvariassági konvenciók. Reflektálás a társadalmi hierarchiára

Az udvariassági konvenciók betartása.	
„Discernment” udvariasság, reflektálás a társadalmi hierarchiára	
Illemtan-könyv	Idézet
PMT. 1899	„Habár újabb időben a rangkülönbség nem igen nagy fontosságú, s a rangkülönbségre vonatkozó előítéltek jóformán megszűntek, mégis különböző polgári állású egyéneknek különböző nézeteik, szokásaik vannak, melyektől gyakran eltérni nem is szabad, hogy hivatásuk kötelességeit meg ne szegjék. Mindezekre tehát különböző rangú emberekkel való érintkezéseknél tekintettel kell lenni, hogy kellemetlenekké ne legyünk, nevetleneknek ne tartassunk.” (88)
	„Ha az előkelő bármennyire leereszkedik hozzánk; ha nem mint pártfogónk, hanem mint barátunk viseli is magát irányunkban, nem szabad bizalmaskodásokba bocsátkoznunk, hanem mindig meg kell fontolnunk a távolságot, melyben az előkelő irányában polgári állapotunkat illetően állunk.” (86)
MUE. 1935	„Mert ez is szabálya a modern udvariasságnak. Ellentéteket elsimítani! A szegény nem »nézze, jóember« többé, hanem »teljesen átérzem az Ön helyzetét, Uram«. Ne haragudjatok, hogy gazdag vagyok és igyekeztem megbocsátani! – ezt a jelmondatot viseli ma gomblyukában a jómódú úriember és nem jár külvárosba a szegényekhez.” (228)

10. táblázat: Udvariassági konvenciók. Bemutakozás, bemutatás

Az udvariassági konvenciók betartása. Bemutakozás, bemutatás	
Illemtan-könyv	Idézet
Wohl 1891	„Ha fiatal ember köszön fiatal leánynak s kezét fognak, a fiatal leány nyújtja kezét előbb. Kevésbé előkelő vagy fiatalabb egyének mindig megvárják, míg az előkelőbb, vagy idősebb nyújtja a kezét.” (60)
Szabó 1923	„Az alacsonyabb rangút mutatjuk be a magasabb rangúnak, az idősebbnek. Ez vonatkozik egymás közt a nőkre is. Bizonytalanság esetén jobb a kort venni tekintetbe, mint a rangot.” (124)

11. táblázat: Az udvariassági konvenciók betartása. Diskurzusszerveződés

Az udvariassági konvenciók betartása. Diskurzusszerveződés	
Illemtan-könyv	Idézet
Kassay 1876	„Ha a társaság különböző ranguakból áll, oly dolgokat hozunk fel beszélgetésünk tárgyául, a mihez mindegyik hozzá szólhat. Közönséges, mindennapi tényeket és eseményeket, felületes nézeteket, megjegyzéseket, üres híreket egy művelt ember sem fog felhozni. Előbb beszéljünk olyan dolgokról, a melyek az öregebbeket és nagyobb ranguakat érdeklik, mint azon tárgyról, a melyek csak a fiatalabbakat és alsóbb ranguakat illetik. ” (42)
	„A nagyobb ranguak körében fő lényeg a jellem szillárdság és a komolyság. [...] Őket engedjük beszélni, elégedjünk meg, ha kérdéseikre felelhetünk, ha egy vagy más tárgyban felvilágosítást adhatunk. Ne mondjunk ellen semmiben, kivánataikat készséggel és figyelemmel teljesítsük, ne nevezzük őket barátunknak, hanem rangjuk szerint cimezzük, mindamellett ne tanusítsunk szolgálai alázatosságot. ” (46)
Szabó 1923	„Bemutatás után néhány szót szokás váltani, mégpedig az idősebb vagy a magasabb rangú kezdi meg a beszélgetést.” (126)

12. táblázat. Udvariassági konvenciók: megszólítás

Az udvariassági konvenciók betartása. Megszólítás	
Illemtan-könyv	Idézet
Kassay 1876	„Ha a magasabb ranguak leereszkedők, s habár bennünket barátuknak neveznek is, mi őket még is úgy cimezzük, a mint őket megilleti, bizonyos távolságban maradunk olyan emberektől, a kik akár születésnél, vagy ranguknál fogva felettünk állnak. Igy a nagyobb ranguaknak hajlamát, s barátságát könnyen megnyerhetjük és fentarthatjuk. ” (47)

PMT. 1899	„Külömben a fönnemlített címekre nézve is áll az hogy ha valakinek a rangját nem ismernők, ne alkalmazzuk akármelyiket tetszés szerint, legkevésbbé pedig a kisebbeket, mert az sok kellemetlen helyzetbe sodorna bennünket, hanem előbb puhatoljuk ki a körülményeket s azután szóljunk.” (33)
Wohl 1891	„A megszólítás mindjárt bemutatás után nálunk kissé komplikáltabb, mint például Franciaországban, hol mindenkit »Monsieur« és »Madame«-nak szólítanak, de a jó társaságban nálunk sem valami különösen szertartásos. Magas hivatalnokokat, papokat, katonákat, orvosokat, mágnásokat rangjuk szerint szólítunk, [...] főrangúak megszólításánál az »úr« szó hozzávetése nem elegáns, elég a cím maga. Az »úr« szót, megszólításnál, általában keveset használják a jó társaságban, inkább csak alantabb állókkal szemben. Olyanok, kik a társaságban forognak, címeket adják egymásnak, vagy ha olyan nincs, csak nevéknél szólítják egymást, például: Szentpétery, Sárosy stb. Ha előkelő hölgy előttünk valakit »Fehér úrnak« szólít, meg leheünk győződve, hogy ez az »úr« nem egyenrangú vele, s nem tartozik a társasághoz. ” (36)
	„Fiatalabb, idősebbet, rangban alantabb álló feljebb valót, leány asszonyt soha sem tegezhet előbb, mindig meg kell várnia, míg ezen megszólítással megtisztelik.” (39)
MUE. 1935	„ némi kis címkórságtól nem is tudtunk teljesen megszabadulni. A hivatalos címet tehát mindenkinek meg kell adni. Ez nem nehéz.” (87–88)

6. Következtetések

Az illemirodalomban közvetve vagy közvetlenül megjelenő benyomáskeltési stratégiák, gyakoriságukat tekintve, a társadalmi és társas normákhoz (3., 4., 5.), valamint a kommunikációs partnerhez való alkalmazkodáshoz (1., 2. táblázat), illetve a szerénységhez (6. táblázat) köthetők: gyakori a mások érdeklődésének felkeltésére és fenntartására vonatkozó, illetve a beszédpartnerrel való érzelmi azonosulást elősegítő stratégiák említése, mindezek mellett pedig a szerénység kifejezésére szolgáló technikák előfordulása bizonyult a leginkább hangsúlyosnak. Ennek oka az illemirodalom célközönségében, valamint a már többször hangsúlyozott funkciójában keresendő. A többek között az úri

középosztályba, közelebről az úri társaságba való bekerülés feltételeként tárgyalt nyelvi és nem nyelvi viselkedési szabályok elsajátítása ugyanis a társadalom olyan tagjai számára lehetett fontos, akik születésüknél fogva más társadalmi csoporthoz tartoztak ugyan, de javítani kívántak szociokulturális helyzetükön. Ez a szándék alapvetően meghatározza a benyomáskeltés illemlírodalombeli tárgyalását, amelyben az önmagunkat háttérbe helyező nyelvi megnyilvánulások dominálnak (vö. 6. táblázat). Eszerint azt mondhatjuk, hogy az jelen van a stratégiai alapú énmegjelenítés, amely a kommunikációs helyzet többi résztvevőjét helyezi előtérbe, és tudatosságot, egyfajta önmonitorozási folyamatot is feltételez.

A nyelvi benyomáskeltés példái szoros összefüggést mutatnak az etikettirodalom nyelvi ideológiai megközelítésével is, hiszen a műveltség, valamint a választékosság mutatóira vonatkozó stratégiák (3., 4. táblázat) esetében – explicit vagy implicit módon – felbukkannak a nyelvi standardizmus, illetve a nyelvi korrekcionizmus gondolati elemei.

Az udvariassági konvenciók betartása a társadalmi meghatározottságra, illetve az illemlírodalom udvariasságkonceptiójának tiszteleti jellegére hívja fel a figyelmet. A beszédpartner társadalmi helyzetének, rangjának figyelembevétele és tudatos kezelése az udvariasságkonceptió minden elemének (bemutatózás, megszólítás, diskurzusszerveződés, vö. 10., 11., 12. táblázat) fundamentális része. Hasonlóan fontos független változónak csak az életkor, illetve a nem bizonyul.

A 20. század első feléből származó példák olykor e társadalmilag meghatározott udvariasságkonceptió „lazulására” utalnak, összességében azonban mégis azt állapíthatjuk meg, hogy nem tapasztalható jelentős különbség a két vizsgált időszak illemlírodalmi műveit között az udvariasságfogalomhoz kötődő benyomáskeltési stratégiák tekintetében. Ennek okát abban kereshetjük, hogy az illemlírodalmi művek és társalgási útmutatók a 19. század második felében a(z) úri középosztály heterogén társadalmi csoportját a társas érintkezés szabályai alapján kívánták körvonalazni, a 20. század elején pedig – a megváltozott gazdasági és szociokulturális helyzet ellenében – fenntartani igyekeztek a korábbiakban lefektetett szabályrendszert az említett társadalmi csoport megmaradása, társadalmi pozíciójának megőrzése érdekében (vö. L. Nagy 1998).

Összegzés és kitekintés

A tanulmány új, szociálpszichológiai aspektussal kívánta gazdagítani a 19. század második és a 20. század első felének magyar illemlírodalmára vonatkozó kutatást, és arra kereste a választ, megjelennek-e, és ha igen, milyen

formában a stratégiai udvariasság elemei az illemirodalom által közvetített, a társadalmi hierarchia által meghatározott udvariasságfogalomban.

Az elemzés korántsem tekinthető teljesnek, hiszen a korabeli illemirodalmi munkák tanulmányozása jelenleg is tart. Az azonban bizonyosan kijelenthető, hogy a számos, már alkalmazott szempont mellett a nyelvi benyomáskeltési stratégiák elemzésének szociálpszichológiai aspektusa is releváns a műfaj minél szélesebb körű feltárását célzó kutatásban.

Hivatkozások

- Brown, Penelope – Levinson, C. Stephen 1987. *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Culpeper, Jonathan 2010. Historical sociopragmatics. In Andreas H. Jucker – Irma Taavitsainen (eds.) *Historical Pragmatics*. Berlin, Mouton de Gruyter, 69–96.
- Ehlich, Konrad 2005. On the historicity of politeness. In Richard Watts – Sachiko Ide – Konrad Ehlich (eds.), *Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice*. Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 71–108.
- Eelen, Gino 2001. *A Critique of Politeness Theories*. London – New York, Routledge.
- Fabó Kinga 1980. *Értékváltozások a 19. század második felében. Kísérlet a kor társadalmi értéktudatának rekonstruálására erkölcsi és illemkódexek elemzése alapján*. Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- Fábrí Anna (szerk) 2001. *A művelt és udvarias ember. A társas viselkedés szabályai a magyar nyelvű életvezetési és illemtankönyvekben (1798–1935)*. Budapest, Mágus, 5–17.
- Goffman, Erving 1967. On Face-Work. In *Interaction Ritual. Essays in Face-to-Face Behavior*. London, Penguin Books, 5–47.
- Goffman, Erving 1971. The arts of impression management. In *The presentation of self in everyday life*. London, Allen Lane The Penguin Press, 183–210.
- Gyáni Gábor – Kövér György 2006. *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Haugh, Michael 2012. Epilogue: The first-second order distinction in face and politeness research. *Journal of Politeness Research* 8: 111–134.
- Hogg, A. Michael – Vaughan, M. Graham 2011. Impression Management. In *Social Psychology*. Sixth edition. Harlow, Prentice Hall, 138–140.
- Holtgraves, Thomas M. 2008. The Interpersonal Consequences of Talk: Impression Management and Person Perception. In *Language as Social Action. Social Psychology and Language Use*. New Jersey – London, Lawrence Erlbaum Associates, 64–88.
- Ide, Sachiko 1989. Formal forms and discernment: two neglected aspects of universals of linguistic politeness. *Multilingua* 8: 223–248.
- Jucker, Andreas H. 1994. The feasibility of historical pragmatics. *Journal of Pragmatics* 22: 533–536.

- Jucker, Andreas H. – Taavitsainen, Irma 2013. *English Historical Pragmatics*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Kádár, Dániel Z. 2013. Historical Politeness. In Jan-Ola Östman – Jef Verschueren (eds.) *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 1–34.
- Kádár, Dániel Z. 2014. Historical Pragmatics. In Carol A. Chapelle (ed.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Oxford, Wiley-Blackwell, 1–6.
- Kádár, Dániel Z. – Culpeper, Jonathan 2010. Historical (Im)politeness. An Introduction. In Jonathan Culpeper – Kádár Dániel Z. (eds.) *Historical (Im)politeness*. Bern, Peter Lang, 9–37.
- Kádár Dániel Z. – Haugh, Michael (eds.) 2013. *Understanding Politeness*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kövér György 2006. A magyar középszály-teremtés programjai és kudarcai. In: Kövér György (szerk.) *Zsombékok. Középszályok és iskoláztatás Magyarországon*. Budapest, Századvég Kiadó, 77–161.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of Pragmatics*. London–New York, Longman.
- Nagy Ildikó 1998. Az úri középszály a dualizmus korában. *Rubicon* 7: 37–39.
- L. Nagy Zsuzsa 1998. Értékrend és életstílus. Középszály és kispolgárság a két háború között. *Rubicon* 7: 40–43.
- Nemesi Attila László 1997. Miként viselkedünk a szavakkal? Benyomáskeltés és nyelvhasználat. *Magyar Nyelvőr* 121: 490–496.
- Nemesi Attila László 2000. Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban. *Magyar Nyelv* 96: 418–436.
- Németh Luca Anna – Kádár Z. Dániel – Haugh, Michael 2016. Nyelvi udvariasság/udvariatlanság és metapragmatika. *Filologia.hu* 1–4: 4–27.
- Sárosi Zsófia 2003. Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *Magyar Nyelv* 99: 434–448.
- Sárosi Zsófia 2015a. Pragmatika, szociopragmatika, udvariasságkutatás a magyar nyelvtörténetben. *Magyar Nyelv* 111: 129–146.
- Sárosi Zsófia 2015b. Nyelvtörténet és udvariasságkutatás. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII*. Szeged, SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 153–165.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest, Tinta Kiadó.
- Verschueren, Jef 2003. *Understanding Pragmatics*. London, Arnold.
- Watts, Richard 2003. *Politeness*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Watts, Richard – Ide, Sachiko – Ehlich, Konrad 2005. Introduction. In Richard Watts – Sachiko Ide – Konrad Ehlich (eds.) *Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice*. Berlin, Mouton de Gruyter, 1–17.

Források

- ifj. Gonda Béla 1920. *Jó modor – jó társaság. Az úri elegáns élet művészete.* Budapest, szerző kiadása.
- Kalocsa Rózsa 1884. *Az illem könyve.* Budapest, Révai testvérek.
- Kassay Adolf 1876. *A finom művelt társalgó, vagyis az udvariasság szabályai a társas körökbeni illetelmes viselet és társalgásnál.* Budapest, Szentkirály és Kornis.
- MUE. = Csánk Endre (szerk.) 1935. *Művelt és udvarias ember a XX. században.* Budapest.
- PMT. = Egy pesti arszlán 1899. *A pesti művelt társalgó.* Budapest, Lampel R. Könyvkereskedése, 9. kiadás.
- Szabó István Andor 1923. *Az úriember. A jó társaság szabályai.* Budapest, Légrády testvérek.
- ÚI. = *Az Új Idők illemkódexe.* Budapest, Singer és Wolfner, 1930.
- Wohl Janka 1891. *Illem. A jó társaság szabályai.* Budapest, Athenaeum.

A BEÁS LÉTIGE DIALEKTÁLIS ALAKJAI¹

Rosenberg Mátyás

Bevezetés

Írásomban a Magyarországon beszélt beás nyelvváltozatokban használt létigeik jelen és folyamatos múlt idejű alakjairól szeretnék számot adni, melyeket elsősorban dialektológiai szempontból vizsgálok. A korábbi gyűjtéseket szeretném árnyalni, illetve kiegészíteni (ld. Papp 1980, 1982a, 1982b; Orsós 1997, 2002a, 2002b, 2008; Varga 1997; Orsós–Kálmán 2009), hiszen az említett kutatók alapjában véve kisszámú informátorra alapozták a kutatásaikat, a témát pedig nem, vagy csak röviden érintik. Elsőként arra a kérdésre kívánok válaszolni, hogy milyen eltérés fedezhető fel a szakirodalmi adatok és a beszélőközösségek jelenlegi gyakorlata között, másodsorban pedig Magyarországgal szomszédos országokból származó, saját gyűjtésű beás adatokkal is összevetem azokat a teljesebb kép érdekében.

2013 óta végzek terepmunkát beásként ismert közösségekben. A beások által beszélt nyelvváltozatokat dialektológiai aspektusból vizsgáló terepmunkám során összesen 165 településről gyűjtöttem nyelvi adatokat, melyek körülbelül 2250 adatközlőtől származnak. Az interjúk elsősorban beás és magyar nyelven készültek Magyarországon, Szlovéniában, Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában, Szerbiában, Romániában, Ukrajnában, Szlovákiában, Csehországban, de akad köztük romani, román, szlovák, ukrán, angol nyelvű is. Szinte minden esetben sor került elicált adatfelvételre (egy 270 mondatot tartalmazó fordítási kérdőív segítségével, melynek során 1900 elemet vizsgálok, valamint direkt rákérdezés módszerét is alkalmaztam), valamint nem elicált adatfelvételre is (spontán beszélgetés velem, vagy a közösség más tagjaival, ritkább esetben mesék, dalokat rögzítettem). A kutatási eredményeket egy saját készítésű korpuszelemző programmal dolgozom fel, később egy online adatbázisban is kereshetővé válnak. A vizsgálatban prioritást kapnak a morfológiai és hangtani jelenségek, valamint a lexikai különbségek.

¹ A tanulmány a K 129378 számú projekt keretében, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által biztosított támogatás segítségével valósult meg.

1. A beás nyelvváltozatokról röviden

A beásnak tekintett közösségek és nyelvváltozatok besorolása számos problémába ütközik. A beás csoportok megnevezésére térségenként, nyelvenként eltérő nevek vannak használatban, de nyelvváltozataik megnevezésére is számos kifejezést (glottonimát) ismerünk. Különböző endo- és exoetnonimákat használnak országonként, nyelvenként, etnikai (al)csoportonként is, így egyelőre nincs olyan definíció, mellyel minden közösség maradéktalanul azonosulni tudna, ugyanis egyes csoportok nem minden esetben vállalnak közösséget egymással. Az endo- és exoetnonimák változatos rendszere, az egymás alá-, mellé-, vagy fölérendeltségi viszonyok heterogén földrajzi, társadalmi és etnikai viszonyokra mutatnak rá, melynek legfontosabb eleme az azonosítás és a különbségtétel (részletesen lásd Rosenberg 2018a). A beás etnikai csoportok más etnikai csoportokhoz hasonlóan azonban nem eleve adott csoportként léteznek, hanem létrehozzák őket, méghozzá két módon, „belülről”, azáltal, hogy a csoportok tagjai reprodukálják a csoport képzetét és a hozzá való tartozásukat (pl. *băjaș*², *cîgan*), és kívülről, a környezet kategorizációs, klasszifikációs tevékenysége révén (pl. *munčan*, *ardilën*, *gul'ec*) (Szalai 2006: 26; Feischmidt 2010: 12; Rosenberg 2018a: 101).

Az egyes endo- és exoetnonimák (pl. *muncsán*, *oláh*, *lingurár*, *dunás*, *tiszaháti*), illetve glottonimák (*băjișeșce*, *dă băjaș*, *cîgăniv*, *rămîneșce* stb.) rendszere, a beás csoportok kategorizációja és az általuk beszélt nyelvváltozatok között csak laza, áttételes kapcsolat van, ezért azok használata nem bizonyul elegendőnek. Alacsony intenzitással ugyan, de több országban is folynak komparatív dialektológiai vizsgálatok (ld. Sikimić 2005a, 2005b; Sorescu Marinković 2008, 2011a, 2011b; Radosavljević 2012; Arató 2013, 2015, 2016; Rosenberg 2017, 2018a, 2018b, Kahl–Nechiti 2019), a gyűjtött adatoknak viszont egyelőre csak töredéke látott napvilágot. Az eddigiek alapján nem lehet egyértelmű következtetéseket levonni, az újabb adatok és elemzések fényében módosulhatnak az eredmények, de annyit megállapíthatunk, hogy a magyarországi beásnak tekintett közösségek regionális nyelvváltozatai történeti, tipológiai szempontból egyelőre három nagyobb tranzicionális dialektuscsoportba sorolhatók. Mindhárom dialektuscsoport mögött legalább két korábbi román nyelvjárás áll, így azok alapján, hogy az elnevezésekben feltüntetjük az átmenet körülbelüli kezdeti- és végpontját,

² Írásomban minden beás nyelvi adatot – más művek eltérő gyakorlata esetén is – tudományos helyesírással szerepeltetek.

megkülönböztethetünk egy erdélyi-bánáti eredetű, egy munténiai-bánáti eredetű és egy erdélyi-körösvidéki eredetű nyelvjárást. Az egyes közösségek beszédében a beszélők alacsony és folyamatosan csökkenő száma ellenére belső változatosság is megfigyelhető, nemcsak lexikai szinten, hanem a fonológiában, a morfológiában és a szintaxisban is.

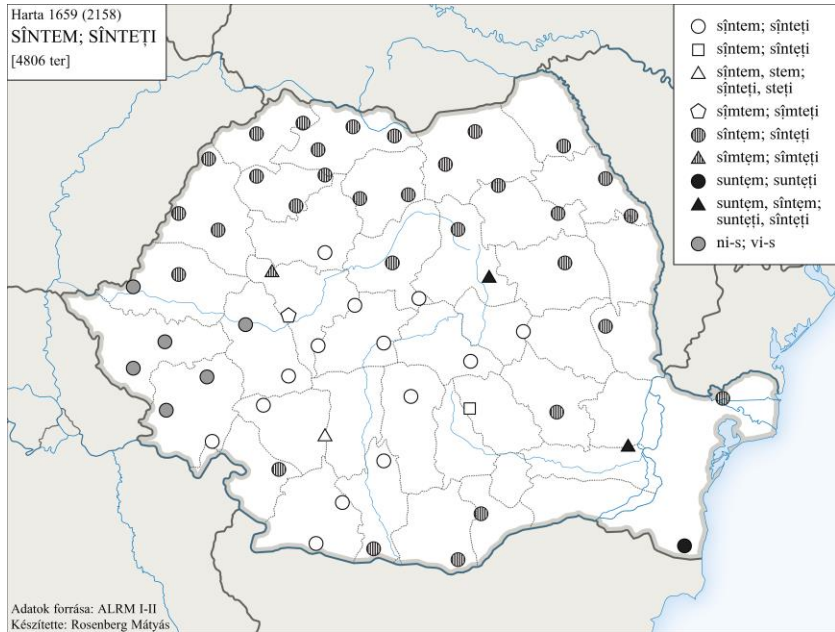
2. A román létigei paradigma

A beás és a román közti szubjektív differencia mértékét az anyanyelvi beszélők leggyakrabban az eltérő hangtan, másodikként pedig a létigék mentén ragadják meg. A román területeken főként a latin létigék utódai vannak használatban (lásd az 1. táblázatot). Az alábbiakban látható, hogy az eltelt több évszázadnyi idő ellenére, a latin és a sztenderd román alakok között nincs nagymértékű differencia, ahogyan az összehasonlítás kedvéért jelölt sztenderd spanyol alakok között sincs.

1. táblázat: *A szintetikus és hibrid jelen idő ragozási paradigmája*

	latin	román	spanyol
1SG	<i>sum</i>	<i>sunt (sînt)</i>	<i>soy</i>
2SG	<i>es</i>	<i>ești</i>	<i>eres</i>
3SG	<i>est</i>	<i>este</i>	<i>es</i>
1PL	<i>sumus</i>	<i>suntem</i>	<i>somos</i>
2PL	<i>estis</i>	<i>sunteți</i>	<i>sois</i>
3PL	<i>sunt</i>	<i>sunt (sînt)</i>	<i>son</i>

A sztenderd és a beszélt nyelvváltozatok között olykor hatalmas különbségek is lehetnek. Míg ma Romániában országszerte az tapasztalható, hogy a *sunt*, *suntem*, *sunteți* alakok terjednek a nyelvi norma révén, ezek a regionális variánsok korábban csak néhány periférikus helyen voltak használatban (lásd az 1. ábrát).

1. ábra: A jelen idejű létige 1-2PL alakjának mintázata Romániában

Amennyiben a térkép helyes, a román *sîntem* 'vagyunk' és *sînteți* 'vagytok' alakok tekintetében elsősorban észak és dél közötti hangsúlybeli eltérések adódnak. A latin mintára normává tett és az iskolai oktatásban az 1993-as írásreform óta kötelező *sunteți*, *sunteți* alakok elenyésző arányban voltak használatban az atlasz kiadását (1956–1961) megelőző adatgyűjtés során, és mint látható, mindössze egy adatfelvételi ponton volt egyeduralgoló. Az atlasz készítésének idején még a *sînt* forma volt a norma része, a beszélt nyelvben pedig máig változatlanul inkább ez az alak a használatos. Leolvashatók a bánáti régióban a *ni-s* 'vagyunk' és *vi-s* 'vagytok' alakok is.

3. Létigék beás közösségek nyelvváltozataiban

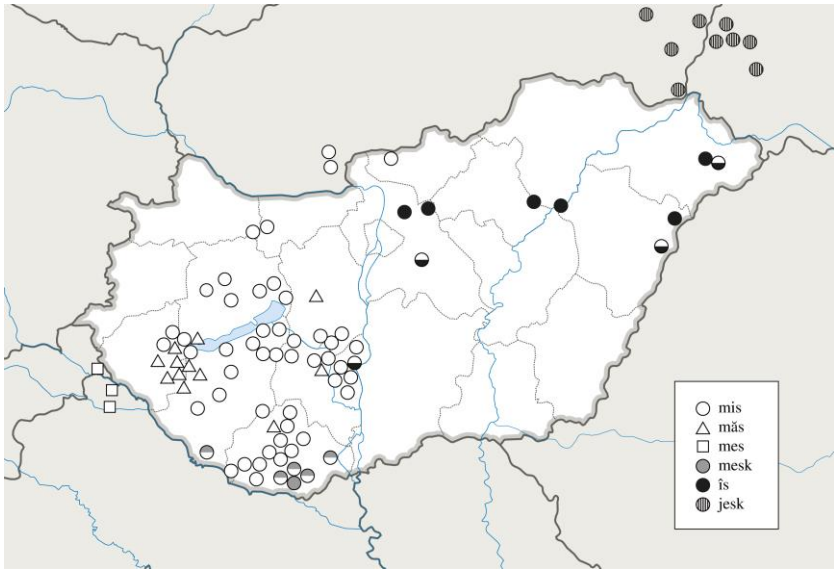
Ha a beás forrásokat vizsgáljuk, az Orsós-féle szótárban úgy találjuk, hogy a *ńis*, *vic* alakok Tolna megyében, az *ășceń*, *ășceec* Baranyában és Somogyban, a *sînceń*, *sîncec* formák pedig Zalában vannak használatban, a *mis* pedig minden területen ebben az alakban használatos (Orsós 2008: 7). A beásban a *jeșce* alak mellett ismert egy rövid, a mondatban betöltött pozíciója

következtében sokszor kopulatív $\check{a}j_{3SG}$ és $\check{a}s_{3PL}$ alak is, melyek a román beszélt nyelvben is gyakoriak, csak zárt magánhangzóval, tehát az $\hat{i}s_{3SG=PL}$, e_{3SG} , $\hat{i}i_{3SG}$ alakokkal is számolnunk kell. Összefoglalva az eddigieket, a románnal összevetve a következőket várjuk (Orsós 2008, DEX 2016 alapján):

2. táblázat: A beás és a román jelen idő ragozási paradigmája a szótárak alapján

	beás (Tolna)	beás (Baranya és Somogy)	beás (Zala)	beszélt román
1SG	<i>mis</i>			<i>sunt (sînt, îs)</i>
2SG	<i>ješć</i>			<i>ești</i>
3SG	<i>ješće (ăj)</i>			<i>este (e, îi)</i>
1PL	<i>ńis</i>	<i>ăšćeń</i>	<i>sîńceń</i>	<i>suntem</i>
2PL	<i>vic</i>	<i>ăšćec</i>	<i>sîńćec</i>	<i>sunteți</i>
3PL	<i>ješće (ăs)</i>			<i>sunt (îs)</i>

Az kapott eredmények ettől jelentősen eltérnek. Ha összevetjük a fentiek közül az 1SG alakokat a terepmunkám során nyert adatokkal (lásd a 2. ábrát), a vártnál jóval heterogénebb kép rajzolódik ki, tekintve, hogy a gyűjtött formák 4 főcsoportba sorolhatók (*jesk*, *îs*, *mis*, *mesk*), illetve két további változattal is találkozhatunk (*măs*, *mes*), így tehát megállapíthatjuk, hogy a paradigma ezen pontján a vártnál is jelentősebb mértékben vannak jelen térbeli megoszlást mutató alakok.

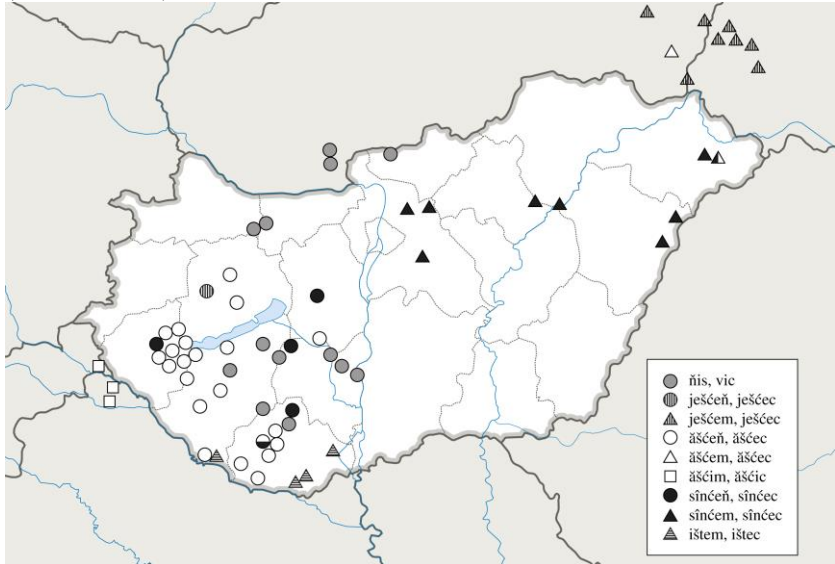
2. ábra: A jelen idejű létige 1SG alakjainak mintázata

A *jesk* a kelet-szlovákiai és kárpátaljai területen elterjedt, Magyarországon keleti felében megtaláljuk elszórva a románnal azonos *is* alakot, míg a Dunántúlon túlnyomóan a *mis* alakot használják (de sporadikusan egy *más* alak is rendre előfordul, leggyakrabban Zala és Somogy megye határához közel). A déli határnál megjelenik egy *mesk* alak, a *mes* pedig főként a horvátországi Muraközben (*Međimurje*), kis mértékben a szlovéniai Muravidéken (*Prekmurje*) fordul elő. Megállapíthatjuk tehát, hogy Magyarországon számos egyéb alakváltozat mellett leginkább a *mis* van használatban (Rosenberg 2018b: 1093–1094).

Bár a vizsgálat elsősorban nem erre fókuszál, szót kell ejtenünk arról, hogy a létige pozíciója egyes nyelvváltozatokban szabadabb (erdélyi-bánáti 1a-b), míg másokban kötöttebb (erdélyi-körösvidéki 1c). A román beszélt nyelvben ezekben a típusú mondatokban csak a posztverbális pozíció lehetséges (1e), más sorrend hibásnak számít (1d).

- (1) a. *Ju biñi mäs.*
 én jól van.1SG
 'Én jól vagyok.'
- b. *Jo mis kupil.*
 én van.1SG fiú
 'Én fiú vagyok.'
- c. *Jo-s fată.*
 én-van.1SG lány
 'Én lány vagyok.'
- d. **Eu femeie sunt.*
 én nő van.1SG
 'Én nő vagyok.'
- e. *Eu sunt înalț.*
 én van.1SG magas.SG.M
 'Én magas vagyok.'

Ha megvizsgáljuk az 1-2PL alakokat is, a következő eredményeket kapjuk (lásd a 3. ábrát):

3. ábra: A jelen idejű létige 1-2PL alakok mintázata beás közösségekben

A térképen megfigyelhetjük, hogy Magyarország keleti felében és a horvát határ mentén egyes beszélőközösségekben a létige 1PL végződése *-m* (a többi ígéhez hasonlóan), míg a Dunántúlon többnyire *-ń*. A kevés mintavételi pont dacára az is látható, hogy a *ńis* alak nem csak Tolna, hanem Baranya és Nógrád megyében, valamint a szlovákiai Nyitrai kerületben (*Nitriansky kraj*) is használatos. A *śínćeń*, *śínćec* alakok Zala megye helyett inkább a Dunához közelebb eső megyékben fordulnak elő, de ott is csak elvétve, tekintve, hogy a Dél-Dunántúlon az *ášćeń*, *ášćec* alakok a gyakoribbak. A kelet-szlovákiai, valamint ukrainai területeken található *ješčem*, *ješčec* formához hasonló alak Veszprém megyében is előfordul egy adatvételi ponton, de *-ń* végződéssel. Érdekessége abban rejlik, hogy az 1SG alak ott is a bánáti eredetű *mis* és nem *jesk* (vö. 1. ábra), a jelenség mindenesetre további vizsgálatra szorul. Láthatjuk tehát, hogy ugyan nem a jelzett helyeken, de a szótárakban fellelhető mindhárom forma megtalálható, mellettük pedig számos alakváltozat létezik, melyek kapcsolatban állhatnak az országhatáron túli közösségek nyelvvaltoztatában található formákkal, azonban a pontosabb képhez további vizsgálatok szükségesegek (Rosenberg 2018b: 1095).

3.1. A bánáti paradigma komponensei

Egyrészt adódik a kérdés, hogy miért az oka annak, hogy a míg beás írásmód minden forrásban egy egységként kezeli a bánáti eredetű alakokat, a román nyelvatlaz (ALRM) szerzői viszont kötőjellel írják őket (*mi-s*, *ni-s*, *vi-s*). Másrészt meg kell magyaráznunk, hogy a *ni-s* ~ *ńis*, *vi-s* ~ *vic* alakok különbségei milyen hangváltozást tükröznek.

A kötőjelezett írásmód az atlaszokban nem véletlen, ugyanis a három alak feje (*-s*) a már említett *ńs*_{3SG=PL} létige, melyet a beások nyíltabban, *ńs* formában ejtenek (bár a tőmagánhangzó az említett esetekben éppen törlődik). A teljes relexikalizált igealak a személyes névmás tárgy-, vagy részes eseti kopulatív (hangsúlytalan) alakjának kombinációjából jött létre. Tekintve, hogy a románban bármelyik számot, vagy személyt is vesszük alapul a három közül, mindkét eset kopulatív névmásával kombinált létige a kívánt alakot adja eredményül (pl. *ne*_{CL.ACC.1PL} + *ńs*_{3SG=PL} → *ni-s* ← *ni*_{CL.DAT.1PL} + *ńs*_{3SG=PL}). Ezért a létige paradigmájának pusztán három alakjára alapozva nem dönthető el, hogy melyik esettel állnak együtt (lásd a 3. táblázatot):

3. táblázat: A román személyes névmás tárgy- és részes eseti hangsúlytalan alakjai

	ACCUSATIVUS	DATIVUS
1SG	<i>m-, mă-</i>	<i>mi-</i>
1PL	<i>ne-</i>	<i>ne-, ni-</i>
2PL	<i>v-</i>	<i>v-, vi-</i>

Az $n \rightarrow \acute{n}$ hangváltozás, azaz a palatalizáció nem a beás belső nyelvi fejlődése, vagy kontaktushatás eredménye, hanem a román nyelv erdélyi és bánáti regionális változataira vezethető vissza. Az 1956-os ALRM térkép leegyszerűsítő gyakorlata során a szavak kiejtésénél nem tüntette fel a palatalizációt (3. ábra), a bánáti alakok viszont épp a palatalizáló régióban léteznek, ezért biztosra vehetjük, hogy a *ni-s* írásmód valójában [nis] kiejtést takar. Mivel azonban a beás nyelvváltozatokban a már említett személyes névmás tárgy- és részes eseti hangsúlytalan alakjai éppúgy palatalizálódnak (*nie*-_{ACC=DAT}, *ni*-_{DAT}), a két eset közötti választás kérdésére nem adnak választ.

3.2. Az igesor magyarázata és „hiányzó” elemei

Elsőként Nógrád megyei beás közösségek vizsgálata során figyeltem fel az első, máshol nem adatolt bánáti alakra, amely a *číš*_{2SG}. Az accusativus 2SG kopulatív alakjai a románban *te-*, a beásban a palatalizáció miatt *é-*, míg a dativusé a románban *ți-*, a beásban pedig *c-*. Ez a tény a tárgyeseti komponens szerepét erősíti az összetett alakokban.

A továbbiakban számot kell adnunk a *vi-s* ~ *vic* alakok differenciájáról, a nógrádi *číš* alakban lévő /ʃ/ hangról is. A *vic*_{2PL} alakban lezajlott $s \rightarrow c$ változás analógiával magyarázható, a *vis* átveszi az igei 2PL *-ți* végződést. Tekintve, hogy a beás $C_{[-voice]}$ kapcsolatban a glide zöngétlenedik, a román igei 2PL *-ți* [tsʲ] személyrag a beásban mindig *-c* [ts] lesz, vö. *sunteți* → *síncec*, *fugiți* → *fuzic* 'futtok' stb. A *číš*_{2SG} szintén analógia eredménye, ugyanis az 2SG igei személyrag a beásban *-(i)j*, mely pozíciója miatt többnyire palatalizáción megy keresztül, vö. *plîng* – *plînz* 'sírok, sírsz', *arăt* – *arec* 'mutatok, mutatsz', *lukru* – *lukrij* 'dolgozom, dolgozol'. Az igesorból továbbra is „hiányzó” 3SG és 3PL alakok esetében pedig az accusativusi kopula elmaradására logikus magyarázat lehet, hogy a történeti alapalakhoz esetleg nem járul, mely így rövid marad és a redundancia kritériumának is megfelel.

A *číš* fenti etimológiáját azonban két adat, ha nem is annullálja, de mindenképp bizonytalanná teszi. Egyrészt a Muraközben és a Muravidéken a létige 2SG alakja *cij* (< *c(i)*-_{CL.DAT.2SG} + *ăj*_{3SG}), eszerint pedig inkább a részes eset komponens feltételezhetnének az igesor részeként. Másrészt a leggyakrabban beás 2SG igealak a *ješć*, melynek gyakori variánsa a *jišč*. Vizsgálataim során, ha elenyészően

kevesen is voltak az összes megkérdeszethez képest, de két Nógrád megyei adatközlő, akik egyébként a *jišć* alakot preferálták, *ćišć* alakot ejtettek.

Ha azonban folytatni kívánnánk az igesort, feltehetjük a kérdést, hogy ha 3SG és 3PL esetében is léteznének alakjai a igesornak, akkor milyen alakokat kellene kapnunk? Ha az eddigi analógia alapján gondolkodunk tovább, akkor feltételeznünk kellene egy **lāj*_{3SG} (< *le*_{ACC} + *āj*_{3SG}), illetve egy **lās*_{3PL} (< *le*_{ACC} + *ās*_{3PL}) alakot. Az azonban tovább bonyolítaná a képet, hogy míg az *āj* létige esetében nincs nyelvtani nem alapú megkülönböztetés, a tárgyeseti klitikumban különbség van *il*_{3SG.M} és *o*_{3SG} között, ráadásul tudjuk, hogy az *il* preverbális³ (pl. *l-am vāzut* 'láttam őt'), az *o* pedig posztverbális (pl. *am trimis-o* 'elküldtem őt') pozícióban jelenik meg. Így a **lāj*_{M.3SG} mellett valószínűleg egy **jo*_{F.3SG} alakkal is számolnunk kellene.

A terepmunka során sikerült adatolnom a három várt alakot, azonban nem az idézett dialektusokban, hanem a Baranya megye határvidékén lévő Alsószentmártonban, a munténiai-bánati nyelvjárást beszélők központjában. Az eddigi adatok alapján kizárólag az *unde* 'hol' kérdőszó után fordul elő, ami ekkor az *undi* allomorfort veszi fel, pl. *a tribat kã undi lāj*_{M.3SG} 'megkérdezte, hol van', *da undi jo*_{F.3SG} *a maj mikã fata-m* 'hát hol van az én legkisebb lányom?', *nu štiv undi lās*_{M.3PL} 'nem tudom, hol vannak'⁴ (Arató 2015: 51–52). A „teljes” bánati eredetű igesor tehát – eltekintve az ingadozástól – ekképp állt össze különböző régiókból (lásd az 5. táblázatot):

4. táblázat: *A beás accusativusi névmásra épülő létige teljes igesora*

	alak	komponensek	adatolt helyek
1SG	<i>mis</i>	< <i>m</i> _{-ACC} + <i>ās</i>	Dunántúl, Nógrád, Pest, Dél-Közép-Szlovákia
2SG	<i>ćišć</i>	< <i>ć</i> _{-ACC} + (<i>āš</i> < <i>ās</i> + - <i>j</i>)	Nógrád
3SG.M	<i>lāj</i>	< <i>l</i> _{-ACC} + <i>āj</i>	Alsószentmárton (és környéke)
3SG.F	<i>jo</i>	< <i>āj</i> + <i>o</i> _{ACC}	Alsószentmárton (és környéke)
1PL	<i>ńis</i>	< <i>ńe</i> _{-ACC} + <i>ās</i>	Tolna, Somogy, Nógrád
2PL	<i>vic</i>	< <i>v</i> _{-ACC} + (<i>āc</i> < <i>ās</i> + - <i>c</i>)	Tolna, Somogy, Nógrád
3PL.M	<i>lās</i>	< <i>l</i> _{-ACC} + <i>ās</i>	Alsószentmárton (és környéke)
3PL.F	<i>%les</i>	< <i>le</i> _{-ACC} + <i>ās</i>	Alsószentmárton (és környéke)

³ Természetesen nem felejtve, hogy a beásban nyelvjárástól függő gyakorisággal előfordul a reduplikáció (pl. *m-am huđuńitu-mã* 'kipihentem magam').

⁴ Az alsószentmártoni beszélők egyrésze többszámiban is distinkciót alkalmaz (*lās*_{M.3PL}, *les*_{F.3PL}), míg mások kizárólag a hímnemű alakot használják.

4. Imperfektum

A folyamatos múlt bizonyos nyelvekben olyan múltbéli cselekvést vagy történést kifejező igeidő, amely hosszabb időn át fennállt, esetleg múltban rendszeresen ismétlődött, valamint a kezdő- és végpontja a szövegkörnyezetben ismeretlen, esetleg a beszélő számára nem bír jelentőséggel. Gyakorta fejez ki olyan múltbéli állapotot vagy olyan cselekvést, amely folyamatban volt, amikor egy másik cselekvés közbejött.

A beás imperfektum a román köznyelvhez hasonlóan a latin *imperfectum* leszármazottja funkcióit tekintve, alakja egyes nyelvjárásokban ezzel megegyező, míg más nyelvjárásokban elmozdulások is megfigyelhetők. A következőkben részletesebben görcső alá veszem az imperfektumi alakokat⁵.

4.1. Imperfektum az erdélyi-bánáti nyelvjárásban

A beás nyelvváltozatok közül a nyelvreírásokban mind ez idáig két idiolektust szerepeltettek, melyek egymáshoz nagyon hasonló, erdélyi-bánáti eredetűek (ld. Papp: 1982b: 48, Orsós 2002b: 110). Ezek alapján a létige imperfektumi paradigmásora az 1. táblázatban látható⁶.

5. táblázat: A beás és a román imperfektum a nyelvreírásokban

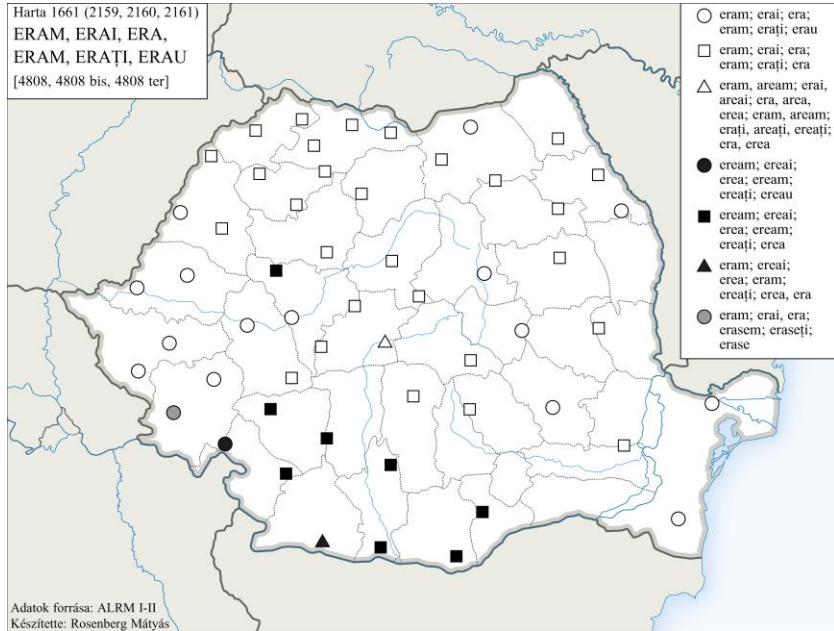
	Beás	Rómán
1SG	<i>ăjram</i>	<i>eram</i>
2SG	<i>ăjraj</i>	<i>erai</i>
3SG	<i>ăjra</i>	<i>era</i>
1PL	<i>ăjrań</i>	<i>eram</i>
2PL	<i>ăjrac</i>	<i>erați</i>
3PL	<i>ăsra</i>	<i>erau</i>

A táblázat alapján elsőként a román adatokat szemügyre véve megállapíthatjuk, hogy a román *fi* létige imperfektumának alakjai a sztenderd nyelvben az *era* ragozott alakjai. Az ALRM I-II vonatkozó térképe egy fokkal

⁵ Az erdélyi-körösvidéki nyelvjárási nyelvjárást nem vizsgálom, ugyanis az ilyen háttérrel rendelkező beszélők többsége nem használ imperfektumot, ezért az ő közösségeikben gyűjtött adatok egyelőre nem elegendőek a pontos elemzéshez.

⁶ Papp adatai az imperfektum esetében nem megbízhatóak, gyűjtése a román köznyelv alapján kikövetkeztetett, bizonyosan téves formákat is tartalmaz (*erau* stb.)

változatosabb képet mutat, ugyanakkor szem előtt kell tartani, hogy az atlasz számos (főként) hangtani eltérést leegyszerűsítve ábrázol (lásd a 4. ábrát):

4. ábra: Az létige imperfektumának dialektális mintázata Romániában

Megállapíthatjuk, hogy a köznyelvi román és a beás alakok között nincs nagyobb differencia. A szókezdetben álló román [je] a beásban mindig [əj], a beás 1PL személyrag pedig az erdélyi-bánáti beás nyelvjárások legnagyobb részében többségében *-ń*, ritkábban *-m*, míg más nyelvjárásokban mindig az utóbbi (2a). A román nyelvatlasz adatai alapján hiába keresnénk a beás nyelvváltozatokban a 3PL *-u* végződés maradványát, hiszen a vonatkozó területeken a románban is a *era*_{3SG=PL} használatos. A beásban ugyanakkor a jelenidejű *ă*s_{3PL} az imperfektívumi paradigmában is megjelenik, létrehozva az *ă*sra alakot (2b).

- (2) a. *Miś ājrań atunše.*
 kicsi.PL.M van-IMPERF.1PL akkor
 'Kicsik voltunk akkor.'
- b. *Doj frac āsra aiś.*
 kettő.M fivér.PL.M van-IMPERF.3PL itt
 'Két fivér volt itt.'

Kutatásom során további paradigmásorokat is sikerült adatolni. A Dunántúl különböző részein számos mintavételi ponton, nem összefüggő területeken az *ās-* nem csak a 3PL alakban, hanem a többi többesszámú is alakban felváltja az *āj-*t (3a-b).

- (3) a. *Sărăś āsrań, n-avęń nīmika.*
 kicsi.PL.M van-IMPERF.1PL nem=birtokol.IMPERF.1PL semmi
 'Szegények voltunk, nem volt semmink.'
- b. *Fāloś āsrac toc, nu-j aśa?*
 boldog.PL.M van-IMPERF.2PL mind.PL.M nem=van így
 'Mind boldogok voltatok, nem igaz?'

Ettől eltérő dialektális paradigmásor van használatban Zala megyének a Kis-Balatontól Nagykanizsáig húzódó részein, illetve az onnan elköltözők beszédében (4a).

- (4) a. *Mare-j ara ińima, ka*
 nagy=CL.DAT.3SG.F van-IMPERF.3SG has.ART mert
grijǫnǎ ara.
 terhes.SG.F van-IMPERF.3SG
 'Nagy volt a hasa, mert terhes volt.'

A paradigmában a szókezdetben álló *āj-* helyett mindig *a-* áll, az *ās* itt nem jelenik meg, harmadik személyben pedig kizárólag az *ara*_{3SG=PL} alak használatos. Mindez rendkívül hasonlít a 4. ábrán fehér háromszöggel szerepeltetett erdélyi mintavételi pont másodlagos paradigmásorára, két apró különbséggel. A romániai nyelvjárások különböző mértékben diftongálnak, ahogy a beás nyelvjárások is. Utóbbiakban a román nyelvterületen is hallható /*ea*/ diftongusok pozíciótól és hangsúlytól függően /*a*/ vagy /*e*/ hangként monoftongizálódtak. A végeredmény teljes azonosság, mindössze az eltérő 3PL alakról kell számot adnunk, mely lehet a nyelvlatasz elnagyolt mintavétele éppúgy, mint analogikus változás eredménye.

Más csoportoknál a bánati eredetű, a személyes névmás accusativusi klitikumait inkorporáló jelenidő kiváltja az *āj-* imperfektumtövet, létrehozva

ezzel a hibrid *misram*_{1SG, IMPERF} ‘voltam’ (< *m*_{-CL, ACC, 1SG} + *ǎs*_{3SG=PL} + *-ra*_{IMPERF} + *-m*_{IMPERF, 1SG}), *číšraj*_{2SG, IMPERF} ‘váltál’ (< *č*_{-CL, ACC, 2SG} + (*ǎs*_{3SG=PL} + *-j*_{2SG}) + *-ra*_{IMPERF} + *-j*_{IMPERF, 2SG}) stb. alakokat, melyek így már 4-5 elemből tevődnek össze, erősítve ezzel a többszörösen szintetikus formát (5a) (Rosenberg 2018b: 1101).

- (5) a. *Kînd maj tînâr misram, maj mulc*
 Amikor ADV fiatal.SG.M van-IMPERF.1SG ADV sok.SG.M
rîndurj mă dušam.
 alkalom.PL.N CL.ACC.1SG megy-IMPERF.1SG
 'Amikor fiatalabb voltam, gyakrabban jártam.'

Az erdélyi-bánáti nyelvjárás eddig előforduló imperfektumainak paradigma-sorát az alábbi (6.) táblázat mutatja (a teljesség igénye nélkül):

6. táblázat: Az erdélyi-bánáti nyelvjárás létigéinek imperfektumi alakjai

	ǎj-típusú	ǎs-típusú	a-típusú	hibrid
1SG	<i>ǎjram</i>	<i>ǎsram</i>	<i>aram</i>	<i>misram</i>
2SG	<i>ǎjraj</i>	<i>ǎsraj</i>	<i>araj</i>	<i>číšraj</i>
3SG	<i>ǎjra</i>	<i>ǎsra</i>	<i>ara</i>	<i>ǎjra</i>
1PL	<i>ǎjrań</i>	<i>ǎsrań</i>	<i>arań</i>	<i>ńisrań</i>
2PL	<i>ǎjrac</i>	<i>ǎsrac</i>	<i>arac</i>	<i>vicrac</i>
3PL	<i>ǎsra</i>	<i>ǎsra</i>	<i>ara</i>	<i>ǎsra</i>

4.2. Imperfektum a munténiai-bánáti nyelvjárásban

Az munténiai-bánáti beszélőközösségekben is ismert, azonban képzési módja jelentősen eltér (6a-c) (Arató 2016: 107).

- (6) a. *Fõrte frumõsǎ are-šǎ.*
 Nagyon szép.SG.F AUX=van.IMPERF.3SG
 'Nagyon szép volt.'
- b. *P-înkulo a venit doj cîgan, čine fǎrte*
 PREP=ott AUX.PP jön.PP két cigány akik nagyon
sǎrač are-šǎ.
 szegény.PL.M van.IMPERF.3PL
 'Arra járt két cigány ember akik nagyon szegények voltak.'
- c. *Ire d-und-ire, ire-šǎ*
 van.IMPERF.3SG PREP=ahol=van.IMPERF.3SG van.IMPERF.3SG
un sǎrak.
 egy.M szegény.SG.M
 'Hol volt, hol nem volt, volt egy(szer) szegény (ember).'

A példamondatok rögtön két dialektális különbségről tanúskodnak. Egyrészt az imperfektum alapalakja egyik nyelvváltozatban *arę* (6a-b), míg a másikban *irę* (6c), noha ugyanazon a település lakói. Másrészt fontos megjegyezni, hogy az *arę* alakot használó beszélőnél nem maradhat el a kiegészítő *-să*, míg az *irę* alakot használónál egyazon mondaton belül is előfordul kétféleképpen. A példamondatok alapján ugyan nem látható, de a létige imperfektuma csak harmadik személyben fordul elő, így valószínűleg defektívnek tekinthető.

Összefoglalás

Írásomban igyekeztem a terepmunkám során nyert előzetes eredményekkel gazdagítani a beás nyelvváltozatokról szerzett tudásunkat. A jelen idejű igealakokkal kapcsolatban kiderült, hogy számos alakváltozattal és paradigma-sorral van dolgunk, jóval többel, mint amelyet eddig tudtunk. A korábban ismertek földrajzi disztribúciója pedig jóval összetettebb, mint azt az eddigiek alapján gondoltuk, nem beszélve az országhatárokon túl beszélt beás nyelvváltozatokról, melyek közül a kelet-szlovákiai és kárpátaljai nyelvváltozatokról korábban nem láttak napvilágot kutatási eredmények. Bár vannak eredmények, amik szerint a beásban relexikalizálódott hibrid létigék az accusativus és a létige rövid alakjából állnak, ráadásul több nyelvváltozatban az imperfektumba is behatolnak, ellentmondó adatok is találhatóak köztük, így ezeket továbbra is szükséges vizsgálni. Az imperfektumi létigei sor korábban nem ismert alakjait is sikerült adatolni egészen különböző beszélőközösségekben. A létigei sorok egymást kiegészítő alakjai annak fényében jelentenek különlegességet, hogy nem csak eltérő dialektális háttérű, de földrajzilag időnként egészen távoli, egymást nem ismerő, vagy egymással azonosságot tagadó etnikai csoportokról van szó, melyek egyéni és csoportidentitásukat, nyelvről alkotott elképzeléseiket egymástól eltérően alkotják meg.

Hivatkozások

- Academia Republicii Populare Romîne – Emil Petrovici 1956. *Micul Atlas Lingvistic Romîn. Serie Nouă. Vol. I.* București, Editura.
- Academia Republicii Socialiste România – Ioan Pătruț 1981. *Micul Atlas Lingvistic Român. Partea II (ALRM II) Serie Nouă. Vol. I.* București, Editura Academiei Republicii Populare Romîne.

- Arató Mátyás 2013. A beás nyelvjáráskutatás előzetes tapasztalatai. In Arató Mátyás – Cserti Csapó Tibor (szerk.) *Romológia „akkor és most” – romológusok második szakmai konferenciája. Konferenciakötet. Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 30.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont – Wlilocki Henrik Szakkollégium, 47–65.
- Arató Mátyás 2015. Dialektológiai terepmunka Kelet-Szlovákia beás közösségeiben. In Cserti Csapó Tibor (szerk.) *Horizontok és dialógusok. IV. Romológus konferencia – tanulmánykötet. Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 35.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont, 36–48.
- Arató Mátyás 2016. Az alsószentmártoni muncsánok nyelvváltozatának dialektális háttere. In Cserti Csapó Tibor (szerk.) *Horizontok és dialógusok. V. Romológus konferencia – tanulmánykötet. Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 38.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont, 94–112.
- DEX 2016 = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti” 2016. *DEX – Dicționarul explicativ al limbii române (ediția a II-a revizută și adăugită).* București, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Feischmidt Margit 2010. Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In Feischmidt Margit (szerk.) *Etnicitás. Különbőségteremtő társadalom.* Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 7–29.
- Kahl, Thede – Ioana Nechiti 2019. *The Boyash in Hungary. A Comparative Study among the Arđeleni and Munčeni Communities.* Vienna, Austrian Academy of Sciences. Vanishing Languages and Cultural Heritage, Vol. 1.
- Orsós Anna 1997. *Beás-magyar kéziszótár – Vorbé dă bájás.* Pécs, Gandhi Gimnázium.
- Orsós Anna. 2002a. *Beás-magyar igestótár.* Pécs, Gandhi Gimnázium.
- Orsós Anna. 2002b. *Beás nyelvkönyv – Pă lymbă bájásilor.* Kaposvár, Dávid Oktatói és Kiadói Bt.
- Orsós Anna. 2008. *Beás-magyar kissótár. Vorbé dă bájás (3. kiadás).* Kaposvár, Dávid Oktatói és Kiadói Bt.
- Orsós Anna – Kálmán László 2009. *Beás nyelvtan. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 97.* Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet – Tinta könyvkiadó.
- Papp Gyula 1980. Segédanyag beás cigány gyermekek magyar nyelvi kommunikációs készségének fejlesztésére. In Várnagy Elemér (szerk.) *Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból I.* Pécs, JPTE Tanárképző Főiskola.
- Papp Gyula. 1982a. A beás cigányok román nyelvjárása. In Várnagy Elemér (szerk.) *Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból V.* Pécs, JPTE Tanárképző Főiskola.

- Papp Gyula. 1982b. Beás-magyar szótár. In Várnagy Elemér (szerk.) *Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból VI.* Pécs, JPTE Tanárképző Főiskola.
- Radosavljević, Petar 2012. Particularitățile ale structurii fonologice și morfologice în graiurile băieșilor din Croația. *Philologica Jassyensia*, An VIII, Nr. 2 (16): 247–258.
- Rosenberg Mátyás 2017. Keletről nyugatra – Beás nyelvváltozatok Kelet-Szlovákiában. In Gyófi Renáta – Kocsis Zsuzsanna – Krizsai Fruzsina (szerk.) *Kérdések a Félúton műhelyéből, utak a megoldásokhoz. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának 11. Félúton konferenciáján elhangzott előadások tanulmánykötete.* Budapest, Kalota Művészeti Alapítvány, 99–114.
- Rosenberg Mátyás 2018a. Identificación y diferenciación lingüísticas de los gitanos boyash de Hungría. *VERBUM Analecta Neolatina*. Tomus XIX, Fasciulus 1–2: 99–117.
- Rosenberg Mátyás 2018b. Bánáti eredetű hibrid létigék a beás nyelvváltozatokban. In Dombi Judit – Farkas Judit – Gúti Erika (szerk.) *Asszimétrikus kommunikáció – asszimétrikus viszonyok. A XXVI. MANYE Kongresszus konferenciakötete.* Pécs, Szak Kiadó, 1087–1105.
- Sikimić, Biljana 2005a. Banjaši na Balkanu. In Biljana Sikimić (ed.) *Banjaši na Balkanu: Identitet etničke zajednice.* Beograd, Balkanološki Institut (Institute for Balkan Studies), 7–12.
- Sikimić, Biljana 2005b. *Banjaši u Srbiji.* In Biljana Sikimić (ed.) *Banjaši na Balkanu: Identitet etničke zajednice.* Beograd, Balkanološki Institut (Institute for Balkan Studies), 249–275.
- Sorescu Marinković, Annemarie 2008. The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjimurje. In Biljana Sikimić – Tijana Ašić (eds.) *The Romance Balkans.* Beograd, Balkanološki Institut (Institute for Balkan Studies), 173–225.
- Sorescu Marinković, Annemarie 2011a. Strategies for Creating an Explanatory Bayash Dictionary in Serbia. *Revue Roumaine de Linguistique* 56(1): 29–46.
- Sorescu Marinković, Annemarie 2011b. Noi iștem rumâni și nu ni-i ăao - băieșii din Mehovine. *Piramida*, primăvară 2011(2): 10–25.
- Szalai Andrea 2006. Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség. *Nyelvtudományi Közlemények* 103: 163–204.
- Varga Ilona 1997. *Beás-magyar, magyar-beás szótár.* Pilisvörösvár, Konsept-H Kiadó.

SZUBJEKTÍV VS. OBJEKTÍV INDOKLÁS MAGYARUL TANULÓ KOREAI HALLGATÓK KÖZTESNYELVI ELUTASÍTÁSI STRATÉGIÁIBAN

Sitkei Dóra

Bevezetés

A jelen tanulmányban magyarul tanuló koreai anyanyelvű hallgatók magyar nyelvű (köztesnyelvi¹), kérést elutasító produktumait vizsgáltam: az elutasító stratégiában szereplő külső módosítók használatát figyeltem meg, s azon belül az indoklás szubjektív, illetve objektív voltának udvariassági megítélését elemeztem. A vizsgálatban a nyelvtanulói produktumok jellegzetességeit összevettem magyar (Selinker [1972] fogalmával: célnyelvi) és koreai anyanyelvű megnyilatkozásokkal is, hogy megfigyeléseim közül azonosíthassam a lehetséges anyanyelvi transzfert, illetve hogy adott esetben speciális (azaz a kontrollcsoportokétól eltérő) nyelvtanulói stratégiákat mutathassak ki (Selinker 1972) a köztesnyelvi pragmatikai kutatások keretén belül (l. például Bándli–Maróti 2003).

A kutatás során választ keresek arra a kérdésre, hogy a nyelvtanulói elutasításokban szereplő indoklásoknak a kontrollcsoportokétól adott esetben eltérő vonásai a szubjektivitás és objektivitás terén összefüggésbe hozhatók-e az udvariassággal.

1. A kérés elutasításának beszédaktusáról

Megnyilatkozásainkat célorientáltan tesszük, a beszédaktusokat azért hajtjuk végre, hogy valamilyen hatással legyünk a hallgatóra (Allen–Perrault 1980). Az elutasításokat az ún. reagáló (*responding*) beszédaktusok közé lehet sorolni, azzal a sajátos vonással, hogy visszautasítás esetén a beszélő nem követi a másik fél által javasolt forgatókönyvet (Chen–Ye–Zhang 1995: 121), közvetlenül vagy közvetetten nemet mond a kérésre, s így végül nem tesz eleget a másik fél elvárásának. Az elutasítás elhangozhat udvariasságból, például ételkínáláskor, ekkor rituális elutasításnak nevezzük (Isaacs–Clark 1990, Chen–Ye–Zhang 1995: 152).

¹ 1. Árvay 2015: 203 és Sitkei 2018a: 71.

A természetes diskurzusokban, nem rituális elutasítás esetén, az elutasító fél általában több beszédaktus kombinációjával él az elutasítási stratégia részeként, például sajnálat kifejezése + mentség említése + alternatíva felajánlása (Murphy–Neu 1996). Ezek az elutasítás létrehozásában részt vevő beszédaktusok támogató elemnek tekinthetők, azzal a céllal élünk velük, hogy valamely mértékben indirektebbé tegyék, enyhítsék az elutasítás élet (Beebe–Takahashi–Uliss–Weltz 1990, Bardovi–Harlig–Hartford 1991), csökkentsék az elutasítás arcfenyegető jellegét (Brown–Levinson 1987, Szili 2004, Maíz–Arévalo 2014), azaz, hogy udvariasabbak legyünk, és egyúttal elkerüljük a lehetséges kudarcokat a társas interakcióinkban (Salazar–Campillo 2009).

A következőkben – a teljesség igénye nélkül – röviden ismertetem a korábbi hasonló kutatások eredményeit: a japán és a koreai anyanyelvű angolul tanuló beszélők köztesnyelvi elutasításainak elemzési szempontjait és vizsgálati eredményeit.

Beebe, Takahashi és Uliss–Weltz (1990) összehasonlította angolul tanuló japán anyanyelvűek angol, valamint japán és amerikai angol L1 beszélők anyanyelvi elutasítási stratégiáit. Nagy különbségeket találtak az alkalmazott (segéd)beszédaktusok sorrendjében, gyakoriságában és a szemantikai tartalmuk terén.

Lyuh (1992, 1994) koreaiak, amerikaiak és angolul tanuló koreaiak elutasításait vetette össze, s úgy találta, hogy mindegyik csoport adatközlői a magyarázatadást részesítették előnyben a többi támogató elemhez képest, a nyelv-tanulók angol nyelven az anyanyelvi adatközlőkhöz viszonyítva több szemantikai formulát használtak, s 1992-es kutatásából ismerjük, hogy a támogató elem nélküli elutasítás (*plain refusal*) ritka a koreai anyanyelvűek megnyilvánulásaiban.

Kwon (2004) kutatásában koreai és amerikai angol elutasításokat elemzett, s kimutatta, hogy a koreaiak kevésbé élnek direkt elutasítással.

Kim (2009) angolul különböző nyelvi szinten tudó koreai anyanyelvű adatközlők elutasítási produktumait vizsgálta több szituációban megfelelőségük felmérésének céljával.

Min (2013) elemzései során úgy találta, hogy az angol anyanyelvi beszélőkhöz képest az angolul tanuló koreaiak gyakrabban éltek direkt stratégiákkal a tanult nyelven egyenlő státuszú beszédpartnerrel szemben.

Kang (2013) vizsgálati eredményei szerint a köztesnyelvi beszélők nyelvi kompetenciájában keresendő az ok, amiért nem tudnak kellőképp indirekten megszólalni angolul, a nyelvtanulók nem szereztek előzőleg kellő gyakorlatot

az elutasítás beszédaktusában, ezért adódnak nehézségeik az elutasítás direktségi szintjének a beállításában (l. még Bardovi-Harlig 2001 és Kim–Hall 2002, akik szerint a tankönyvek nem készítenek fel az életbeli szituációkra).

2. A szubjektivitásról és az objektivitásról

A társas interakciók során a beszélő megnyilatkozást „címez” a hallgatónak, a hallgatóra irányuló valamely beszédszándékának megvalósítása céljából (Reichenbach 1947; Bahtyin [1952/1953] 1986: 385; Gordon–Lakoff 1975: 90). A megnyilatkozás mindig valamilyen beszédhelyzetben, egy adott szituációs, illetve társas kontextusban hangzik el (Bahtyin [1952/1953] 1986: 394; Kiefer 1983: 206).

A megnyilatkozás valamely beszédaktus révén jön létre (Austin 1962; Allen–Perrault 1980: 144), ami Searle (1965) definíciója szerint a nyelvi kommunikáció legkisebb alapegysége: a beszélő a nyelvtanilag értelmezhető hangsor kimondása (lokúció) által fejezi ki a beszédszándékát (illokúció) a hallgatóból kiváltandó hatás (perlokúció) eléréseért (Austin 1962; Majzer 1999: 4). Az illokúciós aktus végrehajtásakor a beszélő beszédszándékát egy szabályrendszernek való megfelelés által fejezi ki (Searle 1965: 40).

Halliday (1970) az angol segédigéket két kategóriába sorolta az alapján, hogy „kapcsolódnak”-e a beszélőhöz vagy sem, melyet alapul véve 1976-ban meghatározta az emberi nyelv alapfunkcióit, melyek egyikének az interperszonális komponenszt adta meg, amely a beszélő beszédeseményben való részvételét/belevonódását fejezi ki.

Lyons (1977, 1995) szerint a beszélő belevonódását fejezi ki a szubjektivitás – a szubjektív modalitásban a beszélő hite, attitűdje, szándéka és autoritása fejeződik ki, objektív modalitás esetén pedig a beszélő semleges megfigyelőként közvetíti a dolgok állásáról. Lyons (1995) úgy véli, hogy a szubjektív modalitás eszközei az udvariasság elsődleges lehetősége megvalósítói.

3. A kutatás módszertana

Nyílt végű diskurzuskiegészítő teszt (rövidítve: DCT, használhatóságáról l. Sitkei 2018a: 73) következő két szituációjában adták meg nyelvi produktumait a kutatásban részt vevők: a) „*Buli van nálad: egy barátod kölcsön szeretne kérni tőled egy CD-t. Nem akarod odaadni. Mit mondasz?*” b) „*A húgod kéri a CD-t, de nem akarod odaadni. Mit mondasz?*”

Három adatközlőcsoportot vett részt a kutatásban: 1. magyarul tanuló és legalább (felső) középfaladó nyelvismereti szintű, koreai anyanyelvű hallgatók (n=41) magyarul (zárójelben angol nyelven is olvasható) kérdőívre papír

alapon válaszoltak nyelvrórán, emellett 2. magyar (n=40) és 3. koreai anyanyelvű (n=25) hallgatók anyanyelvükön válaszoltak az adott nyelven megfogalmazott kérdőívre online². (A vizsgálatok során az adatközlők 11 beszédaktus összesen 30 szituációjára adták meg produktumaikat – a nyelvtanulók kb. 40 perc alatt, az elutasítás a 10. beszédaktusként szerepelt, a két vizsgált szituáció a 27-28. volt a kérdőíven.) A koreai anyanyelvű elutasítások vizsgálatával megfigyelhetővé vált a nyelvtanulói produktumokban a negatív anyanyelvi transzfer feltételezett (Beebe–Takahashi–Uliss–Weltz 1990) jelenléte.

A kapott megnyilatkozások szubjektív, illetve objektív jellegének megítéléséhez tartalomelemzést (*content analysis*) végeztem, amely a produktumok nyílt és látens tartalmának vizsgálatát jelenti (Wiebe 2000; Wiebe et al. 2004; Wiebe–Riloff 2005, idézi Andreevskaia–Ide 2007). Ennek eredményeképp egy megnyilatkozás szubjektív, ha véleményt, értékelést tartalmaz, és objektív, ha tényszerű az adott (tag)mondat proposíciós tartalma.

4. A kutatási eredmények

A három adatközlői csoport elutasítási stratégiáit többféle szempontból vizsgálom a jelen fejezetben, s a nyelvtanulói produktumok jellegzetességeit mindkét kontrollcsoporttal összevetem.

4.1. A szemantikai formulák sorrendje

A szemantikai formulák (a [segéd]beszédaktusok) tipikus sorrendje (Beebe–Takahashi–Uliss–Weltz 1990) magyar anyanyelvűek magyar nyelvű elutasításaiban a következő: 1. elnézésekérés kifejezése + 2. elutasítás + 3. indoklás/magyarázat (+ 4. ígéret).

(1) MM a. *Sajnos nem tudom oda adni, mert hetek óta nem találom.*³

² Ezúton is szeretném megköszönni mindazok segítségét, akik valamely módon hozzájárultak a kutatásom megvalósításához. A köztesnyelvi válaszokat a 2016/2017-es tanévben a szöuli Hankuk Egyetem magyar szakos hallgatói, valamint a budapesti Balassi Intézet és az ELTE MID tanszékén tanuló hallgatók adták. A magyar anyanyelvi válaszokat a SZIE GTK és az ELTE BTK hallgatói, a koreai anyanyelvi válaszokat a szöuli Kyung Hee Egyetem geográfia szakos hallgatói adták.

³ A beszélők jelölésénél az első betű (K vagy M) a beszélő anyanyelvére vonatkozik, a második pedig a produktum nyelvére, mely alapján a nyelvtanulók jelölése: KM, amit a szituáció jelölése követ: „a” vagy „b”. A példákat az adatközlők által megadott formában, és helyesírással idézem. Mindig a teljes megnyilatkozást idézem. A koreai nyelvű válaszokat koreai írásjelekkel (*hangeul*), majd az ún. átdolgozott latin betűs átírással (*Revised Romanization of Korean*) adom meg. A koreai nyelvről magyarra történő fordítások a tanulmányban a saját fordításaim, mely során – a lehetőségekhez mérten – a szó szerinti vagy ahhoz közeli fordításra törekedtem – S. D.

Koreai anyanyelvűek esetén (mind a magyarul tanulók köztesnyelvi produktumaiban, mind koreai anyanyelven): az indoklást/magyarázatot követi az elutasítás, az indoklásnak a konkrét elutasítást megelőző elhangzása egyfajta felkészülési lehetőséget ad a hallgatónak, aki már sejtheti, hogy elutasítják kérését, s így az explicit elutasítás el is maradhat.

- (2) KK a. 내가 써야되서 안될 것 같아
Naega sseoyadoeseo andoel geot gata
 'Nekem kell használnom, ezért úgy tűnik, hogy nem fog menni'⁴
- (3) KM a. Hát... ne haragudj. Te is tudod már, hogy ezen a héten nálam van buli sajnos nekem is van szüksége arra.

4.2. Az explicit elutasítások

Az 1. táblázat az elutasító stratégiákban az explicit elutasítás relatív gyakoriságát mutatja az egyes adatközlői csoportok szerint:

1. táblázat: Az explicit elutasítás relatív gyakorisága

a			b		
KK	KM	MM	KK	KM	MM
70%	27%	55%	57%	80%	68%

Explicit elutasításnak Beebe–Takahashi–Uliss–Weltz (1990) direkt elutasítási definíciója alapján azon (tag)mondatokat vettem, amelyekben 1. elutasítást kifejező performatív ige (például *elutasítom*), vagy 2. a *nem* tagadószó szerepel (például *nem tudom/tudok ...*). (García [2007] az explicit elutasítást kifejező [tag]mondatot „fő elutasításnak” [*main refusal*] nevezi.)

A nyelvtanulói produktumok eredményei mindkét szituációban eltérnek a kontrollcsoportokétól, az „a” szituációban egy osztálytárssal (nyelvtanulók esetében a kérdőív magyar nyelvű megfogalmazása következtében a beszédpartner magyarnak gondolható) a nyelvtanulók jóval kevésbé használnak explicit elutasítást, mint anyanyelvükön tennék anyanyelvi beszédpartnerrel szemben, vagy ahogy magyar célnyelven (MM) megfigyelhető. A nyelvtanulók a második szituációban szintén mindkét kontrollcsoportéhoz képest eltérő stratégiákkal éltek: nagyobb arányban alkalmazták a direkt elutasítást.

⁴ A 2. példamondatban szereplő *것 같다 geot gata* 'úgy tűnik' kifejezés indirektséget fejez ki a koreai nyelvben, udvariassá teszi az adott mondatot. Jeon (1999: 173) szerint E/1. személyű használatakor a beszélőnek egy adott helyzetbe – akaratától független – belevonódását fejezi ki.

Min (2013) angolul tanuló koreaiak köztesnyelvi elutasításaiban – a jelen kutatási eredményekkel ellentétben – úgy találta, hogy megnő a direkt elutasítások száma a státuszukban egyenlő beszédpартnerek között, amely paraméterek a mi kutatásunkban az „a” szituációnak feleltethetők meg. Kang (2013) a nyelvtanulói produktumok direktség terén való nem megfelelőségét a nyelvtanulók nyelvi kompetenciabeli hiányosságaival magyarázta. A mi esetünkben, ahogy az 1. táblázatban látható, a nyelvtanulók nagy része váltott a direktség terén a két szituáció között, viszont egyfajta nyelvi bizonytalanságról árulkodhat az explicit elutasítás kiváltása az első szituációban egy indirektebb formával, melyhez képest a második szituációban túllépték a kontrollcsoportoknál megfigyelhető szintet.

Kang (2013: 231) ezen kívül megemlíti, hogy azok a nyelvtanulók, akik direkt megnyilatkozással éltek, majdnem minden szituációban így tettek; Cho (2015: 38) DCT-s adatgyűjtéssel magyar és koreai anyanyelvi elutasításokat vetett össze, s megfigyelése szerint „azok a kitöltők, akik rövidebb és direktebb elutasításokat alkalmaztak, mindegyik szituációnál hasonlóképpen jártak el”. (A jelen kutatásban – a direktségtől függetlenül – a két szituációban meg egyező elutasítással élt a nyelvtanulók 19%-a, koreai nyelven a válaszolók 20%-a, magyar anyanyelven pedig az adatközlők 3%-a.)

Példák az explicit elutasításra a vizsgált anyagban:

(4) KM a. *Bocsánat, nem akarok kölcsönadni CD-t.*

(5) KM b. *Bocsi, nem adom azt.*

(6) KK a. *못 빌려줌. 안돼.*

Mot billyeojum. Andwae.

‘Nem tudom odaadni. Nem megy.’

(7) MM b. *Nem adom oda.*

4.3. A támogató elemekről

Főcselekménynek (*head act*) nevezzük a kérésstratégián belül a kérés illokúciós erejét leginkább meghatározó (tag)mondatot (Spencer-Oatey 2000). A támogató elemek (*supportive moves*) a főcselekmény közvetlen nyelvi kontextusának alkotórészeként segítik egy beszédaktus sikeres megvalósítását (Blum-Kulka–Olshtain 1984; Blum-Kulka 1985), vagyis megelőzik vagy követik a főcselekményt; funkciójuk szerint egyfelől enyhítő, azaz az illokúciós erőt csökkentők, vagy fokozó, vagyis az illokúciós erőt növelők lehetnek (Blum-Kulka–Olshtain 1984).

A következőkben a vizsgált anyagban előforduló támogató elemeket mutatom be röviden Blum-Kulka–Olshtain (1984) alapján.

A **megszólítás** a beszélő beszédszándékát jelzi, célja a beszédpartner figyelmének a felhívása, létrehozza, illetve nyelvileg leképezi a személyközi és a szituációhoz kötődő beszélői viszonyt (Szécsényi 2010: 233; Tolcsvai Nagy 2012: 45, idézi Domonkosi–Kuna 2015: 40), másfelől kedveskedő kifejezés esetén csökkenti az elkövetkező elutasítás negatív élett. Magyar nyelven fordult elő, egy-egy anyanyelvű adatközlő a „*Hugi, ...*” és a „*Süni, ...*” megszólításokkal élt a „b” szituációban, s egy nyelvtanuló a következőképp fejezte ki magát:

(8) KM b. *Sajnos húgom, nem tudok kölcsönadni egy CD-t neked.*

A **felkészítő elem** jelzi, hogy a kérés teljesítése valószínűleg problémába fog ütközni. A megszólítás és a felkészítő elem együtt nem jelent meg az elutasításokban.

(9) KM b. *Hát, nem tudom. Apám adta születésnapomra.*

(10) MM a. *ah bocsi, nem tudom, a nővéremé*

(11) KK a. *아 미안한데 이거 내거 아니라고서...*

A mianhandeigeo naegeo aniraseo...

‘Á, elnézést, de ez nem az enyém, ezért ...’

2. táblázat: A felkészítő elem relatív gyakorisága

a			b		
KK	KM	MM	KK	KM	MM
20%	7%	3%	7%	4%	0%

Koreai nyelven gyakoribb ezen támogató elem használata a magyar nyelvhez képest, mindazonáltal a „b” szituációban a magyar anyanyelvi adatközlőknél nem lehetett megfigyelni előfordulását.

Az **elnézéskérés** szintén a kérés teljesítésével kapcsolatos problémát vetít előre, a beszédpartner felé kataforikusan jelzi az elutasítást.

Koreai anyanyelven egy nyelvi formával éltek az adatközlők: *미안한데* (*mian(hande)*) '(Nagyon) sajnálom' lit. „kényelmetlenül érzem magam amiatt, amit beszédpartneremmel tettem” – baráttal vagy fiatalabb beszédpartnerrel szemben használatos. Az „a” szituációban 43%, a „b” szituációban 14%-os relatív gyakorisággal fordult elő.

A magyar nyelven előforduló elnézésekéresi formákat a 3. táblázat foglalja össze, s egyúttal leolvasható előfordulási gyakoriságuk is.

3. táblázat: A magyar nyelvű elnézésekérési formák és relatív gyakoriságuk

	a		b	
	KM	MM	KM	MM
1 Sajnos	30%	5%	23%	0%
2 Sajnálom	0%	5%	0%	0%
3 Bocsnát	36%	0%	30%	0%
4 Nagyon bocsnát	4%	0%	0%	0%
5 Bocsi	7%	30%	3%	13%
6 Ne haragudj	7%	17%	3%	0%
Összesítve:	84%	57%	59%	13%

A *sajnos* állhat a mondat elején (12. példa) vagy az indoklás részeként (13. példa), a 3. táblázatban ez utóbbi elnézésekéréseket is szerepeltettem a kifejezés szemantikai tartalmát alapul véve.

(12) KM a. *Sajnos, nagyon szeretem az a CD-t.*

(13) KM a. *Ne haragudj, nagyon szívesen kölcsönadnám, de sajnos ma jönnek a barátaim hozzánk és együtt meg fogunk nézni ezt a CD-t.*

(14) KM a. *Bocsi, de nem akarok odaadni.*

(15) KM b. *Bocsnát, de nem akarom kölcsönadni azt neked.*

(16) MM b. *Bocsi, ezt nem akarom kölcsönadni.*

A magyar anyanyelvi csoport (57%, 13%-os) elnézésekérési arányai a koreai anyanyelvi értékekkel (43%, 14%) összevetve magasabbak az „a” szituációban és közel megegyezőek a „b” szituációban. A nyelvtanulók (84%, 59%-os gyakorisággal) mind a magyar, mind a koreai anyanyelvi adatközlőkhöz képest gyakrabban éltek elnézésekéréssel. (Maíz-Arévalo [2014, idézi Árvay 2015: 205] kutatásában a gyengébb kompetenciájú nyelvtanulók használták sűrűn elnézésekérést egyet nem értési szituációkban.)

Az **indoklás/magyarázatadás** során a kérést elutasító megindokolja elutasítását. Ez a támogató elem az explicit elutasítás nélküli mondatokban az elutasítás főcselekményeként szolgál (mint például a 12. példamondatban). Relatív gyakorisági értékeihez l. a 4. táblázatot.

4. táblázat: Az indoklás relatív gyakorisága

a			b		
KK	KM	MM	KK	KM	MM
67%	41%	63%	30%	23%	10%

Az „a” szituációban gyakrabban éltek az indoklással a beszélők, s azon belül is a nyelvtanulók az anyanyelvi adatközlőkhöz képest kevésbé alkalmazták ezt

a támogató elemet. (Az anyanyelvi csoportok értékei ebben a szituációban a 67% és 63%-kal megközelítik egymást.) A „b” szituációban a koreai anyanyelvű elutasítók használták a leginkább az indoklást, majd őket követte a nyelvtanulók csoportja, s végül a magyar anyanyelvi adatközlők éltek a legkevésbé az indoklással.

Ígéret esetén a beszélő a CD későbbi átadását ígéri meg a CD-t kérőnek. (Gass és Houck [1999] tanulmányában a késleltetés a három lehetséges elutasítási stratégia egyike a visszautasítás és az alternatíva felajánlása mellett.)

5. táblázat: Az ígéret relatív gyakorisága

a			b		
KK	KM	MM	KK	KM	MM
8%	0%	0%	8%	3%	3%

Az 5. táblázatban látható az ígérek előfordulási gyakorisága a vizsgált anyagban. A koreai anyanyelvűek között az ígérettel élők mindkét szituációban éltek vele. A „b” szituációban egy-egy nyelvtanulói és magyar anyanyelvi ígéret fordult elő, melyek a példák között olvashatók (18. és 19. példa).

- (17) KK a. *미안한데, 오늘 파티가 있어서 안돼. 다음에 빌려줄게.*
Mianhande, oneul patiga isseoseo andwae. Daeume billyeojulge.
 ‘Nagyon sajnálom, holnap lesz egy buli, ezért nem megy/nem tudom [odaadni]. Később kölcsönadom [neked].’
- (18) KM b. *Most nem tudok neked adni, majd máskor!*
- (19) MM b. *Jövő héten odaadom, jó? Mostanában folyton ezt hallgatom.*

A **miért kérdés** koreai anyanyelven és a nyelvtanulók megnyilatkozásaiban jelenik meg, mely alapján feltételezhető a negatív anyanyelvi transzfer. Fokozó elemnek tekinthető – nem enyhíti az elutasítás élet, mintha azt mondaná a beszélő: „fuss még pár kört a kéréseddal”. (Előfordulási gyakorisága megtekinthető a 6. táblázatban.)

- (20) KM b. *Nem. Miért?*
- (21) KK b. *씨디는 왜?? 나중에 빌려줄게.*
Ssidineun wae?? Najunge billyeojulge.
 ‘A CD-t, miért? Később kölcsönadom [neked].’
- (22) KK b. *왜? Wae? ‘Miért?’*

A támogató elemek összegzéseként nézzük meg összefoglaló táblázatukat (6. táblázat).

6. táblázat: A támogató elemek relatív gyakorisága (összefoglaló táblázat)

	a			b		
	KK	KM	MM	KK	KM	MM
megszólítás	0%	0%	0%	0%	4%	5%
felkészítő elem	20%	7%	3%	7%	4%	0%
elnézéskérés	43%	84%	57%	14%	59%	13%
indoklás	67%	41%	63%	30%	23%	10%
ígéret	8%	0%	0%	8%	3%	3%
miért kérdés	4%	0%	0%	10%	3%	0%
egyéb	0%	0%	0%	4%	4%	0%

A szakirodalom alapján nem lehetett besorolni az ugrató választ és az egyfajta visszafizetésnek tekinthető elutasítást, melyre egy-egy példa előfordult a vizsgált anyagban (a 23. és a 24. példa). (A 6., összefoglaló táblázatban az „egyéb” kategóriában reflektálódik előfordulási gyakoriságuk.)

(23) KK b. *만원 Manwon* ‘10.000 won’⁵

(24) KM b. *Nem. A múlt héten te is nem odaadtad!*

Lyu (1992, 1994) kutatásában az indoklás/magyarátadás a leggyakoribb támogató elem mindegyik adatközlői csoportban, a jelen vizsgált anyagban az elnézésekérés fordult elő legtöbbször, viszont adatközlőcsoportonként megnevezve, a koreai anyanyelven megnyilatkozók körében az indoklás volt a leggyakrabban használt támogató elem mindkét szituációban, a magyar anyanyelvűek esetén pedig az „a” szituációban.

4.4. Az indoklások szemantikai-pragmatikai kategorizálása

Az elutasítási stratégiában szereplő indoklások a kért CD-re vonatkoznak, s az alábbi kategóriák szerint csoportosíthatók (7. táblázat): 1. a CD-nek érzelmi értéke van (kincs), fontos a beszélő számára, 2. most/ma van rá szüksége a beszélőnek, 3. nem a beszélőé (például kölcsön kapta valakitől), 4. valamiért nem hozzáférhető, nem használható a CD, például *kölcsönadtam valakinek / (mostanában) nem találok / megsérült* (például *eltörött*).

A 7. táblázatban emellett az egyes kategóriákba tartozó indoklások szubjektív vagy objektív jellege is szerepel.

⁵ A *won* koreai pénznem, 10.000 won = 2.498 HUF [2019. február 20.].

7. táblázat: Az indoklások szemantikai-pragmatikai kategorizálása

	Az indoklások szemantikai-pragmatikai kategóriái:	Szubjektív vagy objektív modalitást képvisel:
1	érzelmi érték	szubjektív
2	most / ma van rá szüksége a beszélőnek	objektív
3	nem a beszélőé	objektív
4	nem hozzáférhető, nem használható	objektív

A következő példák szemléltetik az egyes kategóriákat:

1. kategória:

(25) KM a, b. *Sajnos, de ez az én kincsem.*

(26) KM a. *Bocsánat, azt nagyon fontos nekem.*

(27) MM a. *Bocsi, de nagyon félttem, úgy kaptam és ereklye :D*

2. kategória:

(28) KM a. *Ne haragudj, nagyon szívesen kölcsönadnám, de sajnos ma jönnek a barátaim hozzánk és együtt meg fogunk nézni ezt a CD-t*

3. kategória:

(29) KM a. *Bocsánat, ez a CD nem enyém.*

4. kategória:

(30) KM a. *Bocsánat, de már kölcsönadtam a CD-t valakinek.*

Az első kategóriától az utolsóig haladva a könnyen hihetőtől az egyre kevésbé hihetőig terjed az indoklások szemantikai tartalma (vagy legalábbis a valótlan-ság⁶ egyre nagyobb valószínűséggel feltételezhető). Az egyes kategóriák előfordulási gyakoriságához l. a 8. táblázatot.

8. táblázat: Az indoklások szemantikai-pragmatikai kategóriáinak relatív gyakorisága

	a			b		
	KK	KM	MM	KK	KM	MM
1	4%	26%	18%	4%	17%	5%
2	20%	3%	18%	20%	3%	5%
3	17%	6%	25%	0%	0%	0%
4	20%	3%	3%	13%	0%	5%

⁶ A hazugság pragmatikai megközelítésének egyfajta összefoglalásához l. Chen–Hu–He 2013.

A 8. táblázat szerint az 1. kategória, amely szubjektív indoklásokat tartalmaz, a nyelvtanulók körében volt népszerű az „a” szituációban – legfőképp a koreai anyanyelvi változatokhoz képest, a „b” szituációban pedig mindkét anyanyelvi csoporthoz viszonyítva. (A második szituációban az egyes kategóriák közötti egyenletes eloszlással viszonylag kevés indoklás képviselteti magát a magyar anyanyelvi beszélők részéről.) A nyelvtanulók szubjektív indoklásának preferálása speciális köztesnyelvi stratégiát jelez, vagyis olyan stratégiát, amely anyanyelven nem (vagy kevésbé), viszont a nyelvtanulók esetében jelen van.

Az indoklások vélt valótlanágtartalma alapján a szubjektív indoklások a leginkább hihetőek, s a nyelvtanulók velük éltek elsősorban. Ahogy a 2-es pontban bemutattuk, Lyons (1995) szerint a szubjektív modalitás eszközei az udvariasság elsődleges lehetséges megvalósítói. Mindezek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nyelvtanulók a szubjektív (hihető) indoklásokat preferálják az objektív (s valóság tartalmukban megkérdőjelezhető) indoklások helyett, Lyons gondolata pedig a szubjektív indoklásokhoz hozzákapcsolja azok nagy valószínűséggel udvarias megítélését, vagyis ezen gondolatmenet alapján a nyelvtanulók elutasításukat udvarias céllal fejezik ki szubjektív indoklással. Glahn (1981, idézi Thomas 1983: 106) szerint a nyelvtanulók és célnyelvi beszédpartnerük között aszimmetrikus hatalmi helyzet fedezhető fel, mely során a nyelvtanulók hátrányos helyzetüket próbálják kompenzálni, s az előttük levő (anyanyelvi és célnyelvi) mintákhoz képest udvariasabb formában nyilvánulnak meg.

5. A támogató elem nélküli elutasítás

Kutatásunk szempontjából fontos szereppel bírnak azon elutasítási stratégiák, ahol nem kapcsolódik támogató elem a főcselekményhez. Tekintsük meg a 9. táblázatban ezen megnyilatkozások előfordulási gyakoriságát!

9. táblázat: A támogató elem nélküli elutasítások relatív gyakorisága

a			b		
KK	KM	MM	KK	KM	MM
13%	4%	7%	63%	16%	27%

Az „a” szituációban mindhárom adatközlői csoport esetén alacsonyak az előfordulási értékek, míg a „b” szituációban koreai anyanyelven magas (63%) a stratégia relatív gyakorisága, a nyelvtanulók között jóval alacsonyabb volt ugyanez az érték (16%), ami nem közelítette meg a magyar anyanyelvi előfordulást (27%).

(31) KK b. *안된다. Andoenda.* ‘Nem megy/tudom.’

(32) KM b. *Nem.*

Lyuh (1992) kutatási eredményei azt mutatták, hogy a támogató elem nélküli elutasítás ritka koreai beszélők esetén az amerikai angol nyelvhasználathoz viszonyítva. Jelen vizsgálatunkban azt láttuk, hogy a magyar anyanyelvi adatközlőkhöz képest a koreai anyanyelven megnyilatkozók gyakrabban éltek a vizsgált formával, míg a nyelvtanulók mindkét kontrollcsoporthoz képest kevésbé alkalmazták azt.

Összegzés

A nyelvtanulói produktumok kontrollcsoportokkal való összevetése alapján a vizsgált kutatási pontokban a következő megfigyeléseket lehetett tenni. 1. Az elutasítási stratégiában koreai anyanyelvűek esetében (vagyis a koreai L1 és a nyelvtanulói csoportban) az indoklás/magyarátadás támogató eleme megelőzi az explicit elutasítást, s így a beszélő több felkészülési lehetőséget nyújt a hallgató számára az elutasítás fogadására. 2. A kontextuális tényezők alapján a nyelvtanulók tanulótarssal szemben kevésbé éltek explicit elutasítással, míg fiatalabb családtaggal – a kontrollcsoportokban megfigyeltékhez képest – nagyobb mértékben alkalmazták ezt a stratégiát. 3. A legnépszerűbb támogató elem a nyelvtanulók körében az elnézésérés volt, míg koreai anyanyelven az indoklást lehetett ebben a szerepben megfigyelni mindkét szituációban, a magyar anyanyelvűek esetén pedig az „a” szituációban. 4. Az indoklások terén a nyelvtanulók a szubjektív, míg az anyanyelven adatot közlők az objektív indoklásokat részesítették előnyben. A szubjektív indoklások az objektívekhez képest hihetőbbnek tekinthetők. Lyons (1995) szerint a szubjektív (s egyúttal hihetőbb) indoklásokat a másik fél nagy eséllyel udvariasabbnak értékelheti, vagyis a nyelvtanulóknak egyfajta speciális stratégiája, hogy szubjektív indoklással éljenek, s Lyons alapján ez az udvariasság felé viszi megnyilatkozásukat, vagyis feltételezhetően nem változtatja meg a másik féllel a beszélő kapcsolatát, illetve javíthat rajta (Goffman 1967, Lakoff 1973, Leech 1983, az udvariassági elméletek rövid összefoglalását l. Sitkei 2018a: 72). 5. A támogató elem nélküli elutasítások terén a nyelvtanulók megközelítik a célnyelvi előfordulási gyakoriságot, anyanyelvűkhöz képest kevésbé élve ezzel a stratégiával.

Az első megfigyelés lehetséges negatív anyanyelvi transferről árulkodik (vagyis a nyelvtanulói produktum a koreai anyanyelvi megnyilatkozások adott jellegzetességét tartalmazza, míg az célnyelven nem tekinthető tipikus vonásnak), az 5. pont esetén a célnyelvi normához közelít a megfigyelt nyelvtanulói produktumjellemző (s egyúttal eltér a koreai anyanyelvitől), míg a többi vizsgált pontban (2-3-4.) különböznek a nyelvtanulók megnyilatkozásai az adott jellegzetesség terén a kontrollcsoportokhoz képest, vagyis speciális köztesnyelvi stratégiáknak lehetünk szemtanúi. Az egyes szituációkat adott

kontextuális tényezőkombináció jellemezte, melyhez aktuálisan a beszélőknek – anyanyelvükön túl – nyelvtanulói vagy anyanyelvi beszélői státuszuk adódott hozzá további kontextuális tényezőként, mindez alapján a speciális köztesnyelvi stratégiák megjelenése a nyelvtanulói státuszhoz köthető, vagyis a beszélők nyelvtanulói volta meghatározó szerepet játszik ezen stratégiák alkalmazásában.

A nyelvtanulóknak egy adott nyelv tanulása során ritkán van lehetőségük az elutasítást gyakorolni (Bardovi-Harlig 2001, Kim–Hall 2002, Kang 2013), s a célnyelvi normát elsajátítani. Részben ezen okból, másfelől egy feltételezett általános célnyelvi szociopragmatikai ismerethiány (Árvay 2015: 187) miatt igyekeznek a biztonságra törekedni, például kerülnek az explicit elutasítási (tag)mondatot a stratégiában (Tarone [1983] az óvatos nyelvhasználati módot említi releváns speciális köztesnyelvi stratégiaként, amely során a nyelvtanuló olyan nyelvi formával él, mellyel biztosnak érzi, hogy nem követ el hibát).

Jövőbeni kutatási feladat a köztesnyelvi elutasítások magyar anyanyelvű személyek általi értékelése udvariassági szempontból. Ha egy nyelvtanulói megnyilatkozás valamilyen szempontból eltér a normától (például szubjektív indoklással él objektív helyett), már ezen eltérés, nem megfeleléség miatt csökkenhet a nyelvtanulói produktum célnyelvi udvariassági megítélése (l. még Sitkei 2018b), ugyanis Eelen (2001) szerint a nyelvhasználói értékelés elsődlegesen számít abban, hogy mit tekinthetünk udvariasnak.

Hivatkozások

- Allen, James Frederick – Charles Raymond Perrault 1980. Analyzing intention in utterances. *Artificial Intelligence* 15: 143–178.
- Andreevskaia, Alina – Nancy Ide 2007. *Sentiment and subjectivity analysis*. <http://european.info.uaic.ro/html/profs/materials/Ide.pdf> (2019. február 24.).
- Árvay Anett 2015. Az interkulturális pragmatika szerepe a magyar mint idegen nyelv oktatásában. In Bódog Alexa – Csatár Péter – Németh T. Enikő – Vecsey Zoltán (szerk.) *Használat és hatás: újabb eredmények a magyarországi pragmatikai kutatásokban. Pragmatika 4*. Budapest, Loisir, 187–223.
- Austin, John Langshaw 1962. *How to do things with words*. Oxford, Clarendon.
- Bahtyin, Mihail M. [1952/1953] 1986. A beszéd műfajai. In Mihail M. Bahtyin A *beszéd és a valóság. Filozófiai és beszédelméleti írások*. Budapest, Gondolat, 357–418.
- Bándli Judit – Maróti Orsolya 2003. Kultúra és nyelvi viselkedés. Japán diákok kérései és visszautasítási stratégiái magyar nyelven. *Hungarológiai Évkönyv* 4(1): 137–152.
- Bardovi-Harlig, Kathleen 2001. Evaluating the empirical evidence: grounds for instruction in pragmatics. In Kenneth R. Rose – Gabriele Kasper (eds.) *Pragmatics in Language Teaching*. Cambridge, Cambridge University Press, 13–32.

- Bardovi-Harlig, Kathleen – Beverly S. Hartford 1991. Saying "no" in English: Native and nonnative rejections. In Lawrence F. Bouton – Yamuna Kachru (eds.) *Pragmatics and Language Learning, Vol. 2*. Urbana-Champaign, DEIL, University of Illinois, 41–57.
- Beebe, Leslie M. – Tomoko Takahashi – Robin Uliss-Weltz 1990. Pragmatic transfer in ESL refusals. In Robin C. Scarcellan – Elaine S. Andersen – Stephen D. Krashen (eds.) *Developing communicative competence in a second language*. New York, Newbury House, 55–73.
- Blum-Kulka, Shoshana 1985. Modifiers as Indicating Devices: The Case of Requests. *Theoretical Linguistics* 12(1): 213–230.
- Blum-Kulka, Shoshana – Elite Olshtain 1984. Requests and apologies: A cross-cultural study of speech act realization patterns (CCSARP). *Applied Linguistics* 5(3): 196–213.
- Brown, Penelope – Stephen C. Levinson 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Chen, Xia – Ye, Lei – Yanyin Zhang 1995. Refusing in Chinese. In Gabriele Kasper (ed.) *Pragmatics of Chinese as native and target language*. Honolulu, Second Language Teaching & Curriculum Center, University of Hawaii at Manoa, 119–166.
- Chen, Rong – Chunmei Hu – Lin He 2013. Lying between English and Chinese: An intercultural comparative study. *Intercultural Pragmatics* 10(3): 375–401.
- Cho Okhwa Anna 2015. *Diskurzusok összehasonlítása kulturális szempontok alapján. A visszautasítás beszédaktusának vizsgálata a koreai és a magyar nyelvben* (Alapszakos szakdolgozat). Budapest, ELTE BTK, Magyar alapszak.
- Domonkosi Ágnes – Kuna Ágnes 2015. A tetszikelés szociokulturális értéke. A tetszikelő kapcsolattartási stílus szerepe az orvos-beteg kommunikációban. *Magyar Nyelvőr* 139(1): 39–63.
- Eelen, Gino 2001. *A critique of politeness theories*. Manchester, St. Jerome Publishing.
- García, Carmen 2007. ‘Ché, mirá, vos sabés que no no voy a poder’: How Argentineans refuse an invitation. *Hispania: A Journal Devoted to the Teaching of Spanish and Portuguese* 90(3): 551–564.
- Gass, Susan M. – Noël Houck 1999. *Interlanguage refusals: A cross cultural study of Japanese–English*. Berlin, Mouton de Gruyter.
- Glahn, Esther 1981. Discourse Analysis and Language Learning. Paper presented at the AILA '81. Lund, Sweden, 9–14 August.
- Goffman, Erving 1967. *Interaction ritual: essays on face-to-face behavior*. Chicago, Aldine Publishing Company.
- Gordon, David – George Lakoff 1975. Conversational Postulates. In Peter Cole – Jerry L. Morgan (eds.) *Syntax and Semantics 3: Speech acts*. New York, Academic Press, 83–106.
- Halliday, Michael – Alexander Kirkwood 1970. Functional diversity in language as seen from a consideration of modality and mood in English. *Foundations of Language* 6(3): 322–361.

- Halliday, Michael – Alexander Kirkwood 1976. The form of a functional grammar. In Gunther R. Kress (ed.) *System and function in language*. Oxford, Oxford University Press, 7–25.
- Jeon, Na-Yeong 1999. {–나 보다/–르 모양이다/–르 것 같다/–르 것이다/–겠다}의 의미기능」 [The semantic functions of -na boda/-l moyang ida/-l geot gatda/-l geos ida/-gessda]. *말* [Language] **23**(24): 169–185. (Yonsei University, Institute of Language Research and Education, Korean Language Institute.)
- Lyons, John 1977. *Semantics*. Vol. 2. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lyons, John 1995. *Linguistic semantics: An introduction*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Isaacs, Ellen A. – Herbert Herb Clark 1990. Ostensible invitations. *Language in Society* **19**(4): 493–509.
- Kang, Hyeon Sook 2013. Korean learners' indirectness in English refusal performance. *Journal of the Korea English Education Society* **12**(3): 213–235.
- Kiefer Ferenc 1983. A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról. In RácZ Endre – Szathmári István (szerk.) *Tanulmányok a mai magyar nyelv köréből*. Budapest, Tankönyvkiadó, 203–230.
- Kim, Daejin – Joan Kelly Hall 2002. The role of an interactive book reading program in the development of second language pragmatic competence. *The Modern Language Journal* **86**: 332–348.
- Kim, Nam Gook 2009. A study of the speech act of refusal of Korean EFL learners. *The Jungang Journal of English Language and Literature (영어영문학연구)* **51**(4): 83–112.
- Kwon, Jihyun 2004. Expressing refusals in Korean and in American English. *Multilingua* **23**(4): 339–364.
- Lakoff, Robin Tolmach 1973. The logic of politeness: or, minding your p's and q's. In Claudia Corum – Cedric Thomas Smith-Stark – Anne Weiser (eds.) *Proceedings of the ninth regional meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago, Chicago Linguistic Society, 292–305.
- Leech, Geoffrey Neil 1983. *Principles of Pragmatics*. London, Longman.
- Lyuh, Inook 1992. *The art of refusal: Comparison of Korean and American cultures* (Unpublished doctoral dissertation). Bloomington, Indiana University.
- Lyuh, Inook 1994. A Comparison of Korean and American Refusal Strategies. *English Teaching (영어교육)* **49**(12): 221–251.
- Maíz-Arévalo, Carmen 2014. Expressing disagreement in English as a lingua franca: Whose pragmatic rules? *Intercultural Pragmatics* **11**(2): 199–224.
- Majzer Mónika 1999. *A kérés pragmatikai szempontú vizsgálata* (Szakdolgozat). Budapest, ELTE BTK, MID tanszék, MID szak.
- Min, Sujung 2013. A study on Korean EFL learners' refusal strategies with implication for interlanguage pragmatics. *Modern Studies in English Language & Literature (현대영어영문학)* **57**(1): 353–376.

- Murphy, Beth – Joyce Neu 1996. My grade's too low: The speech act set of complaining. In Susan M. Gass – Joyce Neu (eds.) *Speech acts across cultures: Challenges to communication in a second language*. Berlin, Mouton de Gruyter, 191–216.
- Reichenbach, Hans 1947. *Elements of symbolic logic*. New York, Macmillan.
- Salazar-Campillo, Patricia 2009. Refusal strategies: A proposal from a sociopragmatic approach. *RAEL: Revista Electronica De Linguica Aplicada* 8: 139–150.
- Searle, John Rogers 1965. What is a speech act? In John Rogers Searle (ed.) 1971. *The philosophy of language*. Oxford, Oxford University Press, 39–53.
- Selinker, Larry 1972. Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics* 10: 209–231.
- Spencer-Oatey, Helen 2000. Introduction: Language, culture and rapport management. In Helen Spencer-Oatey (ed.) *Culturally speaking: Managing rapport through talk across cultures*. London, Continuum, 1–8.
- Szécsényi István 2010. A kapcsolattartás és udvariasság nyelvi eszközei az EU német nyelvű leveleiben. In Navracscics Judit (szerk.) *Nyelv, beszéd, írás. Pszicholingvisztikai tanulmányok I*. Budapest, Tinta, 209–214.
- Sitkei Dóra 2017. Magyarul tanuló lengyel hallgatók köztesnyelvről különböző beszédaktusokban. In Ludányi Zsófia (szerk.) *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2017: XI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 148–160. http://www.nytud.hu/alknyelvdok17/proceedings/Sitkei_Dora.pdf
- Sitkei Dóra 2018a. Köztesnyelvi udvariassági választások a kérés beszédaktusában. In Ludányi Zsófia – Krepesz Valéria – Grácz Tekla Etelka (szerk.) *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2018: XII. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 70–81. http://www.nytud.hu/alknyelvdok18/proceedings/Sitkei_ANyD2018.pdf
- Sitkei Dóra 2018b. Magyarul tanuló japán hallgatók kérési megnyilatkozásainak célnyelvi udvariassági értékelése. *20. Élőnyelvi Konferencia*. Budapest, KGRE BTK, augusztus 30 – szeptember 1.
- Szili Katalin 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest, Tinta.
- Tarone, Elaine 1983. On the Variability of Interlanguage Systems. *Applied Linguistics* 4(2): 142–163.
- Thomas, Jenny 1983. Cross-Cultural Pragmatic Failure. *Applied Linguistics* 4(2): 91–112.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása. In Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest, ELTE, 19–51.
- Wiebe, Janyce 2000. Learning Subjective Adjectives from Corpora. *Proc. 17th National Conference on Artificial Intelligence (AAAI-2000)*. Austin, Texas, July 2000. <https://people.cs.pitt.edu/~wiebe/pubs/aaai00/> (2019. február 24.).

- Wiebe, Janyce – Ellen Riloff 2005. Creating Subjective and Objective Sentence Classifiers from Unannotated Texts. In Anke Schmid (ed.): *CICLing-05. Proceedings of the 6th international conference on Computational Linguistics and Intelligent Text Processing*, 486–497.
- Wiebe, Janyce – Theresa Wilson – Rebecca F. Bruce – Matthew Bell – Melanie Martin 2004. Learning Subjective Language. *Computational Linguistics* **30**(3): 277–308.

ÉRVEK A MAGYAR VONATKOZÓ MELLÉKMONDATOK PÁROSÍTÁSOS ELEMZÉSE MELLETT

Tóth Bálint

Bevezetés

Jelen tanulmány elsődleges célja bemutatni, hogy a magyar lexikális fejű vonatkozó mellékmondatok (LFVM) kizárólag az úgynevezett *Párosításos* (*Matching*) elemzéssel (Salzmann 2006, 2017, Sauerland 2003, Citko 2001) kezelhetők megfelelően. Ezt az állítást rekonstrukciós adatokkal (kötéselvi adatok, névmási változókötés, kvantorhatókörü rekonstrukció, stb.), valamint a vonatkozó névmás és a főnévi fej morfológiai esetének viszonyával fogom alátámasztani. Megvizsgálók egy különleges vonatkozó szerkezetet is, melynek tulajdonságai szintén a fenti állítás mellett érvelnek. Az itt bemutatott konkrét Párosításos elemzés képes kezelni a vonatkozó mellékmondatok elemzéseinek egy fontos elméleti problémáját, a szintaktikai előretékintést (look-ahead) is, azáltal, hogy Késői Kírást (Late Spellout) használ, ami szintaktikai/szemantikai egyezés mellett lehetővé teszi egy lexikális NP vonatkozó névmásként való kiejtését mozgatus után. A tanulmány fontos elméleti konklúziója, hogy az *Emeléses* (Raising) elemzés nem alkalmazható kizárólagosan minden nyelvre (ahogy például Sportiche (2017) állítja) amit a különféle nyelvcsaládokba tartozó nyelvek (zurichi német (Salzmann 2006), felső-szorb (Pankau 2005)) párosításos elemzése mellett érvelő tanulmányok számának növekedése is mutat.

Az 1. fejezetben röviden bemutatom a Párosításos és az Emeléses elemzések közti alapvető különbségeket, előnyeikkel és hátrányaikkal egyetemben. A 2. fejezet bemutatja azokat az empirikus adatokat, melyeket a magyar vonatkozó mellékmondatok bármely adekvát elemzésének magyaráznia kell, és egyúttal rámutat, hogy ezek egy része az Emeléses elemzésben nem levelezhető. A 3. fejezet felvázol egy lehetséges Párosításos elemzést, mely kompatibilis a bemutatott adatokkal, az utolsó rész pedig összefoglalja a tanulmány központi állításait, és szélesebb körű következményeit a szintaxiselmélet számára.

1. Elméleti bevezető

Hosszú ideje megválaszolatlan kérdés a vonatkozó szerkezetek szakirodalmában, hogy a vonatkozó mellékmondat lexikális feje (*a fiú* az (1)-es példában) a beágyazott CP-n belülről származik, vagy Külső Egyesítéssel (*External Merge*) csatlakozik a szerkezethez. Konkrétabban a kérdés az, hogy az alábbi (1)-es példában a legmélyebben beágyazott, *i1* indexet viselő elem mozgatóssal kerül-e az *i2*-vel, majd onnan az *i3*-mal jelölt pozícióba, vagy az *i1* pozícióból mozgatóssal kerül az *i2* pozícióba, míg az *i3* pozícióval csak koindexálás útján kerül szintaktikai kapcsolatba.

(1) [_{DP} a [_{NP} fiú]_{i3}, [_{CP} aki]_{i2} [_{TP} szereti Marit ___]_{i1}]]]¹

Az első megközelítés (az úgynevezett Emeléses elemzés) egyetlen mozgatóssal láncot tételez fel a szerkezetben, és a következő (vagy ahhoz hasonló) szerkezetet tulajdonítja neki (pl. Kayne 1994):

(2) a [_{CP} [_{DP} [könyv]_j [_{D'} amelyiket ___]_j] [_C [_{TOPP} János kedveli ___]]]

A második megközelítés ezzel szemben két lánc létét tételezi fel: egy mozgatóssal lánc (*i1-i2*), és egy koindexálás, majd visszakereshetőség/azonosság melletti törlés által létrehozott lánc (*i3-i1/i2*):

(3) a [_{NP}[_{NP} könyv]_i] [_{CP}[amelyik(et) könyvet]_i] [_C [_{TOPP}János kedveli ___]]]

Mind az Emeléses, mint a Párosításos elemzésnek számos különböző implementációja megtalálható a szakirodalomban, és mindegyiküknek megvannak a maga előnyei és hátrányai. A szükségtelen részleteket mellőzve itt csak annyit említünk meg, hogy a standard Kayne-féle (1994) Emeléses elemzés komoly problémákba ütközik az extrapozíciós jelenségek, és az esetjelenségek magyarázatában (de lásd: Bianchi 1999). A Párosításos elemzések ezzel szemben általában nehezen magyarázzák a kötelező esetegyezést és a kötelező szintaktikai rekonstrukciót.

A szakirodalomban a szerzők jobbára rekonstrukciós adatokkal érvelnek a fenti megközelítések mellett, illetve ellen. Ennek során azt vizsgálják, van-e olyan szerkezet, ahol a külső lexikális fej (*i3* az (1)-ben) kötelezően, vagy opcionálisan a legmélyebb nyom (*i1*) helyén értelmeződik. Ha a rekonstrukció megengedett, bizonyítékunk van arra, hogy a vonatkozó mellékmondat

¹ A magyar vP szerkezetét hierarchikusnak tételezem fel, ahogy a tanulmány későbbi fejezeteiben látni is fogjuk. Ennek kifejtésétől ezekben a példákban az átláthatóság okán, és hogy ne kelljen magunkat egyetlen konkrét elemzés mellett sem elkötelezni, egyelőre eltekintek.

lexikális fejének (=i1) van valamiféle reprezentciója a beágyazott CP-n belül (=i3), máskülönben nem lenne ott értelmezhető.

Az általánosan elfogadott másolásos mozgatóelméleten (Chomsky 1995) belül a rekonstruálhatóság azt jelentén az Emeléses elemzés számára, hogy mozgató viszony áll fenn a beágyazott CP-n belüli nyom, és a külső főnévi kifejezés felszíni pozíciója között. Ezen a ponton fontos megjegyeznünk, hogy a vonatkozó mellékmondatokkal kapcsolatos elméletek általában két iskolára oszthatóak: Az egyik iskola (Sauerland 2003, Sichel 2015) azt tartja, hogy mind az Emeléses, mint a Párosításos levezetés elérhető minden nyelvben, és hogy több tényezőtől függ, egy adott szerkezet melyik levezetéssel jön létre. A másik iskola (Kayne 1994, illetve Sportiche 2017) azt állítja, hogy kizárólag az Emeléses deriváció érhető el minden nyelv számára, Párosítás pedig nem létezik.² Jelen tanulmány azt az álláspontot képviseli, hogy mindkét deriváció – elméletben – elérhető a nyelvek számára, és az egyes nyelvek parametrikusan választhatnak közöttük. Kiindulási pontom az, hogy egy megfelelően megszorított, „összeomlás-mentes” (*crash-proof*: Frampton and Gutmann 2002) szintaxisban a kettős derivációk (Sauerland 2003/Sichel 2015) léte nemkívánatos feltevés, de elegendő adat hiányában a jelen tanulmány nem tesz arról állítást, valóban van-e olyan nyelv, ami mindkét levezetést használhatja, eltérő szintaktikai kontextusban.

Fontos megemlítenünk azt is, hogy noha a magyar nyelvre nem létezik (általám ismert) Emeléses elemzés, azt gondolom, rendkívül fontos expliciten érvelni amellett, hogy az univerzalista álláspont, amely az utóbbi években felütötte a fejét a szakirodalomban, és amely szerint kizárólag Emeléses elemzés létezik, (Sportiche 2017, de Vries 2005) empirikusan tarthatatlan. Ebben lesznek segítségünkre a magyar adatok a tanulmány hátralévő részében. A következő fejezetben megvizsgálunk egy sor magyar mondattani jelenséget, és megnézzük, van-e bármi okunk azt feltételezni, hogy a külső főnévi fej mozgatóval kerül a felszíni pozíciójába. Megvizsgáljuk azt is,

² Logikailag lehetséges az az álláspont is, hogy minden nyelvben kizárólag Párosítás van, az Emelés pedig elérhetetlen. Nem tudok olyan szerzőről, aki ezt kategorikusan kijelentené, bár Salzmann (2017) felveti a lehetőségét, azzal a kitételrel, hogy több adatra van szükség a végső konklúzióhoz. Annak, hogy a „csak párosítás” lehetőség jellemzően nem merül fel, az az oka, hogy ez az elemzés nehezen tudja kezelni a kötelező rekonstrukciót, ami az emeléses elemzés esetében automatikusan megoldott. Mivel a szakirodalomban vizsgált nyelvek többség valamilyen formában mutat legalább opcionális rekonstrukciót, nyilvánvalóan egyszerűbb a kivételt középső nyelvekre (német, magyar) bevezetni valamiféle segédhipotézist, mint az eleve problémásabb párosításos elemzéssel dolgozni.

van-e az empirikus érvek mellett (meta)elméleti okunk arra, hogy egyik vagy másik elemzést részesítsük előnyben.

2. Az empirikus tények

Ebben a fejezetben sorra vesszük azokat az empirikus tényeket, melyek alapján megpróbálhatunk állást foglalni abban a kérdésben, hogy a magyar lexikális fejű vonatkozó mellékmondatok egy mellékmondaton belüli összetevő emelésével, vagy egy összetevő Külső Egyesítésével (External Merge) épülnek fel. Először alapvető rekonstrukciós tényeket vizsgálunk, majd rátérünk a nem kötelező esetegyezésre, és a „kétfejű” vonatkozó mellékmondatokra.

2.1. Rekonstrukciós adatok

2.1.1. A-kötéselvi rekonstrukció

A jól ismert A-kötéselv (Chomsky 1986) azt mondja ki, hogy egy anaforának kötelezően kötve kell lennie a saját lokális tartományában, máskülönben a mondat agrammatikus lesz. Ez azt jelenti, hogy egy, a vonatkozó mellékmondat fején belüli anaforát csak akkor köthet vonatkozó mellékmondaton belüli referenciális kifejezés, ha a fej rekonstruálható a beágyazott CP-be, konkrétan az *i* indexszel jelölt argumentumpozícióba:

(4) *Péter látta [egymás könyveit]_i, amit a lányok_i elolvastak _____i

A (4)-es példa teljes elfogadhatatlansága azt mutatja, hogy a magyarban lehetetlen vonatkozó mellékmondatban a rekonstrukció az anaforák kötéséhez. Érdeemes felfigyelnünk arra, hogy a magyarban a nem-argumentum (A') mozgások általánosságban rekonstruálhatóak. A topikalizált (5a), vagy fókuszmozgatóson átesett (5b) DP-k számára teljesen elérhető a rekonstruált olvasat:

(5) a. [Egymás könyveit]_i elolvasták a lányok _____i
b. [EGYMÁS KÖNYVEIT]_i olvasták el a lányok _____i

Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az anaforakötéshez történő rekonstrukció elérhetetlensége a (4)-es példában nem a magyar nem-argumentum mozgatók, hanem a vonatkozó mellékmondatok sajátossága.³

2.1.2. Rekonstrukció névmási változókötéshez

A névmási változókötéssel kapcsolatos adatok szintén segíthetnek megállapítani, történik-e rekonstrukció. Amennyiben a rekonstrukció elérhető, azt várjuk, hogy a vonatkozó mellékmondat lexikális fejébe ágyazott névmás felett hatókört vehet, és disztribuíthat egy strukturálisan lejjebb (a beágyazott CP-ben) elhelyezkedő kvantor, ami k-vezérli a j indexet viselő nyomot a mellékmondat belsejében. Lássuk, valóban így van-e a magyarban:

³ Vizsgáljuk meg a következő mondatot:

- (i) % [_{CP} Láttad *pro* [_{DEMP} azt [_{DP} az [_{NP} önmagáról_i készített fotót]_j, [_{CP} amit [_{TOP} Péter_i [_{PREDP} feltöltött facebookra _{-j}]]]]]]?

A legtöbb magyar anyanyelvű beszélő számára az (i) példában a koreferens olvasat elérhetősége azt mutatja, hogy potenciálisan elérhető rekonstrukció a szerkezetben. Az ehhez hasonló A-kötéselvi adatok azonban nem jelentenek érvet az Emeléses elemzés mellett, mert a kép-NP-kről (Picture NP/PNP) tudjuk, hogy számos nyelvben tartalmaznak egy fonológiailag nem realizált birtokos névmást, ami lokálisan kötheti az anaforát valódi, szintaktikai rekonstrukció hiányában is (Chomsky 1986, Davies and Dubinsky 2003):

- (ii) % [_{CP} Láttad *pro* [_{DP} PRO_i [_{DEMP} azt [_{DP} az [_{NP} önmagáról_i készített fotót]_j, [_{CP} amit [_{TOP} Péter_i [_{PREDP} feltöltött facebookra _{___j}]]]]]]?

A fentiek miatt a kép-NP-k relevanciáját az A-kötéselvi adatok vizsgálatában több alkalommal is kétségbe vonták a szakirodalomban. Ezért a továbbiakban mi is egyértelműbb diagnosztikai jelenségekre koncentrálunk, mint a névmási változókötés, vagy a C-kötéselvi rekonstrukció.

- (6) *_{[CP Láttad pro [[_{DP} azt a képet róla_i], [_{CP} amiről [mindenki_i azt mondta, hogy kedveli ___j]]]]]?}

A *róla* névmás kötött olvasatának (minden *p* személy esetében láttam azt a *q* képet *p*-ről, amiről *p* azt mondta, hogy kedveli) elérhetetlensége azt mutatja, hogy a teljes *azt a képet róla* DP nem rekonstruálható a beágyazott CP-be, hiszen ha az lenne, elérhető lenne számára a kötött olvasat.⁴

2.1.3. C-kötéselvi rekonstrukció

A C-kötéselv azt mondja ki, hogy egy referenciális kifejezést nem k-vezérelhet koreferens főnévi kifejezés, sem a lokális tartományán belül, sem azon kívül (Chomsky 1986). Számunkra ezek a példák azért relevánsak, mert ha a vonatkozó mellékmondat lexikális főnévi feje rekonstruálható a beágyazott CP-be, azt várnánk, hogy a lexikális fejbe ágyazott referenciális kifejezés sérteni fogja a C-kötéselvet, amennyiben van a beágyazott CP-ben olyan koreferens névmás, mely k-vezérli a lexikális főnévi fej nyomát. Az adatok viszont azt mutatják, hogy a C-kötéselv nem sérül, hiszen az ilyen mondatok grammatikusak (7).

- (7) [_{CP}Láttad [[_{DP} azt a Péterrel_i készített interjút]_j],[_{CP} amit pro_i kitett a Facebookra ___j]]]?

Gyakran említett érv (Lebeaux 1991, 2009), hogy az ilyen esetekben a főnévi fej melletti (adjunktumszerű) összetevők (*Péterrel készített*) az elmozdított DP-ben azért nem rekonstruálhatóak, mert Késői Egyesítéssel (Late Merge) kerülnek a szerkezetbe, miután a DP már mozgásra került, így nekik nincs nyomuk az eredeti kiindulási helyen (___j). A magyarban ezzel szemben azt

⁴ Az (i)-hez hasonló példák első ránézésre ellentmondanak ennek a megfigyelésnek:

(i) [_{DP} Az *pro* életének az a része]_j, [_{CP} amiről [senki nem beszél ___j]] ...

Az (i) mondat grammatikus, és megengedi azt az olvasatot, mely minden *p* személyhez *p* életének azt a *q* részét rendeli, mely időszakról *p* nem beszél.

Fontos megemlítenünk, hogy ezekben az esetekben kizárólag funkcionális olvasat (Chierchia 1993, Engdahl 1986) érhető el, ami annyit tesz, hogy a DP által denotált függvény minden individuumhoz intenzionálisan rendeli ugyanazt a periódust, például a gyermekkorukat, vagy a válásuk előtti időszakot. A pár-lista olvasat, melyhez valódi, szintaktikai változókötés lenne szükséges, (i)-ben sem elérhető. Levonhatjuk tehát a következtetést, hogy a névmási változókötéssel kapcsolatos adatok szintén nem szolgáltatnak bizonyítékot arra vonatkozóan, hogy a magyarban valaha is elérhető lenne a rekonstrukció vonatkozó mellékmondatokon belül.

látjuk, hogy a kép-NP-kbe ágyazott referenciális kifejezések igenis C-elvet sértenek nem vonatkozó mondatokban, ha koreferens *pro* k-vezérli őket (8a), de a mondat legalábbis degradált a nem koreferens olvasathoz (8b) képest:

- (8) a. */?? [_{CP} [_{DP} Melyik Péterrel_i készített interjúból]_j [_{PREDP} gondolod,
[_{CP} hogy ki kellene *pro*_i tennie egy részletet ___j FB-re]]]?
b. [_{CP} [_{DP} Melyik Péterrel_i készített interjúból]_j [_{PREDP} gondolod,
[_{CP} hogy ki kellene *pro*_k tennünk egy részletet ___j FB-re]]]?

Ez a kontraszt azt mutatja, hogy a *Péterrel készített* igeneves kifejezés nem kerülhet a szerkezetbe késői egyesítéssel, hiszen nyoma van a beágyazott CP-n belül. A vonatkozó mellékmondatot tartalmazó esetben (7) a koreferens olvasat engedélyezett, ami azt mutatja, hogy ebben az esetben nem történhet rekonstrukció. Ezek a tények együttesen arra engednek következtetni, hogy a rekonstruált olvasat elérhetetlensége a vonatkozó mellékmondatok szerkezeti tulajdonságaiból ered. Ugyanazt a mintázatot látjuk, mint az A-kötéselvvvel kapcsolatban: a rekonstrukció elérhető más, nem-argumentum mozgatók (kérdőszó-mozgató, topikalizáció, fókuszmozgató) esetében, de elérhetetlen a vonatkozó mellékmondatokban.

2.1.4. Hatóköri adatok

A számnevek és univerzális kvantorok relatív hatóköre ugyanezt a fent megfigyelt kötelező anti-rekonstrukciót mutatja. A (9a) példában olvasható angol példa többértelmű a két kvantor hatókörét illetően, míg a magyar példában (9b) az univerzális kvantor számára elérhetetlen az inverz tág hatókörű olvasat (minden *p* doktor esetében felhívtam azt a két-két beteget, akiket *p* megvizsgált):⁵

- (9) a. I called the two patients that every doctor examined $2 > \forall \checkmark / \forall > 2 \checkmark$
b. [_{CP} Felhívtam [_{DP} a két beteget_i,
[_{CP} akiket minden orvos megvizsgált ___i]]] $2 > \forall \checkmark / * \forall > 2$

Mivel az *a két beteget* számneves kifejezés a felszínen tágabb hatókört vesz, mint a *minden* univerzális kvantor, gyakorlatilag két mód van rá, hogy az univerzális kvantor inverz tág hatóköre előállhasson. Vagy az univerzális kvantor mozog fedetten (tehát a fonológiai komponens számára már nem

⁵ A hatóköri adatok megítélésével, valamint az angol és a magyar nyelvek rekonstrukciós lehetőségeinek összehasonlító vizsgálatával kapcsolatban az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával **ÚNKP-18-3-I-PPKE-81** pályázati számon folyik jelenleg is kísérletes kutatás, melynek eredményei az itt leírtakat támaszthatják alá empirikus alapon.

látható módon) a számneves kifejezés fölé, vagy a számneves kifejezés rekonstruál a vonatkozó mellékmondat belsejébe, az univerzális kvantor felszíni hatóköre alá. Az első lehetőség független okokból kizárt, mivel jól ismert tény (Szabolcsi 2010), hogy az univerzális kvantorok maximális disztributív hatóköre szigorúan a saját időjeles tagmondatuknak felel meg. Az tehát, hogy az inverz hatóköri olvasat a (9b) példában nem elérhető, azt mutatja, hogy a második lehetőség is kizárt ebben az esetben: nem történt rekonstrukció.

Potenciális ellenérv, hogy a fenti példában a vonatkozó mellékmondat lexikális feje határozott (*a két beteget*), és mint olyan, könnyen váltja ki a legtagabb hatókörű olvasatot a hozzá tartozó egzisztenciális előfeltevés miatt. Ezt az érvet azonban könnyen cáfolhatjuk, ha megvizsgáljuk, mi történik, ha a mellékmondat főnévi feje határozatlan, melyhez nem tartozik egzisztenciális előfeltevés:

(10) Az asszisztens keres két beteget, akiket minden orvos megvizsgálhat.

Mivel a *keres*-hez hasonló intenzionális igék a *de dicto* olvasatukban nem társítanak egzisztenciális előfeltevést a nemspecifikus belső argumentumukhoz (Cooper 1983), biztonsággal feltételezhetjük, hogy a (10)-es példában a számneves kifejezés nem vesz legtagabb (az intenzionális ige fölötti) hatókört. Ennek ellenére továbbra is kötelező anti-rekonstrukciót tapasztalunk: nem rendelhető mindegyik orvoshoz két-két más beteg.

2.1.5. Rekonstrukció idiomatikus olvasathoz

Az idiomatikus olvasatok elérhetőségét is gyakran alkalmazzák a szakirodalomban annak megállapítására, van-e a vonatkozó mellékmondat lexikális fejének reprezentációja a beágyazott CP-n belül, ahová a fej elméletben rekonstruálható (Bhatt 2002, Sichel 2015). Ez a teszt arra a feltevésre épül, hogy az idiomatikus értelmezéshez az idióma szeleteinek ugyanazon lokális tartományon belül kell elhelyezkedniük. Shachter (1973) a következő példával illusztrálja a rekonstrukció elérhetőségét egy vonatkozó mellékmondaton belüli nyom helyére:

(11) [_{CP} [_{NP} The headway_i [_{CP} that we made t_i]][was satisfying.]]

A (11)-es példában a *make headway* (előnyt szerez, előnyt kovácsol) kifejezés értelmezhető idiomatikusán, ezért feltételezhető, hogy a *headway* lexikális feje a nyom pozíciójában értelmeződik, lokális viszonyban az idióma többi elemével. A (11)-es példával azonban akad egy igen súlyos probléma: a teljesen idiomatikus predikátumok (12a) és a könnyüigés konstrukciók (12b) két

lényeges szempontból is különböznek. Először is, a könnyűígis szerkezetek módosíthatóak (12a), míg a teljesen idiomatikus predikátumok (12b) nem:

- (12) a. We made a huge/significant headway.
b. #John kicked an ugly bucket.

Másodsorban, a könnyűígis konstrukciók (13a) szeletei alávethetők szintaktikai műveleteknek idiomatikus jelentésük megőrzése mellett is, míg a teljesen nemkompozicionális idiómák (13b-c) erre nem képesek:

- (13) a. Headway has been made, which made the supervisor glad.
b. #The bucket has been kicked by John.
c. #The bucket that John kicked...

Ezen oknál fogva a magyar idióma-rekonstrukciós adatok vizsgálatában kizárólag a teljesen nem-kompozicionális idiómákra hagyatkozunk, mert a fentiek fényében nem világos, a könnyűígis konstrukciók mennyire alkalmazsak valójában a rekonstrukciós tények vizsgálatára.

A magyar nyelvben a nem-kompozicionális idiómák szeletei nem értelmezhetőek a nyom helyén. Ezekben a szerkezetekben az idiomatikus értelmezés szisztematikusan kizárt, legalábbis az általam megkérdezett beszélők jelentékeny többsége szerint:

- (14) #[[_{DP}A vizes lepedő_i [_{CP}amit ráhúztak _{t_i} Jánosra]] az állásába került]
(15) #[[_{DP}A szög_i [_{CP}ami kibújt _{t_i} a zsákból]] mindenkit meglepett]

A fenti példákban a vonatkozó mellékmondat főnévi fejének rekonstrukciója, ami az idiomatikus olvasat kiváltásához elengedhetetlen volna, teljességgel lehetetlen. Léteznek azonban olyan példák is, ahol az idiomatikus olvasat specifikusan azt kívánja, hogy a fej a mellékmondaton kívül kerüljön értelmezésre, a mátrixmondat egy idiomatikus predikátumának szelekciós megkövetéseit kielégítve. Ezek a példák azt mutatják, hogy a fejnek a mellékmondaton kívül kell állnia, ott, ahol az idióma részét képezi:

- (16) ?[Kibújt a zsákból [_{DP} a szög [_{CP} amely leleplezte Pétert]]]
(17) [Az elnök mozgatta [_{DP}a szála**kat** [_{CP}amely**ek** az elfogásához vezettek]]]

A beszélők többsége szerint a (16)-es és a (17)-as példa legalábbis elfogadható idiomatikus jelentéssel, míg a (14) és a (15) esetében ez az olvasat teljesen elérhetetlen. Az a tény, hogy a (16)-es példa nem tökéletesen jólformált abból ered, hogy az idiomatikus tárgyak általában nem módosíthatóak, ezért aztán a vonatkozó mellékmondat alapesetben a mátrixpredikátum egészének módosítójaként értelmeződik. A (17)-ben ellenben a számbeli egyezés a fej és a

vonatkozó névmás között egyértelműen mutatja, hogy a vonatkozó mellékmondat az idomatikus tárgyat módosítja, ennek ellenére az idiomatikus olvasat tökéletesen elérhető.

2.1.6. Részösszefoglalás, és egy rövid kitekintés

Az előző néhány alszekcióban megvizsgáltuk, hogyan viselkedik a magyar lexikális vonatkozó mellékmondatok főnévi feje olyan konstrukciókban, ahol a magyar nem-argumentum mozgatószókra való ismereteink szerint rekonstrukciót várnánk, amennyiben ezek a mondatok valóban emeléssel jönnének létre. Gyakorlatilag minden esetben azt találtuk, hogy a rekonstruált olvasat (tehát amikor a főnévi fej a beágyazott CP-n belül, a legmélyebb nyom helyén értelmeződik) szisztematikusan elérhetetlen.

A tanulmány bevezetőjében szó volt róla, hogy a két versengő elemzés (Emelés és Párosítás) között a szakirodalomban többnyire rekonstrukciós adatokkal érvelnek. Egy kurrens tanulmányában azonban Sportiche (2017) azt állítja, hogy a rekonstrukciós tények nem mérvadóak a két elemzés közötti választásban, és felvázol egy olyan, szigorúan Emelésre támaszkodó modellt, melyben – elvben – levezethetőek a kötelező anti-rekonstrukciós adatok is. Az alszekció hátralévő részében röviden bemutatom, miben áll pontosan javaslata lényege, kizárólag a legsarkalatosabb elemekre koncentrálva, majd amellet érvelek, hogy ez a modell sem képes a magyar adatok teljes palettáját adekvát módon megmagyarázni. Sportiche kiindulópontja az általa Elhanyagolásnak (*Neglect*) nevezett interfész-elv, ami gyakorlatilag a Teljes Értelmezés Elvének (*Principle of Full Interpretation* – Chomsky 1995) egy sajátos interpretációjára épül:

Elhanyagolás (Sportiche 2017):

Bármelyik interfész bármilyen reprezentációja ignorálható, amíg ez nem okoz összeomlást (Crash).

Teljes Értelmezés Elve (Chomsky 1995):

Értelmezz minden szintaktikai objektumot!

Sportiche azt állítja, hogy a Teljes Értelmezés Elve nem a szintaktikai objektumok előfordulásaira, hanem az objektumokra magukra vonatkozik. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az elv minden szintaktikai lánc esetében megköveteli, hogy a lánc egy eleme *valahol* értelmezésre kerüljön a szerkezetben. Az Elhanyagolás elve ehhez annyit tesz hozzá, hogy a lánc összes többi eleme

ignorálható, amíg a Teljes Értelmezés, vagy más szintaktikai elvek vagy megszorítások nem sérülnek. Ez a modell azt jósolja, hogy az Emeléses deriváció esetében a rekonstruált olvasat elérhető lesz (hiszen az Elhanyagolás elve alapján a mozgatózó lánc bármely eleme értelmezhető a szerkezetben), de opcionális marad. Ezzel szemben léteznek nyelvek, illetve szerkezetek, ahol a rekonstruált olvasat egyértelműen nem elérhető, amit az Elhanyagolás elve önmagában nem képes magyarázni, mindenképpen szükséges lenne valamiféle nyelvspecifikus elv bevezetése segédhipotézisként, ami viszont az általa preferált univerzalista álláspont lényegét venné el. Sportiche ezért amellet érvel, hogy a külső lexikális fej ezekben az esetekben is a beágyazott CP-ből kerül kimozgatásra, de olyan pozícióba mozog, ahonnan nem tud rekonstruálni. Ezt a megközelítést nevezi Magas Promóciónak (*High Promotion*):

(18) [DP the [NP book]_j [CP t_j {S [Op_k/which t_j]_k John likes t_k }]]]

Azt állítja, hogy mivel a CP-n kívüli pozíció, ahová a *book* NP mozog, inhereansen hatóköri pozíció, ezért az ide mozgatózó főnévi szerkezet nem vehet ennél szűkebb hatókört. Sportiche elmélete azonban számos tekintetben inadekvátnak bizonyul, amint közelebbről megvizsgáljuk a magyar adatokat. A következő szekciókban rá fogok mutatni, hogy a rendszer nem képes kezelni sem a magyar vonatkozó mellékmondatokban tapasztalt (triviális) esetjelenségeket, sem pedig a „kétfejű” vonatkozó mellékmondatokat, melyben a külső és a belső főnévi fej egyszerre kerül kiejtésre, lexikális exponensük pedig akár részben, akár egészben eltérhet. A 4. fejezetben bemutatok egy lehetséges elemzést, amely ezeket a problémákat elkerülve képes számot adni a magyar adatokról.

2.2. Esetjelenségek

Sportiche (2017) elemzésének sarkalatos eleme, hogy a beágyazott CP specifikálójában álló, ki nem ejtett, vagy vonatkozó névmásként kiejtett „belső” főnévi fej a külső, kiejtett főnévi fej mozgatózókor létrejött másolata. Ez az elemzés egyértelmű predikciókat tesz a főnévi fejek morfológiai esetével kapcsolatban. Konkrétan azt jósolja, hogy a vonatkozó névmás és a külső lexikális fej esete megegyezik, mindketten azt az esetet fogják kapni, amit a beágyazott predikátum oszt a mozgatózó előtt a teljes DP-nek. Egy angolhoz hasonló nyelvben, amelyben a lexikális főnevek nem viselnek esetmorfológiát, a vonatkozó névmások pedig csak rendkívül korlátozottan (*who-whom*), ez a hiányosság nem szembeötlő. Vizsgáljuk azonban meg, hogyan viselkednek a magyar vonatkozó mellékmondatok, ami a lexikális fej és a vonatkozó névmás esetét illeti:

- (19) a. Láttam a fiút, aki szereti Marit.
b. A fiú, akit Mari szeret, eljött a bulira.
c. Elmentem az osztálytársamhoz, akinek Mari ajándékot vett.
d. Eljöttem a lánytól, akivel Péter járt még tavaly.

A (19)-es példasor mondatai azt illusztrálják, hogy a vonatkozó névmás és a külső lexikális fej esete teljesen független egymástól. A vonatkozó névmás azt az esetet viseli, amit a neki megfelelő argumentum viselne a beágyazott CP-ben, a külső lexikális fej pedig azt, amit a mátrix predikátum oszt neki. Soha, semmilyen körülmények közt nincs kötelező esetegyeztetés, kivéve azokat a véletlen eseteket, amikor a mátrix és a beágyazott predikátum ugyanazt az esetet adja a belső argumentumának:

- (20) Láttam a fiút, akit Mari meglátogatott.

Mivel Sportiche (2017) egyáltalán nem tárgyal esetjelenségeket, nem egyértelmű, az ő modellje miként kezelné ezeket az adatokat. A fentebb ismertetett modellben az egyetlen nyilvánvaló kiút az volna, ha feltételeznénk, hogy a CP-n kívülre való mozgással a főnévi fej valamilyen módon olyan lokális viszonyba kerül a mátrix predikátummal, hogy az képes “újraosztani” a főnév esetét, erre a mechanizmusra viszont semmilyen független bizonyítékunk nincs. Occam borotvájának elve alapján pedig ilyen esetekben az egyszerűbb hipotézis a preferálandó: a magyar vonatkozó mellékmondatokban nem Emelet, hanem Párosítást látunk.

2.3. Kétféjű vonatkozó mellékmondatok

További érdekes tény a magyar vonatkozó mellékmondatokkal kapcsolatban, hogy bizonyos esetekben a lexikális fejű vonatkozó mellékmondat főnévi feje, és a spec-CP-ben álló „belső” fej is ki lehet ejtve egy időben. Ezek a példák némileg jelöltek kontextus hiányában, de megfelelő kontextussal teljesen elfogadhatóak:

- (21) Azt a diákot, amelyik diákot megbuktattam, felvették egyetemre.

E szerkezetre találunk valóban lejegyzett, élőnyelvi példákat is:

- (22) [...] évente több tízmilliárdot költenek el feleslegesen az adózók pénzből kampányokra, amely pénz a saját vállalkozóikhoz kerül.⁶

A (22)-es példában a vonatkozó mellékmondat, amelynek a főnévi feje kétszer kerül kiejtésre, jobbra kihelyezésen esik át, de minden egyéb tekintetben szerkezetileg azonos (21)-el. Ezek a szerkezetek azért fontosak a mi szempontunkból, mert rendkívül nehéz őket Emeléssel elemezni, hacsak nem folyamodunk valamiféle *ad hoc*, független érvekkel nem motivált mechanizmushoz. Lássuk, miért van ez így.

Először is, a hagyományos Emeléses elemzés (Kayne 1994) azt feltételezi, hogy a lexikális főnévi fej spec-CP-ben van, a külső determináns (az *a* a (24)-es példában) pedig ezt a CP-t veszi fel komplementumaként:

- (23) [DP Det [CP [DP N-feji von.névm/von.det. [t_i]] [...]]]

Ha azonban elfogadjuk, hogy a vonatkozó névmás és a hozzá tartozó főnév valóban spec-CP-ben áll, azt is el kell fogadnunk, hogy az *az a diák* konstitúens teljes egészében a mellékmondaton kívül helyezkedik el. Ez az emeléses elemzés számára azt jelentené, hogy a releváns összetevőt spec-CP-be mozgatjuk, majd a “külső” főnévi fejnek megfelelő részösszetevőt részkiemeléssel kimozzgatjuk, és hozzácsatoljuk a CP-hez, amit végül mindkét kópia kiejtése követ a fonológiai komponensben:

- (24) ?Az a [CP diák, [CPamelyik diák [PREDP kiabál]]]...

Ez a levezetés azonban megsérti az antilokalitással (Abels 2003) kapcsolatos általános megfontolásokat. Joggal feltételezhetjük, hogy specifikálóból csatolt pozícióba mozgatni egy összetevőt “túl lokális”, ezért nem megengedett. Kiváltképp, mivel a mozgatás második lépésének nincs nyilvánvaló kiváltó oka, ahogy mindkét kópia egyidejű kiejtésének sem.

Bianchi (1999) részben megoldja ezt a problémát Rizzi (1999) osztott-CP modelljében azáltal, hogy a vonatkozó névmást spec-TopP-be, a lexikális fejet pedig spec-ForceP-be helyezi. Ez az elemzés helyet ad mindkét összetevőnek a beágyazott CP-n belül. Eltekintve attól, hogy Bianchi elemzése nem ültethető át a magyarra az alárendelt mondatokban található magas topikok kezelésével kapcsolatos komoly problémái miatt (Tóth, megjelenés alatt), továbbra is azt feltételezi, hogy a külső főnévi fej és a vonatkozó névmás mellett álló főnévi összetevő azonos, hiszen ugyanazon mozgatózó lánc

⁶ Egy facebookon talált politikai hirdetésből: <https://www.facebook.com/hirkronika/posts/2044842049175086>, utolsó hozzáférés: 2018.03.27, 16:46

elemei. Ez pedig feloldhatatlan problémát okoz az Emeléses modell számára azoknak a vonatkozó szerkezeteknek a kezelésében, amelyek esetében a külső és a belső főnévi fej nem csak egyszerre kerül kiejtésre, de a lexikális exponensük részben (25) vagy egészben (26) nem egyezik meg:

- (25) Péter olyan büszke a lányára, amilyen büszke a fiára a szomszédja volt a ballagáson.
(26) Péter olyan büszke a lányára, amilyen dühös a fiára.

Elvben megkísérelhetnénk megmenteni az Emeléses elemzést, és állíthatnánk azt, hogy az *a lányára/a fiára* PP-k adjunktumok, tehát Késői Egyesítéssel is a szerkezetbe építhetőek (Lebeaux 2009). Ebben az esetben, ami kimozog a beágyazott CP-ből a nyílt szintaxisban az a *büszke* pusztá melléknév, amihez Késői Egyesítéssel csatlakozik a PP, így a mozgatólagos lánc integritása elvben megmaradna. Ez az érvelés azonban egyszerre megadja az emeléses elemzésnek a kegyelemdőfést. Könnyen demonstrálható ugyanis, hogy a melléknévek PP bővítményei a magyarban vonzatszerűek, hiszen a beléjük ágyazott referenciális kifejezések C-kötéselvet sértenek nem vonatkozó környezetben:

- (27) *Melyik Péterre_i büszke tanárt látta (ő_i) a ballagásán?

Mivel a vonatkok nem eshetnek át Késői Egyesítésen (Lebeaux 2009), el kell fogadnunk, hogy semmilyen módon nem vezethetjük le a komplex vonatkozó névmás és a külső főnévi fej közötti eltérést, hacsak nem feltételezzük a Párosításos elemzésekkel összhangban, hogy a vonatkozó névmás a beágyazott CP-n belülről, argumentumpozícióból mozog a CP specifikálójába, majd kívülről, külső egyesítéssel csatlakozik a szerkezethez a vonatkozó mellékmondat tényleges, külső főnévi feje.⁷

3. Az elemzés

Ebben a fejezetben bemutatom az elemzést, amit javaslok a magyar lexikális fejű vonatkozó mellékmondatok számára. Ennek során fő célom lesz megmagyarázni az előző alfejezetekben látott anti-rekonstrukciós adatokat.

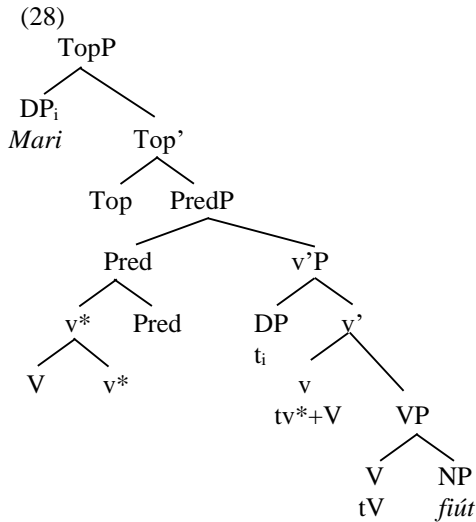
⁷ Hozzátehetjük, hogy a Késői Egyesítést használó modell eleve képtelen lenne azokat az eseteket kezelni, amikor a külső és a belső lexikális tartalom szintaktikai feje sem egyezik meg, ahogy a (26)-ban is látjuk.

3.1. Az alapvető szerkezet

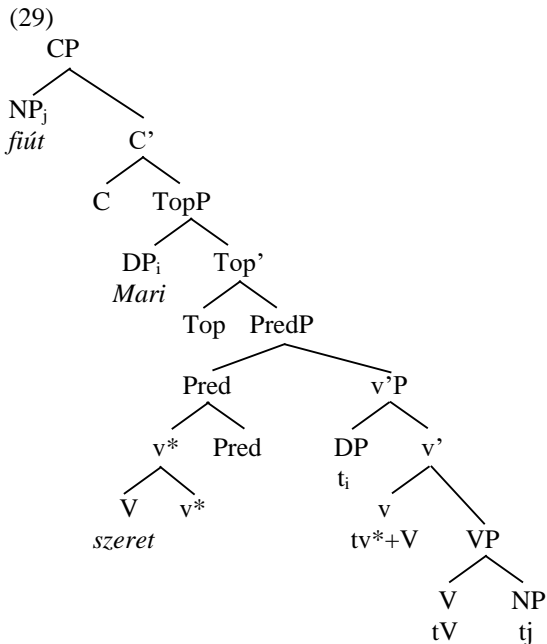
A 2. fejezetben látott empirikus tények lehetővé tették számunkra, hogy rámutassunk a magyar vonatkozó mellékmondatok néhány sarkalatos tulajdonságára, melyeket bármely adekvát elemzésnek figyelembe kell vennie, magyaráznia kell. Ezek a következők:

- Nincs olyan egyértelmű eset, amikor a főnévi fej beágyazott CP-be való rekonstrukciója kötelező lenne, ahol pedig megengedettnek tűnik, ott az adatok magyarázhatók más, rekonstrukciót nem igénylő mechanizmussal is.
- A vonatkozó összetevő a spec-CP-ben nem lehet üres operátor, mint a hagyományos (pl. Chomsky 1986) elemzésekben, belső szerkezete van, amit az is mutat, hogy olykor kiejthető a külső lexikális fejjel együtt.
- A vonatkozó összetevő a spec-CP-ben nem tekinthető a külső főnévi fej másolatának, mivel vannak olyan esetek, amikor szintaktikailag és fonológiailag is eltérnek egymástól.

Az itt bemutatott elemzés abból az elméleti szempontból kívánatos feltevésből indul ki, hogy a szűken értelmezett szintaxisban nem létezik előretekintés (*look-ahead*). Ez azt jelenti, hogy semmilyen mondattani művelet (Egyesítés, Mozgatás) nem függhet a szerkezet olyan elemeitől, amelyek a levezetés adott pontján még nem részei a szerkezetnek. Ezért aztán a mondat levezetésének egy nem vonatkozó mondattal azonosan kell haladnia egészen addig, amíg el nem érünk a beágyazott CP-rétegig, ahol a tagmondat típusáért felelős funkcionális projekciók megépülnek. Lássuk, hogyan épülne fel ezek alapján az egyszerű *A fiú, akit Mari szeret* tárgyi vonatkozó szerkezet (28) lépésenként:

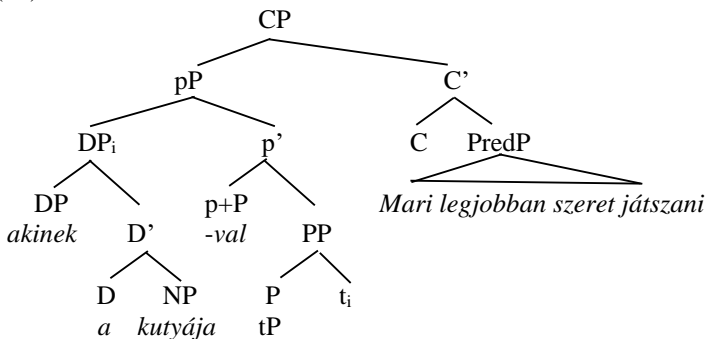

Először is a tárgy egyesül a lexikális igével annak közvetlen komplementumaként, majd a külső argumentum is bevezetésre kerül v^*P -ben, amit V -ből v -be fejmozgatás követ, az egész complex fej $Pred$ -be való mozgatásával (É. Kiss 2002). Bartos (1999) és É. Kiss (2002) alapján azt feltételezem, hogy csak a DP szintig projektáló főnévi összetevők váltanak ki tárgyi egyeztetést az ige. Ez alapján a *fiút* összetevőt pusztá NP-nek tekintem (vagy esetleg tekinthető KP-nek, mivel az eset nem befolyásolja a specifikusságot/határozottságot). Amint a CP -réteg megépül, a tárgyi NP a specifikálójába mozog (29):

Ezen a ponton a levezetés elméletileg két úton folytatódhatna tovább. Vagy a *fiút* összetevő mozog ki a CP-n kívülre (Emelés) vagy egyesül a szerkezettel egy külső NP (Párosítás). Az első opció azt vonná magával, hogy a külső és a belső főnévi összetevő azonos kellene, hogy legyen, ahogy azt fentebb láttuk. Ez ellen az elemzés ellen érvelnek a birtokosi vonatkoztatást, illetve általánosabban a CP-specifikálóban lévő komplex szerkezetek valódi részstruktúráinak vonatkoztatását tartalmazó mondatok is. Az egyszerűség kedvéért nézzünk meg egy konkrét példát, az *akinek a kutyájával Mari legjobban szeret játszani* DP-t.

(30)

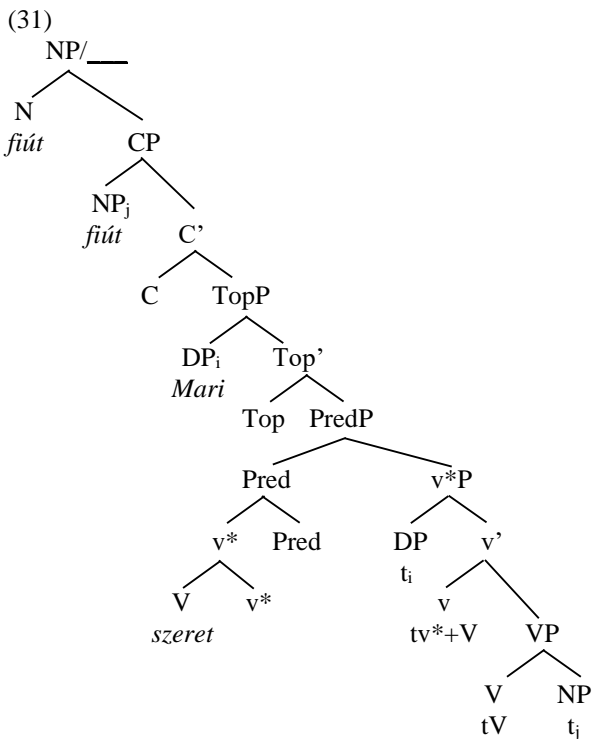

A vonatkozó birtokos (*akinek*) kimozgatása a spec-CP-ben álló PP-ből egy baloldali ág baloldali ágának baloldali ágából kellene, hogy történjen, megsértve Huang (1982) Kiemelésitartomány-megszorítását (Condition on Extraction Domains: CED), ami tiltja a bal ágakból való kiemelést. Az, hogy mindenfajta birtokos relativizációja legalább kétszeres (szimpla, szerkezeti) esetet viselő DP-k esetében hiányozna a PP-réteg) CED-sértést von maga után, nyilvánvalóan nemkívánatos elméleti feltevés.⁸

Ehelyett azt feltételezem, hogy ez az a pont, ahol a külső főnévi fej a szerkezethez csatlakozik, vö. (31). Nem foglalkok állást abban a tekintetben, hogy ez komplementációval vagy adjunkcióval történik. Az elmúlt évtizedek derivációs elméleteiben csak egy szerkezetépítő művelet létezik, az Egyesítés (*Merge*). Az adjunktumokat és komplementumokat ezért szerkezetileg nem tudjuk egyértelműen megkülönböztetni anélkül, hogy üres projekciókat vezetnénk be, vagy Chomsky (2001)-t követve a Pár-egyesítés (*Pair-Merge*) és Halmaz-egyesítés (*Set-Merge*) közötti különbségtétellel bonyolítanánk a modellt. Az általános minimalista kívánalmakkal összhangban egyszerűen Egyesítésnek tekintem a beágyazott CP-t és a külső főnévi fejet kombináló műveletet, de nyitva hagyom annak lehetőségét (melyet a ____ jelöl az ág-rajzban), hogy az így kapott projekció nem kap címkrét, amellyel levezethető-

⁸ Sportiche (2017) szerint ez nem probléma, mivel a releváns összetevő a legfelső specifikálóból mozog ki a saját összetevőjén belül, amit a Fázis-áthatolhatatlansági Feltétel (*Phase Impenetrability Condition* – Chomsky 1999) elvben megenged. Fontos azonban megemlíteni, hogy a bal ágból való kiemelések agrammatikusságát többben nem a PIC-ből vezetik le, hanem abból, hogy a komplex bal ágak linearizációjának már a szerkezetbe lépésük előtt meg kell történniük, kvázi egyetlen óriási lexikális elemmé válna a komputáció számára (Uriagereka 1999), melynek belső szerkezete láthatatlan.

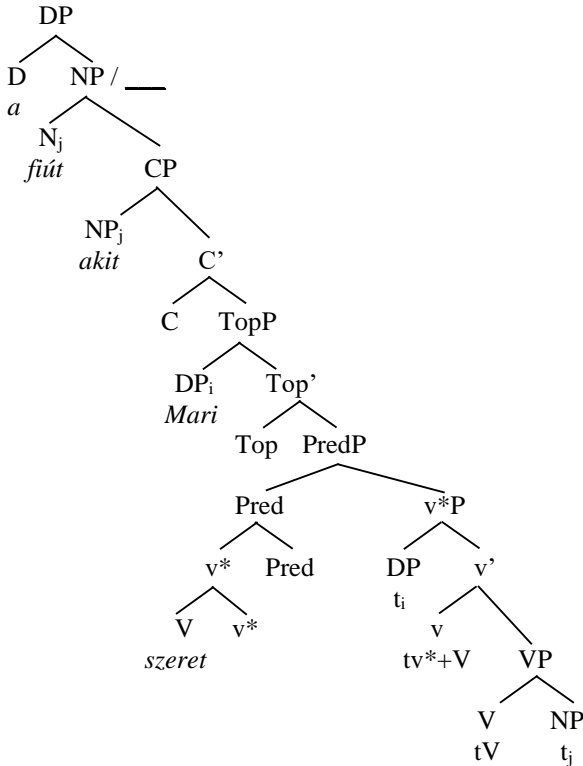
ek maradnak a jól ismert adjunktum-argumentum aszimmetriák Chametzky (2000)-t és Hornstein (2008)-at követve. Az ő alapvető állításuk az, hogy a címkézetlen szerkezetek nem vehetők figyelembe a mozgások útvonalának kalkulációjakor, így azok nem átjárhatóak a mozgások számára (szigetek). Így gyakorlatilag az adjunktumok továbbra is megkülönböztethetőek a vonatoktól, de nem konfigurációsan.

A külső fej ezután azonos indexet kap a spec-CP-ben lévő összetevővel, potenciálisan szemantikai/értelmezési tényezőkből kifolyólag (32). Azáltal, hogy így vezetjük le a vonatkozó mellékmondatot, elkerülhetjük azt a kérdést, hogy honnan származik a vonatkozó névmás. Ugyanezzel a lépéssel elkerüljük az előretekintést is: mivel a Kiírás (*Spellout*) általában egy minimális késleltetést követően megy végbe (Chomsky 2001 ezt egy fázisként definiálja), nem kell azt feltételeznünk, hogy a szintaxisnak el kell döntenie, lexikális NP-t vagy vonatkozó névmást helyezzen a szerkezetbe a be-

ágyazott VP-ben. Ha a következő fázisfej (D) egyesítésekor két szomszédos, (valamilyen szempontból) azonos főnévi fej kerül egymás mellé, az alsó egyszerűen vonatkozó névmásként kerül kiejtésre. Nem szükséges előre, már a beágyazott VP-ben választani.

(32)

Amit viszont meg kell magyaráznunk, az az, miért kezeljük a spec-CP-be mozgó főnévi összetevőt teljes NP-ként, ami később vonatkozó névmásként kerül kiejtésre. A klasszikus Párosításos elemzések (Chomsky 1965, Hale–Platero 1974) azt feltételezik, hogy a belső főnévi fej törlődik, vagy redukálódik szintaktikai/szemantikai azonosság, illetve visszakereshetőség mellett. Az elemzés hátralévő részében én azt fogom feltételezni (a jelenlegi fősodorral egyetemben) hogy a lexikális elemek tulajdonképpen jegyek csomagjai, és hogy lehetséges törölni (pontosabban nem kiírni) ezeknek a csomagoknak

bizonyos elemeit. Javaslatom az, hogy a vonatkozó névmások tulajdonképpen részlegesen kiírt teljes NP-k. Megtartják szintaktikai jegyeiket (Φ -jegyeiket, esetüket), és bizonyos (formális) szemantikai jegyeiket (specifikusság, élőség), míg a konceptuális-szemantikai jegyeik, amik megkülönböztetnék például a *kutya* főnevet a *macska* főnévtől (ha egyáltalán jelen vannak a szintaxisban), törlődnek, feltételezhetően a külső fej ilyen jegyeivel való azonosság mellett.

Ez az elemzés több szempontból is előnyös. Először is, maximálisan minimalista, és tökéletesen kompatibilis Chomsky (2005) Ne Nyúlj Hozzá (*No Tampering*) elvével, amely kimondja, hogy az Egyesítés nem változtathatja meg, bonthatja fel a komputációba belépő elemeket, vagy adhat új jegyeket azokhoz. Bizonyos jegyek kiírásának elmaradása nem jár semmilyen információ elvesztésével vagy hozzáadásával. Sőt, a javaslat nem sérti a Teljes Értelmezés elvét sem, mivel végül csak olyan jegyek kerülnek kiírásra, melyekről okunk van azt hinni, hogy szintaktikailag reprezentáltak a lexikonból kivett jegycsomagban. Természetesen a vonatkozó névmás által kiírt jegyek mibenléte empirikus kérdés, de jó okunk van azt feltételezni, hogy a fentebb említett jegyek – legalábbis a magyarban – kiírásra kerülnek, mivel azok a magyar vonatkozó névmások, amelyek minimálisan különböznek az említett jegyek specifikációjában, másként kerülnek kiírásra:

- (33) a. aki ([+élő], [nominatív], [-specifikus], [egyes szám])
- b. akik ([+élő], [nominatív], [-specifikus], [többes szám])
- c. amelyik ([?élő], [nominatív], [+specifikus], [egyes szám])
- d. ami ([-élő], [nominatív], [-specifikus], [egyes szám])
- e. amik ([-élő], [nominatív], [-specifikus], [többes szám])
- f. amit ([-élő], [tárgyeset], [-specifikus], [egyes szám])

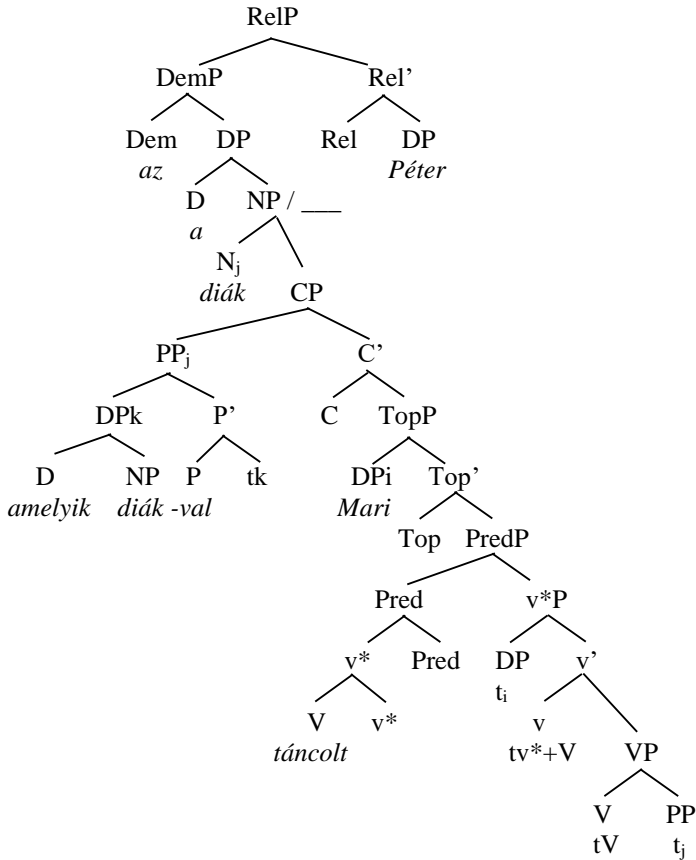
A vonatkozó névmások ebben a formában való felfogása megoldja az előretekintés problémáját is, ami akkor merülne fel, ha a lexikális ige vonatkozó névmást venne fel argumentumaként, annak ellenére, hogy ezen a ponton még nem lehet tudni, vajon a megépülő CP vonatkozó mellékmondat lesz-e majd, és ezért nincs mód biztosítani, hogy a deriváció konvergens legyen.

Visszatérve a példamondatunk levezetéséhez a (32)-es példában, ez a szerkezet azt is biztosítja, hogy ha az ige létrejövő DP-t argumentumaként felveszi egy mátrix ige, akkor ez az ige tárgyas ragozást viseljen, a komplementumán kiépült D-réteg miatt:

(34) Klára szereti a fiút, akit Mari szeret.

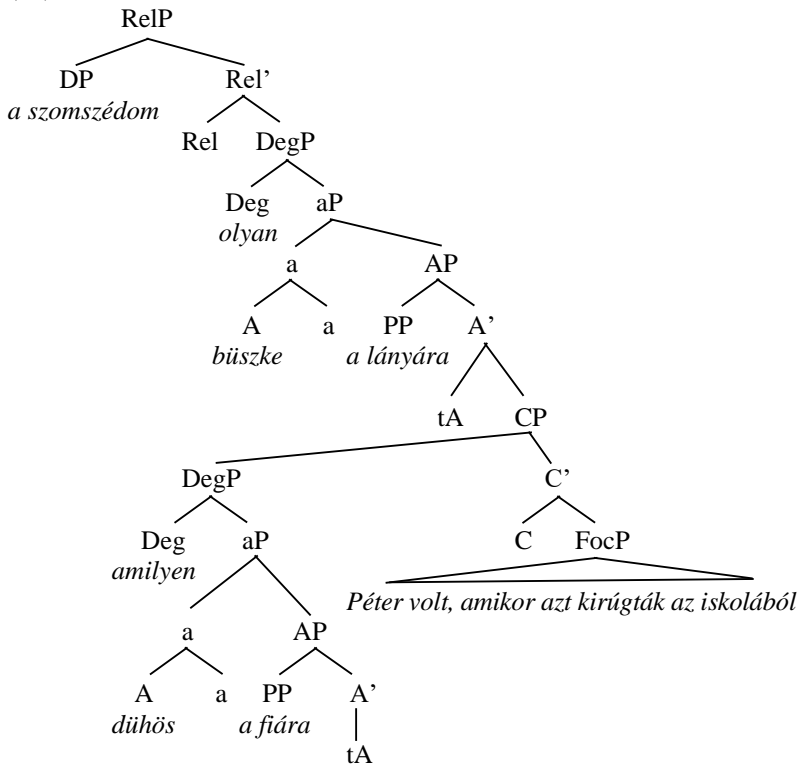
Ahogy a 3.3-as szekcióban említettük, az itt felvázolt Párosításos elemzés lehetővé teszi, hogy a külső főnévi fej és a spec-CP-ben álló összetevő egyszerre kerüljenek kírásra, vagy különbözzenek, akár szintaktikai kategóriájukban, akár lexikális exponenseikben. Ezen a ponton fontos megemlítenünk, hogy az itt kidolgozott szerkezet tökéletesen megfelel Sportiche (2017) Teljes Értelmezés elvének, és az Elhanyagolás elvének is. Minden szintaktikai lánc csak egyszer van értelmezve: a vonatkozó névmás lánc csak a spec-CP-ben kerül értelmezésre, a külső főnévi fej pedig egyelemű láncként triviálisan a CP-n kívüli pozícióban, ami megmagyarázza azt is, miért nem rekonstruálható. A következő két diagram ezeket a nem-egyező eseteket mutatja be. A (35)-ben az exponensek megegyeznek, de a külső és a belső összetevő szintaktikai kategóriája nem (PP-DP), míg a (36)-os példa egy különlegesebb esetet illusztrál, melyben sem a fejek, sem vonzataik nem egyeznek meg. Mondanunk sem kell, ez utóbbi szerkezet tökéletesen levezethetetlen bármilyen Emeléses modellben:

(35)

A (35)-ös ágrajz egy Den Dikken (2006)-on alapuló appozitív szerkezet, ahol a külső fej és a spec-CP-ben álló összetevő komplex alanya is kiírásra kerül. Ezek nem egyeznek szintaktikai kategóriájukban (a beágyazott összetevő PP, a külső pedig DP):

(36)

A (35)-tel szemben a (36)-os szerkezetben a CP-n belüli és az azon kívüli főnévi összetevők szintaktikai kategóriája megegyezik, azok lexikális exponense viszont nem. Mindkét szerkezet erős érv amellet, hogy a magyar lexikális fejú vonatkozó mellékmondatokat az itt bemutatott Párosításos modell segítségével elemezzük, Emelés helyett.

Összefoglalás

Jelen tanulmányban a magyar lexikális fejú vonatkozó mellékmondatok rekonstrukciós viselkedését vizsgáltuk meg, és azt a következtetést vontuk le, hogy a vonatkozó mellékmondat lexikális feje nem rekonstruálható a beágyazott tagmondatba, ami erős érv egy Párosításos elemzés mellett, melyben nincs közvetlen mozgatószög függőség a spec-CP-ben elhelyezkedő relativizált

összetevő és külső főnévi fej között. Emellett a hipotézis mellett érvelnek azok az adatok is, melyekben a spec-CP-ben található összetevő és a külső lexikális fej egyszerre kerül kiejtésre, akár olyan esetekben is, amikor akár szintaktikai kategóriájuk, akár konkrét lexikális exponensük nem egyezik meg. A jelen tanulmányban kidolgozott Párosításos elemzés képes a megfigyelt empirikus tények teljes halmazát magyarázni. Hogy megvizsgáljuk, mit is értünk el pontosan, térjünk vissza egy pillanatra a 4.1-es szekcióban felvázolt listához, melyben a megmagyarázandó tényeket összegeztük:

- ✓ Nincs olyan egyértelmű eset, ahol a főnévi fej beágyazott CP-be való rekonstrukciója kötelező lenne, ahol pedig megengedettnek tűnik, ott magyarázható függetlenül, más mechanizmussal.
Mivel a külső fej sosem a beágyazott CP-ből származik, a kötelező anti-rekonstrukció várt, és megjósolt viselkedés.
- ✓ A vonatkozó összetevő a spec-CP-ben nem lehet üres operátor, mint a hagyományos (Chomsky 1986) elemzésekben, belső szerkezete van, amit az is mutat, hogy olykor kiejthető a külső lexikális fejjel együtt.
Mivel a relativizált összetevő teljes főnévi projekcióként kerül a szerkezetbe a vP-n belül, azt jósoljuk, hogy van belső szerkezete, ami alkalmanként kiejtésre is kerülhet.
- ✓ A vonatkozó összetevő a spec-CP-ben nem lehet a külső főnévi fej másolata, mivel vannak olyan esetek, amikor szintaktikailag és fonológiailag is eltérnek egymástól.
Ez a tény triviálisan következik abból, hogy a külső fej nem szintaktikai mozgatással létrejött kópiája a belső főnévi összetevőnek.

Amellett, hogy az összes fent említett tényt sikeresen levezettük, a modell legfontosabb elméleti következménye, hogy a Sportiche (2017) által levont konklúzió, mely szerint a világ nyelveiben univerzálisan kizárólag Emelés létezik, empirikusan nem tartható, hacsak nem vezetünk be gyanús szintaktikai mechanizmusokat a nem egyező esetű, ill. nem egyező exponensű NP-ket tartalmazó szerkezetek kezelésére. Összefoglalva, a Párosításos levezetésre szükség van, parametrikus opcióként legalábbis mindenképpen. Az itt bemutatott modell ezen felül maximálisan egyszerű és minimalista szellemiségű, nem teszi szükségessé semmilyen extra mechanizmus bevezetését a szűken értelmezett szintaxisba, és képes elkerülni az előretételezés problémáját is.

Hivatkozások

- Abels, Klaus 2003. *Successive Cyclicity, Anti-locality, and Adposition Stranding*. doktori értekezés. University of Connecticut.
- Bartos Huba 2000. Az inflexiók jelenségek szintaktikai háttere. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. – Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 653–762.
- Bhatt, Rajesh 2002. The Raising Analysis of Relative Clauses: Evidence from Adjectival Modification. *Natural Language Semantics* 10: 43–90.
- Bianchi, Valentina 1997. The raising analysis of relative clauses: A reply to Borsley (1996). *Quaderni del Laboratorio di Linguistica* 11: 49–65. Scuola Normale Superiore.
- Chametzky, Robert 2000. *Phrase Structure*. Oxford: Blackwell.
- Chomsky, Noam 1986. *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*. Cambridge, MA. MIT Press.
- Chomsky, Noam 1995. *The Minimalist Program*. Cambridge, MA. The MIT Press.
- Chomsky, Noam 2001. Derivation by Phase. In Michael Kenstowicz (ed.) *Ken Hale: A Life in Language*. Cambridge, MA, MIT Press, 1–52.
- Citko, Barbara 2001. Deletion under Identity in Relative Clauses. In *Proceedings of NELS 31*: 131–145.
- Cooper, Robin 1983. *Quantification and Syntactic Theory*. Dordrecht, Reidel.
- Davies, William – Stanley Dubinsky. 2003. On extraction from NPs. *Natural Language and Linguistic Theory* 21: 1–37.
- Dikken, Marcel den 2006. *Relators and Linkers: The Syntax of Predication, Predicate Inversion and Copulas*. Cambridge, MA. MIT Press.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge University Press.
- Frampton, John – Sam Gutmann 2002. Crash-proof Syntax. In Samuel Epstein – Thomas Daniel Seely (eds.) *Derivations and Explanations in the Minimalist Program*. Blackwell, Oxford, 90–105.
- Hornstein, Norbert – Jairo Nunes – Kleanthes Grohmann 2006. *Understanding Minimalism*. Cambridge, CUP.
- Hornstein, Norbert 2008. *A Theory of Syntax*. Cambridge, CUP.
- Huang, Cheng-Teh James 1982. *Logical relations in Chinese and the Theory of Grammar*. doktori értekezés. MIT.
- Kayne, Richard 1994. *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge, MA, MIT Press.
- Kenesi, István 1994. Subordinate Clauses. In Kiefer Ferenc – É. Kiss Katalin (szerk.) *The Syntactic Structure of Hungarian*. San Diego, Academic Press, 275–354.
- Lebeaux, David 1991. Relative clauses, licensing and the nature of the derivation. In Susan Rothstein (ed.) *Syntax and Semantics 25: Perspectives on phrase structure*. New York, Academic Press, 209–239.
- Lebeaux, David 2009. *Where does Binding Theory Apply?*. Cambridge, MA, MIT Press.

- Miyagawa, Shigeru 2017. *Agreement Beyond Phi*. Cambridge, MA, MIT Press.
- Pankau, Andreas 2015. The Matching Analysis of Relative Clauses: Evidence from Upper Sorbian. In Yohei Oseki – Masha Esipova – Stephanie Harves (eds.) *Formal Approaches to Slavic Linguistics* 24: 260–281.
- Rizzi, Luigi 1997. The Fine Structure of the Left Periphery. In Liliane Haegeman (szerk.) *Elements of Grammar: A Handbook of Generative Syntax*. Dordrecht, Kluwer, 281–337.
- Salzmann, Martin 2006. Resumptive Pronouns and Matching Effects in Zurich German Relative Clauses as Distributed Deletion. In Noureddine Elouazizi – Frank Landsbergen – Maika Poss – Martin Salzmann (eds.) *Leiden Papers in Linguistics* 3.1. Leiden, LUCL, 17–50.
- Salzmann, Martin 2017. *Reconstruction and Resumption in Indirect A'-dependencies. On the Syntax of Prolepsis and Relativization in (Swiss) German and beyond*. Berlin, De Gruyter Mouton.
- Sauerland, Uli 2003. Unpronounced Heads in Relative Clauses. In Kerstin Schwabe – Susanne Winkler (eds.) *The interfaces: Deriving and Interpreting Omitted Structures*. Amsterdam, John Benjamins, 205–226.
- Sichel, Ivy 2015. *Anatomy of a Counterexample*. kézirat.
- Sportiche, Dominique 2017. *Relative Clauses*. kézirat, UCLA.
- Szabolcsi, Anna 2010. *Quantification*. Cambridge, CUP.
- Tóth, Bálint megjelenés alatt. *A Feature-Inheritance Account of Hungarian Pre-C Topics*. Lublin, LingBaw.
- Uriagereka, Juan 1999. Multiple Spellout. In Samuel Epstein – Norbert Hornstein (eds.) *Working Minimalism*. Cambridge, MA, MIT Press.